

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ**

**Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Klasik Arkeoloji Yüksek Lisans Programı**

LAODIKEIA'NIN GEÇ ANTİK ÇAĞ SURLARI

Kayhan YAĞLIDERE

**Danışman
Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK**

**ŞUBAT 2022
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza
Öğrenci Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Korunma ihtiyacı insan doğasının en temel içgüdülerinden biridir. Bu bağlamda ele alınan savunma sistemleri insan topluluklarının korunma içgüdüleri sonucunda ortaya çıkan kompleks ürünler olarak görülebilir. İster herhangi bir düşmandan ister doğa olaylarından olsun korunma ihtiyacı sonucu yapılan savunma sistemleri inşa edildiği döneminin ekonomik, kültürel, siyasi ve toplumsal şartlarını yansıtması bakımından önem arz eder.

Çalışma konusunu oluşturan Laodikeia Antik Kenti'ndeki savunma sistemleri ve sur plan şeması ile ilgili henüz detaylı bir çalışma yapılmaması sebebiyle söz konusu tez çalışmasını yapmam için beni teşvik eden ve hiçbir zaman benden desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Celal Şimşek'e teşekkürü bir borç bilirim.

Gerek mesleki hayatımda gerek yüksek lisans öğrenimim boyunca değerli fikirleriyle bana yol gösteren hocam Prof. Dr. Bahadır Duman'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Mesleki hayatım boyunca yanımda olan fikir ve yönlendirmeleriyle bana büyük katkılar yapan Arş. Gör. Dr. Barış Yener hocama, gerek arazi çalışmalarında, gerek fikir konusunda bana destek veren mesai arkadaşlarım arkeologlar Kürşat Polatçıl, Emin Ateş ve Oğulcan Cırık'a, özellikle çizim ve kent planı konusunda bana büyük destek olan arkeolog Doğan Peçen'e, tez çalışmamın düşünce ve yazım aşamasında desteğini benden esirgemeyen arkeolog Ali Erkal Çivril'e ve yine mesleki hayatımın başından beri değerli fikirleriyle bana destek olan arkeolog Mehmet Önder İnce'ye teşekkürlerimi sunarım.

Uzun yıllardır çalışma fırsatı bulduğum ve bir parçası olduğum için kendimi şanslı hissettiğim Laodikeia Kazısı'nın ismini saymadığım değerli ekip üyelerine bana verdikleri destekten dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Bana hayatımın her alanında destek veren, her zaman iyiye yönlendiren babam Metin Yağlıdere ve annem Ayfer Yağlıdere'ye, özellikle meslektaşım olan ve her başım sıkıştığında yardımına koşan kardeşim arkeolog Gözde Yağlıdere'ye teşekkürlerimi sunarım.

Kayhan YAĞLIDERE

ÖZET

LAODIKEIA’NIN GEÇ ANTİK ÇAĞ SURLARI

YAĞLIDERE, Kayhan

Yüksek Lisans Tezi

Arkeoloji ABD

Klasik Arkeoloji Yüksek Lisans Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

Şubat 2022, 123 Sayfa

Laodikeia Antik Kenti, Denizli İli’nin 6 km kuzeyinde Eskihisar, Goncalı ve Bozburun mahalleleri sınırları içerisinde yer alır. Hellenistik Dönem öncesinde Rhoas ve Diospolis olarak bilinen erken yerleşim özellikle Hellenistik Dönem itibariyle bir polis görünümünü almıştır. Kentte Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen herhangi bir savunma unsuru henüz ortaya çıkarılamamıştır. Kentin etrafı MS 395-396 yıllarında Roma İmparatoru I. Teodosius (378-395) ve Arcadius’un (395-408) Pers (Sasani) tehlikesine karşı aldığı karar doğrultusunda sur duvarları ile çevrilmiştir. Söz konusu savunma sistemi bir bütün olarak Laodikeia Geç Antik Çağ savunma sistemleri olarak adlandırılmıştır.

Laodikeia Antik Kenti’nde kentin ana çekirdeğini sararak önemli yapıları içine alan yaklaşık dörtgen formda bir savunma sisteminin varlığı tespit edilmiştir. Söz konusu savunma sistemi 3,690,59 metre uzunluğa sahiptir ve 72.4 ha alanı kapsar. Bu yönüyle Laodikeia’nın üzerine kurulduğu yüksek platformun yaklaşık yarısını içine almaktadır. Savunma sistemi kentin belli bir bölümünü içerisine alsada kentte yapılan çalışmalar sur inşasından sonra dışarıdaki hayatın devam ettiğini göstermektedir. Doğudan yükselen Sasani tehlikesine karşı hızlı bir şekilde yapılan savunma sistemi kent genelinde maliyeti düşürmeye yönelik olarak kentte yer alan ve büyük ölçüde önemini kaybeden büyük yapıların duvarları savunma sistemine eklenerek kurgulanmıştır. Ayrıca özellikle sur bedeninin kent topografyasına uygun şekilde inşa edildiği de anlaşılmaktadır.

Tez kapsamında yürütülen çalışmalarda kentte daha önce varlığı tespit edilmemiş olan 2 sur kapısı, 4 kule yapısı olduğu anlaşılmıştır. Bu sayılarla birlikte Laodikeia savunma sisteminin toplam 4 ana giriş, 4 sur kapısı ve ana girişlerdeki hariç 15 kule yapısı ile desteklendiği tespit edilmiştir. Ayrıca kentte geçmiş dönemlerde çıkarılan sur plan şemasında muallak olan alanlarda sur bedeninin geçtiği bölümler net olarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Laodikeia, Savunma Sistemleri, Sur, Kapı, Kule.

ABSTRACT

THE LATE ANTIQUE WALLS OF LAODIKEIA

YAĞLIDERE, Kayhan

MA Thesis in Archaeology

Discipline of Archaeology

Classical Archaeology Master Programme

Supervisor: Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK

February 2022, 123 Pages

Laodikeia Ancient City is located 6 km north of Denizli, within the borders of Eskihsar, Goncalı and Bozburun neighborhoods. The early settlement, known as Rhoas and Diospolis before the Hellenistic Period, took the appearance of a polis especially as of the Hellenistic Period. No defensive elements dating to the Hellenistic and Roman Imperial Periods have yet been unearthed in the city. The city was surrounded by fortification walls in 395-396 AD, in line with the decision taken by the Roman Emperor Theodosius I (378-395) and Arcadius (395-408) against the Persian (Sassanid) danger. The defense system in question was named as Laodikea Late Antique defense systems as a whole.

In the ancient city of Laodikeia, it was determined that there was a defense system in the form of a rectangular shape, which encloses the main core of the city and includes important structures. The defense system in question has a length of 3,690.59 meters and covers an area of 72.4 ha. In this respect, it includes about half of the high platform on which Laodikeia was built. Although the defense system includes a certain part of the city, the studies carried out in the city show that the life outside continues after the construction of the city wall. The defense system, which was built quickly against the Sassanid threat rising from the east, was designed by adding the walls of the large buildings in the city, which lost their importance to a large extent, to the defense system in order to reduce the cost throughout the city. It is also understood that the city wall was built in accordance with the topography of the city.

In the studies carried out within the scope of the thesis, it was understood that there were 2 fortification gates and 4 tower structures in the city, the existence of which had not been determined before. With these numbers, it has been determined that the Laodikeia defense system was supported by a total of 4 main entrances, 4 city gates and 15 tower structures excluding those at the main entrances. In addition, the sections where the body of the city wall passes are clearly revealed in the areas that are ambiguous in the city wall plan scheme drawn up in the past.

Keywords: Laodikea, Defense Systems, Wall, Gate, Tower.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1
Amaç	5
Konu ve Kapsam	5
Yöntem	5

BİRİNCİ BÖLÜM

LAODIKEIA ANTİK KENTİ'NİN COĞRAFI KONUMU, TARİHÇESİ VE YAPILAN ARAŞTIRMALAR, KAZILAR

1.1. Laodikeia Antik Kenti'nin Coğrafi Konumu ve Tarihçesi	7
1.2. Laodikeia Antik Kenti'nde Yapılan Araştırmalar ve Kazılar.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

LAODIKEIA ANTİK KENTİ GEÇ ANTİK ÇAĞ SAVUNMA YAPILARI

2.1. Doğu Surları Savunma Yapıları	19
2.1.1. Doğu Sur Sistemi	19
2.1.2. Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri	24
2.1.2.1. Doğu Bizans Kapısı.....	24
2.1.2.2. Doğu Bizans Kapısı Güney Kule	26
2.1.2.3. Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kule	27
2.1.3. Doğu Sur Sistemi Malzeme Teknik ve İşçilik	28
2.2. Güney Surları Savunma Yapıları	29
2.2.1. Güney Sur Sistemi	29
2.2.2. Güney Sur Sistemi Malzeme Teknik ve İşçilik	32
2.3. Batı Surları Savunma Yapıları	33
2.3.1. Batı Sur Sistemi	33
2.3.2. Efes Kapısı ve Batı Bizans Kapısı	36
2.3.3. Batı Sur Sistemi Malzeme Teknik ve İşçilik	37
2.4. Kuzey Surları Savunma Yapıları.....	38
2.4.1. Kuzey Sur Sistemi	38
2.4.2. Kuzey Sur Sistemi Malzeme Teknik ve İşçilik	43
SONUÇ.....	45

KISALTMALAR	51
BİBLİOGRAFYA	52
FİGÜRLER LİSTESİ.....	60
ÇİZİMLER LİSTESİ	64
FİGÜRLER.....	65
ÇİZİMLER.....	111
ÖZGEÇMİŞ.....	123

GİRİŞ

İnsanoğlunun varoluş sürecinin başından beri en önde gelen içgüdülerinden biri barınma ve korunma ihtiyacıdır. İnsanlığın erken dönemlerinde söz konusu barınma ve korunma ihtiyacı genellikle mağaralar gibi ilkel barınaklarla giderilmiştir. Tarımsal üretimin yapılmaya başlamasına bağlı olarak avcı-toplayıcı kültürden yerleşik hayata geçişle birlikte ise bireylerde oluşan mülkiyet kavramıyla beraber üzerinde yaşadığı toprak insanoğlu için herhangi bir yer olmaktan çıkıp, kendine ait korunması gereken bir bölge haline gelmiştir. Kendine ait alanı koruma ihtiyacı ise savunma ihtiyacını doğurmuştur. Savunma, bireyin öncelikle kendini ve kendi için değerli şeyleri gelebilecek dış tehlikelere karşı koruması anlamına gelir.

Bu bağlamda ilk örgütlü savunma yapısı örneklerini Neolitik Dönem’de görmekteyiz. Neolitik Dönemle birlikte insanlar kalıcı barınaklar inşa etmeyi ve barınakların etrafını çitlerle çevirmeye başlamışlardır. Çatalhöyük’te Erken Neolitik yerleşmenin bir savunma sistemi olmakla birlikte henüz gelişmiş bir savunma duvarı yoktur. İlk kez MÖ 6. binyılın ikinci yarısına tarihlenen Hacılar 2. Tabaka’da bir siper duvarının var olduğu bilinmektedir. Söz konusu duvar kimi bölümlerde, kendisine bitişik evlerin parçası, kimi yerlerde ise avlulara bitişik bağımsız duvarlar olarak dikdörtgen şeklinde düzenlemiş olan yerleşmeyi çevirmektedir. Çatalhöyük ve Hacılar’da geliştirilmiş yapı topluluğunun dış duvarlarının kuvvetlendirilmesi sonucunda oluşturulan savunma sisteminin Anadolu’da kurallı olarak uygulandığı bilinen en eski savunma düzeni Mersin ‘deki Soğuksutepe’de bulunmaktadır. Bu savunma sistemi yerleşmenin 16. Tabakasındadır. Ana duvar taş döşenmiş dik bir yamacın eteğindeki taş temel üzerine 1,5 m kalınlığındaki kerpiç duvardan meydana gelmektedir. Kazılar sırasında 2 m yüksekliğinin korunageldiği gözlemlenen kerpiç yapının üzerinde belirli aralıklarla hem pencere görevinde olan hem de bir ok atıcısının rahatlıkla okunu fırlatabileceği kadar yüksekliği olan bir takım dar açıklıklar olduğu gözlemlenmiştir. Yan yana sıralanmış konutların dış duvarları kullanılarak oluşturulmuş olan duvara hemen hemen düzenli aralıklarla, testere biçimli çıkmalar, ya da burçlar eklenmiş ve böylece atıcılara yandan korunma olanağı sağlanmıştır¹.

Tarsus’ta Erken Tunç Çağına tarihlenen Hisar II (MÖ 2900-2800) ise Mersin’de görülen sistemin gelişmiş halidir. Burada duvar içine eklenen odaların işlevi ise konut

¹ Naumann 1975, 245-250.

değil daha çok cephanelik işlevi görmesidir. Konutlar artık bir yol ile savunma duvarlarından ayrılmış ve böylece söz konusu duvarlar bağımsız bir yapı durumuna gelmiştir. Bundan sonra Anadolu'da savunma sistemleri bu özelliğini korumuştur².

Troia kalesinde, MÖ 3. binyıl başı ile 13. yy arasına tarihlenen Tabaka I- VI'da savunma yapılarında önemli bir gelişim görülmektedir. Tabaka I ve II a-c 'de alt duvar kireç taşı ve çamur harcı, üst duvar ise kerpiç kullanılarak oluşturulmuştur. Yerleşme II a'da kapılar arasında duvar çıkmaları bulunmaktadır. Çıkmalar hemen hemen düzgün aralıklarla yapılmış ve duvarların oluşturduğu köşegenin köşelerine yerleştirilmiştir. Troia VI' da ise özgün durumlarında duvarlar kulesizdi ve köşeleri küçük testere biçimli çıkmlarla keskin bir görünüm kazanan 8-10 m uzunluğunda bir çokgen oluşturuyordu. Salt taş duvara geçişle birlikte bu evrede duvarlara kuleler eklenmiştir ve böylelikle savunma yapılarına yeni öğeler katılmıştır. Söz konusu kuleler hem kale duvarını yandan koruyor hem de gözetleme kulesi olarak kullanılıyordu³.

Antik dönemde şehir devletlerinin ortaya çıkışıyla birlikte ise bu savunma amaçlı ilkel yapılar yerlerini kent etrafını tamamen ya da kısmen çeviren organize bir savunma sistemi oluşturan sur duvarlarına bırakmıştır. Bu bağlamda organize şekilde yapılan sur sistemleri savunmanın ilk hattını oluşturmakla kalmaz, şehrin düşman saldırısına dayanması ve düşmesi konusunda da başlıca rolü oynardı⁴.

Hellenlerde önceleri şehrin savunma duvarı akropollerdi. Tam gelişken şehirlerde ise surların rolü daha sınırlıydı. Söz konusu surlarda büyük bir tabya ya da bir iç kale oluşturulurdu. Surlar yalnızca savunmanın ilk hattını oluşturmaz, bunun yanı sıra kentin dayanmasını ve düşmemesini de sağlardı. Akropole bağlı olan yuvarlak surlar her ne kadar başlangıç dönemini simgeleseler de sonra yapılmış eklerdir. Bunlar Hellen şehirlerinin en etkili anıtlarıdır. Şehirlerdeki en çok emek ve masraf gerektiren iş kilometrelerce uzunlukta olan surların yapımıydı. Özdeki amaca karşın surlar, çoğunlukla şehrin övündüğü yapılar arasında olmuştur. Aristo (Politika VII. 10. 8) ise bu konuda surların koruyucu olmasının yanında bezeyici olması gerektiğini de söylemektedir. Hellen mimarlarının duvarcılık konusunda ilham kaynağı Miken kalelerinin kyklop ion tarzda duvarları ve kesme taş işçilikleridir. Surların yapılmasına düşman tehdidiyle karşı karşıya olan Ionia şehirlerinde başlanmış olmalıydı. Sur

² Naumann 1975, 250.

³ Naumann 1975, 254-258.

⁴ Wycherley 1986, 29.

genelde kendine doğal bir güç katacak dağ sırtlarının doruğu ya da doruğun biraz aşağısında düşmana bakan bir bayırın üzerinde uzanırdı. Böylece iç bölümler dış bölümlerden daha alçakta kalırdı. Çok sarp yerlerde ise sur tamamlanmaz ve doğal oluşum kullanılırdı. Surlar çevreledikleri şehirlerin biçimleri standart olmadığı için Hellen surları da çok değişik planlar göstermekteydi⁵.

Kapılar ve kuleler gibi ek yapılar yalnızca temel gereksinimleri karşılamaya yönelikti. Kuleler savunma gereklerine göre değişen aralıklarla surların belli noktalarına yerleştiriliyordu. Bunlar bazen duvarın içine örülür ve çoğunlukla daha kütleli, düzgün bir taş işçiliğine sahiptirler. Yuvarlaktan daha çok kare olmakla beraber duvar yüzeyinde hafif bir çıkıntıdan, geniş yapılara kadar değişen bir çeşitlilik göstermektedir. Bazı kulelerin üzerinde çatısız tek bir savaş platformu çoğunlukla da bir veya daha fazla üst kat vardır ve kapılar birinci kattan surun tepesine açılırdı. Zemin katta her zaman bir oda bulunmaz, üst katlar için moloz taşla doldurulmuş bir taban oluşturulurdu. Arkaik Dönem savunma duvarlarında kuleler yerine kalenin iç ve dış açılarının olanak verdiği kesimler kule vazifesi görüyordu. Saf boyunca atış yapmanın basit ve ilkel yöntemi olan ‘‘dirsekli sur duvarları’’ surun genel hattıyla dik açı yapan bölümlerinin yarattığı bir dizi girinti ve çıkıntıdan oluşmaktadır. Bu kullanım MÖ 5. ve 4. yy’da yerini kulelere bırakmıştır. Daha sonra ise kulelerle birlikte tekrar kullanılmaya başlandı. Kapılar ise sur çizgisine ara sıra bir girinti ve bir çakışma yoluyla dik açı yaparak yerleştirilmekteydi. Tasarımda gereksiz bezeme yoktu ve sadeydi. Önemli kapıların yanına ise birer kule konumlandırılıyordu. Kemerli kapılar ise Hellenistik Dönem’de kullanılmaya başlanmıştır⁶.

İmparatorluk Dönemi’nde Pax Romana’nın gerçekleşmesine kadar en büyük ve yapımı masraflı kent anıtları surlar olmuştur. Bunlar hem kent topluluğunun bağımsızlığının hem de Greklerde yerleşik olmayan askeri ve siyasal durumun göstergesi olmuştur⁷. Ege Bölgesi’ndeki kent surlarının tespit edilen en eski örneği Smyrna’da bulunmaktadır. Anadolu kıyısındaki diğer yerleşmelerden farklı olarak kentin kurulduğu yarımadanın doğal bir savunma olanağı yoktu. Bunun yerine MÖ 9. yy’ın ortalarına doğru Eski Smyrna’da yaşayanlar kente bir sur inşa ettiler. Bu Smyrnalılar tarafından inşa edilecek olan üç savunma surundan ilki olmuştur. Klasik

⁵ Wycherley 1986, 29-33.

⁶ Wycherley 1986, 34.

⁷ Owens 2000, 151.

Dönem’den itibaren kent savunma surlarının yaygınlaşmasıyla kentte yaşayanlar için bir zamanlar sığınma yeri olan akropoller özellikle kentin koruyucu tanrısına adanmış bir kült merkezi haline gelmiştir⁸. Ancak MÖ 6. yy içerisinde kent duvarları Hellen kentlerinin değişmez bir ögesi haline gelmiştir. Hellenler ve Romalılar kent planları ve kent surları arasında kurdukları ilişki açısından farklılık göstermektedirler. Grek surları genellikle çevredeki tepeleri ve arazi hareketlerini izleyen bir sisteme sahipti. Surlar içerisine başlangıçta geniş alanlar dahil edilmiş olmasının hem sivil hem de askeri sebepleri bulunmaktaydı. Geniş alan daha sonraki dönemlerde kentin genişlemesine izin verirken, komşu tepelerin savunma hattı içine alınması düşmanın hâkim noktalara erişmesine de engel olmaktaydı. Roma planlamasında ise kentin savunma surları kent planı ve sokak sistemi ile bütünleşmiştir. Surlar ve sokaklar kentin eş güdümlü planlamasının birbiriyle ilişkili parçaları olarak düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra kent surlarının yalnızca askeri bir işlevi bulunmamaktaydı. Surlar aynı zamanda bir bağımsızlık göstergesi ve İmparatorluk Dönemi’nde bir statü ve ayrıcalık işaretiydi. Bu nedenle sur inşasında harcamadan kaçınılmazdı⁹. Kent sınırlarının belirlenmesinde surlar bir aracıydı. Ancak yerleşim kent surlarında son bulmuyor, birçok kentin sur dışında mahalleleri bulunuyordu¹⁰. MS 4. yy’da surlar vali onayı ile imparatorluğun *res privata*’ndan elde edilen gelirlerle inşa ediliyordu. Surlar, küçülen bir kentin çevresi için de olsa çok fazla insan gücü ve yüksek masraf gerektiriyordu. Bu dönemde surların kentin tamamının parçası olacak denli gerekli bir hale gelmesi, Geç Antik Çağ’da kentlerin daha faydacıl bir yönde değişen rolünün belirtisi olmalıdır¹¹.

Bu koruyucu özelliğinin yanında sur sistemi yapıldığı veya onarıldığı dönemdeki kültürel, ekonomik ve politik olaylara ait izler barındırması bakımından da önem taşımaktadır. Sur sisteminde görülen değişiklikler o dönem kent yapısında görülen değişimlerle paralellik göstermek durumundadır. Zira şehre girişte insanların karşılaşacağı ilk yapının kenti saran sur sistemi olduğundan, ekonomisi güçlü bir kent bu gücünü ilk olarak ihtişamlı sur sistemi ile dışarı yansıtmak isteyecektir.

“Laodikeia’nın Geç Antik Çağ Surları” başlıklı çalışma ile kentin sahip olduğu savunma sistemi hattının ve savunma yapılarının yerinin tam belirlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

⁸ Owens 2000, 17-19.

⁹ Owens 2000, 151-153.

¹⁰ Owens 2000, 154.

¹¹ Rich 1999, 6.

Amaç

Geç Antik Çağ surları, Laodikeia Antik Kenti'nin etrafını 3444 m uzunlukta ve 58 ha alanı kapsayacak şekilde çevirmektedir¹². Laodikeia Antik Kenti'nde ilk olarak 1995-2002 yılları arasında İtalya Ca'Foscari – Venedik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Traversari başkanlığındaki bir ekip tarafından yapılan yüzey araştırması sırasında bir savunma sisteminin varlığına değinilmiştir. 2003 yılından itibaren ise Pamukkale Üniversitesi'nden Prof. Dr. Celal Şimşek başkanlığında yürütülen kazı çalışmalarında kent ve sur planının çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmış ve sur hattı üzerindeki Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri kazılmıştır.

Batı Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri olan Laodikeia gelişmiş bir savunma sistemine sahip olmasına karşın, kentin savunma sistemi Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri'nde yapılan çalışmalar haricinde detaylı olarak incelenmemiştir. Yapılacak olan "Laodikeia'nın Geç Antik Çağ Surları" isimli çalışmada amaç, Geç Antik Çağ sur duvarlarını ve duvarlar üzerinde yer alan savunma yapılarını ayrıntılı biçimde incelemek, daha net ve doğru bir sur plan şeması çıkarmak, sur bedeni üzerinde yer alan ve savunma hattını destekleyen kuleler ile sur içindeki kente giriş çıkışı sağlayan kapılar hakkında daha detaylı fikir sahibi olmaktır. Bu çalışmada savunma sistemi tüm öğeleriyle birlikte bir bütün olarak ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Konu ve Kapsam

Bu çalışmanın konusu Laodikeia Antik Kenti'nin günümüzde nispeten takip edilebilen Geç Antik Çağ surlarıdır.

Kentte MS 395-396'da Theodosius ve Arcadius dönemleri'nden önce yapılan bir sur kalıntısına henüz rastlanmamıştır. Çalışmada Laodikeia Antik Kenti'nin Geç Antik Çağ savunma sistemi öncelikli olarak Lykos Vadisi ve yakın coğrafya kentlerinin savunma sistemleri de incelenerek ele alınacaktır.

Yöntem

İki bölümden oluşan tez çalışmasının ilk bölümünde kentin coğrafi konumu ve topografik özelliklerinin yanı sıra kentin kısa tarihçesine, kentte yaşanan tarihi ve siyasi olaylara yer verilmiştir. Ayrıca kent terk edildikten sonra kente gelen gezginler ve

¹² Şimşek 2013, 48-49.

kentte yapılan çalışmalar kronolojik olarak incelenmiş ve yapılan kazı ve araştırma çalışmalarına değinilmiştir.

İkinci bölümde ise kent çekirdeğini çevreleyen ve 72,4 ha alanı kapsayan dörtgen forma sahip savunma sistemi detaylı olarak incelenmiştir. Bu alışma sırasında savunma sistemi bir bütün olarak ele alınmıştır. Çalışmaya savunma sisteminin kuzeydoğu köşesinden başlanarak güneye doğru saat yönünde sistematik olarak devam edilmiştir. Çalışmaların ana konularını sur bedeni, sur üzerinde yer alan kapı yapıları ve kule yapıları oluşturmaktadır. Çalışma sırasında kent savunma sistemi “Doğu Surları”, “Güney Surları”, “Batı Surları” ve “Kuzey Surları” olacak şekilde dört alt başlığa ayrılmıştır. Her bölüm sonunda ise “Malzeme Teknik ve İşçilik” başlığı altında söz konusu bölümlerin teknik bir analizi yapılmıştır. Yapılan alışmalar görülebilen sur hattına ait izler dışında toprak üzerinde izlenebilen ve savunma yapısı olduğu tahmin edilen alanları da kapsamaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalar fotoğraf, çizim ve kent planları ile desteklenmiştir.

Çalışmada kullanılan fotoğraf, çizim ve kent planları aksi belirtilmedikçe Laodikea Kazısı Arşivi’ne aittir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LAODIKEIA ANTİK KENTİ'NİN COĞRAFI KONUMU, TARİHÇESİ VE YAPILAN ARAŞTIRMALAR, KAZILAR

1.1. Laodikeia Antik Kenti'nin Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Laodikeia, Denizli ilinin 6 km kuzeyinde, Eskişehir¹³, Goncalı, Bozburun mahalleleri sınırları içinde yer alan Lykos Vadisi'nin en önemli kentlerinden birisidir¹⁴. Antik coğrafyada Lykos¹⁵ Vadisi, Phrygia¹⁶ Bölgesi'nin en batı ucunda bulunmaktadır¹⁷. Lykos Vadisi (Çürüksu) olarak bilinen bölge, küçük fakat verimli ovası, iklimin uygun oluşu ve günümüzde de olduğu gibi önemli yolların geçtiği kavşak noktasında olması sebebiyle, ekonomik ve kültürel yönden hızlı bir şekilde gelişmiştir¹⁸. Çürüksu ovasını güneyde Babadağ (Salbakos), doğuda Honaz (Kadmos) Dağı, kuzeyde Çökelez Dağı, batıda ise Sarayköy-Sazak ve Buldan dağları sınırlandırmaktadır¹⁹(Fig. 1).

Vadiye adını veren Lykos (Çürüksu) Nehri²⁰ ise Honaz (Kadmos) Dağı eteklerinden doğarak ovanın ortasında yer alan gölle birleşmekte ve sonra Sarayköy yakınında Büyük Menderes Nehri'ne karışmaktadır. Kentin doğusundan başlayarak kuzey ve kuzeybatısına doğru uzanan bu nehir, Büyük Menderes'e katılmadan önce göle karışan ve küçük kollar olan güneybatı-batısında Asopos²¹ (Gümüştay-Goncalı Deresi) ve güneydoğusunda Kapros²² (Gökpinar)'la birleşmektedir. Sikkeler üzerinde de betimlemelerini gördüğümüz Lykos Nehri'ni kurt, Kapros Nehri'ni ise yaban domuzu temsil eder²³. Strabon (XII. 8. 16) ırmaklarla ilgili olarak; "...Lykos birçok yerde yer altından akar ve sonra yüzeye çıkınca diğer ırmaklarla birleşir. Bu, ülkenin depremlere neden olan boşluklarla dolu olduğunu gösterir; Laodikeia ve komşu ülkedeki Karura kadar hiçbir ülke depremlere böylesine hedef olamaz." diyerek bölgedeki depremlerin nedeninin ırmakların oluşturduğu yeraltı boşlukları olduğunu vurgulamıştır. Plinius

¹³ Texier 2002, 384.

¹⁴ Sevin 2001, 203; Şimşek 2007, 11; Şimşek 2013, 1.

¹⁵ Texier 2002, 383.

¹⁶ Olshausen 1972, 825-826.

¹⁷ Şimşek 2007, 51; Şimşek 2013, 35.

¹⁸ Şimşek 1992, 2.

¹⁹ Ramsay 1960, 145; Şimşek 1999, 2.

²⁰ Ramsay 1960, 145; Şimşek 2007, 43-55.

²¹ Ramsay 1960,145; Şimşek 2007, 43-55.

²² Ramsay 1960, 145; Şimşek 2007, 43-55.

²³ Head 1906, XXII.

(NH. V. 29. 29) ise “...Lykos nehri yanında kurulan kentin çevresini Asopos ile Kapros nehirleri yıkar” diyerek kent çevresindeki ırmaklar ile konumları hakkında bilgi vermektedir.

Vadinin kuzeyinde Hydrelia, Beylerbeyi Höyük ve Menderes Nehri'nin öbür yakasındaki batıda Tripolis, kuzeybatısında Karura, doğusunda Kolassai, güneyinde Laodikeia, güneybatısında Trapezopolis ve Attouda, kuzey kıyısında ise Hierapolis yer almaktadır²⁴.

Tarım ve ticaret faaliyetleri açısından çok elverişli olan Lykos Vadisi antik dönemde yoğun nüfus hareketlerine sahne olmuştur. Antik kentler ve bu kentlerin geniş yönetim bölgelerinde birçok köy (kome) kurulmuş ve gelişmiştir²⁵. Batı, iç ve güney kesimlerden gelen yollar Laodikeia'dan geçirdi²⁶ (**Fig. 2**). Bu nedenle Laodikeia'nın en önemli gelir kaynağı yolların kavşak noktasında olması nedeniyle ticaret olmuştur. Bunun başında antik kaynaklarında sıkça sözünü ettiği tekstil ticareti gelmektedir²⁷. Strabon (XII. 8. 16) “...Laodikeia dolaylarındaki ülkede bir koyun türü yetiştirilir. Bunlar sadece Miletoslular'inkinden üstün olan yünlerinin yumuşaklığıyla değil fakat aynı zamanda kuzguni siyah renkleriyle de mükemmeldir. Bu sayede Laodikeialılar büyük gelir sağlar.” diyerek bölgenin zenginliğinden bahseder. Vitruvius (VIII. 3. 14) ise “...Laodikeialılar'ın ülkelerinde belli pınarlar vardır. Koyunlar yılın belli mevsimlerinde her gün o nehirlerle su içmeye götürülürler; sonuç odur ki, ne kadar beyaz olurlarsa olsunlar, kuzguni siyah kuzular doğururlar...” diyerek koyunların kuzguni renkte olmalarını içtikleri suya bağlamaktadır. Kent ayrıca tanınmış bir tekstil endüstrisi geliştirmişti. “Laodikeialı” olarak adlandırılan bir tür kumaştan MS 301 yılında yayınlanan Diocletian Fermanı'nda söz edilmektedir²⁸. Laodikeia'da yapılan ve Trimita adıyla bilinen tunikler o kadar ünlüydü ki, kent bir dönem “Trimitaria” olarak adlandırılmıştır²⁹.

Laodikeia'nın hemen yanında Lykos Ovası ortasında yer alan ve gölü besleyen Lykos Nehri, Maiandros Nehri'ne batıda Sarayköy ilçesinden karışmaktadır. Özellikle kıvrımlı ve durgun akan Büyük Menderes Nehri, Milet'in hemen yanından denize

²⁴ Şimşek 1999, 3; Şimşek 2011, 87.

²⁵ D'Andria 2003, 23.

²⁶ Ramsay 1960, 50; Şimşek 2007, 51; Şimşek 2011,86; Şimşek 2013, 39.

²⁷ Şimşek 2008a, 75.

²⁸ Ramsay 1895, 40-41; Şimşek 2007, 287; Şimşek 2010, 179-180; Şimşek 2012, 21; Şimşek 2013a, 392-395; Şimşek 2014b, 26; Whittow 2018, 38.

²⁹ Akurgal 1978, 236; Şimşek 2007, 35.

döküldüğünden sal taşımacılığı için çok uygundur³⁰. Ticaretin yanı sıra Lykos Vadisi'nde tarım ve hayvancılık için de uygun iklim ve su kaynakları bulunmaktadır³¹. Vadi iklim olarak akdeniz ile karasal iklimin geçiş noktasındadır. Bu nedenle verimli ovada pamuk, buğday, mısır tarımı ile özellikle ovanın üst kesimlerinde; Honaz'da kiraz, Kaklık'ta ise kaliteli üzüm yetiştirilmektedir³².

Lykos Vadisi ve çevresindeki yerleşim varlığına ait kalıntılar Kalkolitik Çağ'a kadar inmektedir³³. Laodikeia'da özellikle de kentin batı ve güneybatısında yapılan araştırmalarda Geç Kalkolitik (MÖ 3500) ve ilk Tunç Çağı I (MÖ 3000)'e tarihlendirilen seramik ve çakmaktaşı buluntular ele geçirilmiştir. Bunlar kentin erken yerleşiminin daha çok su kaynağı olan Asopos (Gümüşçay-Goncalı Deresi) etrafında oluştuğunu göstermektedir³⁴. Ayrıca Batı Nekropolü'nde ele geçen ve Erken Kalkolitik Dönem'e tarihlenen kaplar Lykos Vadi'si coğrafyasının en erken buluntularıdır³⁵. Yine Laodikeia'nın batısında yer alan Kandilkırı yerleşmesinde Erken Kalkolitik Dönem'e (MÖ 5500) tarihlenen bir çukur tespit edilmiştir³⁶.

Plinius (NH. V. 105) kentin yerleşim alanında, önce Diospolis daha sonra ise Rhoas adlarını taşıyan kutsal bir köy yerleşimi bulunduğunu belirtir. Zeus kenti anlamına gelen Diospolis, burada çok eski ve köklü bir kutsal alanın varlığına işaret etmektedir. Rhoas ise eski bir Anadolu adıdır ve bu ad kentin bir Anadolu kuruluşu olduğunu göstermektedir³⁷.

Laodikeia'da ele geçen sikkeler ve yazıtlar, şehirde çeşitli Grek tanrılarının kültlerinin olduğunu göstermektedir. Bunların arasında ilk sırayı Zeus alır. Kentte ona kurucu tanrı olarak Laodikeia'lı Zeus (Zeus Laodikos) ve Zeus Soter isimleri altında tapınılmıştır³⁸. Zeus, Laodikeia'nın en önde gelen kurucusu ve kentin baş Tanrısı olarak saygı görmüştür³⁹. Bunun dışında Küçük Asya'da çok yaygın olan Anadolu Ay Tanrısı Men kültü, Tanrılaştırılmış Roma ve İmparatorların kültü, Apollon kültü, İsis

³⁰ Şimşek 2008, 75.

³¹ Sevin 2001, 199-200.

³² Şimşek 2007, 43.

³³ Söğüt 2006, 383; Oğuzhanoğlu 2014, 72.

³⁴ Şimşek 2013, 27; Konakçı 2014, 103-104.

³⁵ Şimşek 2013, 27; Oğuzhanoğlu 2014, 74-75.

³⁶ Oğuzhanoğlu-Akay 2019, 241-242.

³⁷ Ramsay 1895, 33; Gagniers 1969, 1; Şimşek 2013, 52-53; Guizzi 2019, 176.

³⁸ Ramsay 1895, 33-34; Guizzi 2019, 176-178.

³⁹ Şimşek 2013, 52-53.

kültü ve şehrin rahibi tarafından bahsedilen kişiselleştirilmiş Laodikeia'nın kültü tapınım görmüştür⁴⁰.

Hellenistik Dönem'de Büyük İskender'in halefleri tarafından birden çok Laodikeia kurulduğu için kent, yanında bulunan ırmakla ayırt edilerek, Laodikeia ad Lycum (Lykos Laodikeia'sı) olarak adlandırılmıştır⁴¹. Strabon (XII. 85. 16) ise "...Kapros ırmağı burada Maiandros'la birleşir. Keza büyük ölçüde bir ırmak olan Lykos da aynı yerde Maiandros'a katılır. Bu ırmağı izafeten kent 'Lykos yanındaki Laodikeia' olarak adlandırılmıştır" diyerek kentin aynı isimdeki diğer kentlerden nasıl ayırt edildiğini açıklamıştır.

Hellenistik Dönem Laodikeia'sı, Seleukos (Suriye) Kralı, II. Antiokhos tarafından eşi Kraliçe Laodike adına, MÖ 3. yy'ın ortalarında kurulmuştur⁴². Bu durumda Hellenistik kentin kuruluş tarihi, II. Antiokhos'un tahta geçtiği MÖ 261 ile Ptolemaios'un kızı Berenike ile evlenmek üzere, Laodike'den boşandığı MÖ 253 yılları arasında gerçekleşmiş olmalıdır⁴³.

Bir diğer rivayete göre ise, Suriye Kralı I. Antiokhos, rüyasında üç kadın görmüştür. Annesi, karısı ve kız kardeşi olduğunu anladığı bu kadınların her biri ondan Karia'da birer şehir kurmasını istemişlerdir. O da bunun üzerine üç şehir kurmuş ve bunlardan birine kardeşinin ismi Laodikeia'yı vermiştir. Diğer ikisi ise Nysa ve Antiocheia'dır. Fakat en çok kabul gören görüş II. Antiokhos'un karısı Laodike'yi onurlandırmak için kente Laodikeia adını verdiği'dir⁴⁴.

Laodikeia adı Helen dilinde halkın zaferi anlamına gelen "Laos ve Dike" öğelerinden türetilmiştir. Ayrıca Laodikeia, Hellenistik Dönem'de, özellikle de Seleukoslar'da ve Pontus Devletleri'nin kral ailesinde birçok kraliçe ve prensesin taşıdığı bir isimdir⁴⁵.

Kentin tarih sahnesine çıkışı ilk defa, MÖ 220 yılındaki Akhaios İsyanı ile olmuştur. Seleukos Kralı III. Seleukos doğuda Ptolemaios Krallığı ile savaşırken Sardeis'te çıkan isyanı bastırmak için komutanı ve yeğeni Akhaios'u

⁴⁰ Bean 2000, 267-268.

⁴¹ Sevin 2001, 203; Şimşek 2007, 55.

⁴² Şimşek 2011, 88.

⁴³ Ramsey 1895, 32; Magie 1950, 127; Şimşek 2013, 47.

⁴⁴ Ridgway 1987, 407-408; Bean 2000, 265.

⁴⁵ Umar 1993, 505.

görevlendirmiştir⁴⁶. Bu isyanları bastıran Akhaios III. Seleukos'un öldürülmesinden sonra yeni Kral III. Antiokhos'a baş kaldırmış ve MÖ 220'de Laodikeia'da tahtı ele geçirerek kendisini Küçük Asya Kralı ilan etmiş⁴⁷ ve kendi adına sikkeler bastırmıştır⁴⁸. Suriye'de MÖ 222'den sonra III. Antiokhos'a karşı çıkan diğer isyanlar yüzünden kral, Akhaios'u hemen cezalandıramamış, ama Akhaios Sardeis'te MÖ 213'te iki yıl süren kuşatmadan sonra yenilmiş ve kazığa geçirilerek öldürülmüştür⁴⁹.

MÖ 3. yy sonlarında Anadolu'da etkili olan güçler; doğuda Seleukoslar ile batıda Bergama Krallığı ve Rhodos'tur. Roma İmparatorluğu'nun da Anadolu'ya girişi bu tarihlere rastlar⁵⁰. Seleukoslar ile Bergama desteğinde Romalılar arasında yapılan Magnesia Savaşı'na kadar kent, Seleukos yönetiminde kalmıştır⁵¹. Doğuda Part'ları yenen Seleukos Kralı III. Antiokhos Anadolu'da Roma karşıtı politika yürütmekteydi. Bu durum Roma İmparatorluğu ile Seleukosları karşı karşıya getirmiş ve sonucunda MÖ 190 yılında Magnesia Savaşı çıkmıştır. Bu savaş sırasında Bergamalılar ve Rhodoslular Roma İmparatorluğu'na yardım etmişlerdir. Savaşın sonunda MÖ 188 yılında yapılan Apameia Barışı imzalanmıştır. Yapılan antlaşmanın sonucunda Lykos Laodikeiası'nın da içinde yer aldığı toprakların denetimi Roma İmparatorluğu'na savaş sırasında yardım eden Bergama Krallığına geçmiştir⁵². Kent hem Attaloslarla hem de Roma ile sıkı bir bağ kurarak önemli ayrıcalıklar elde etmiştir⁵³.

MÖ 133 yılında bir erkek çocuğa sahip olamayan son Bergama Kralı III. Attalos, yönetimindeki bölgeleri bir vasiyetle Roma İmparatorluğu'na bağlamıştır⁵⁴. MÖ 129 yılından itibaren ise Batı Anadolu, Küçük Asya eyaletine bağlanmış olup Roma İmparatorluğu tarafından atanan Prokonsüllerce (eyalet valileri) yönetim sağlanmıştır⁵⁵.

I. Mithridates Savaşı'nda (MÖ 88-85) Laodikeia, krala karşı gelen birkaç şehir arasında yer aldığından dolayı Pontos orduları tarafından kuşatılmıştır. Savunmayı, bir grup askerle birlikte Laodikeia'ya çekilmiş olan Quintus Oppius idare etmiştir⁵⁶. IV.

⁴⁶ Baysal 2000, 44.

⁴⁷ Akurgal 1978, 236.

⁴⁸ Ramsay 1985, 37; Özsaıt 1985, 46-47; Malay 1992, 113; Bejor 2000, 16-17.

⁴⁹ Şimşek 2013, 53.

⁵⁰ Bean 1987, 294.

⁵¹ Magie 2001, 39-41; Şimşek 2007, 34; Şimşek 2013, 57.

⁵² Malay 1992, 113; Magie 2001, 38-42; Şimşek 2013, 57.

⁵³ Şimşek 2007, 34.

⁵⁴ Magie 2001, 39-41, 67-68.

⁵⁵ Gagniers 1969, 3; Magie 2001, 68; Şimşek 2013, 53.

⁵⁶ McGing 1986, 103; Bean 2000, 266.

Mithridates, Oppius'u teslim ettikleri takdirde Laodikeia vatandaşlarına merhametli davranacağını söylemiştir. Kent bu isteğe uymuş ve Laodikeialılar tarafından Mithridates'e götürülen Oppius basit bir savaş tutsağı muamelesi görmüştür⁵⁷. Çok ciddi hasarlar gören şehir, sonunda kuşatmadan kurtulmuştur. Strabon (XII. 8. 16) *“Laodikeia Mithridates Eupator'un kuşatmasından zarar görmüş olmasına rağmen büyümüş ve gelişmiştir. Kenti topraklarının verimliliği ve vatandaşlarından bazılarının zengin ve başarılı oluşu büyük yapmıştır...”* demektedir. Bundan sonra Strabon Laodikeia'yı Frigya'nın en büyük kentlerinden biri olarak tanımlamaktadır⁵⁸.

MÖ 50 yılında Cicero, Kilikia Valisi olarak, hukuki işleri yürütmek için Laodikeia'ya gelmiştir (Cicero, Letters, AV. 15); çünkü o sırada şehir Kibyra Conventusu'nun baş şehridir. On yıl sonra, Part ordusunun başına Labienus geldiğinde, şehirlerin çoğu sessizce ona boyun eğerek teslim olmuştu fakat Laodikeia'da Zeno adındaki sözü geçen bir vatandaş halkı karşı koymaya ikna etmiştir. Zeno'nun bu cesur hareketi Marcus Antonius tarafından ödüllendirilmiş ve diğer Laodikeialılar'a büyük bir ayrıcalık olan Roma Vatandaşlığı hakkı verilmiştir⁵⁹.

İmparator Tiberius (MS 14-27) zamanında Laodikeia, Frigya'nın en görkemli ve zengin kentlerinden birisi olmuştur⁶⁰. Laodikeia MS 26 yılında, İmparator Tiberius'a bir tapınak inşa edebilme hakkını kazanabilmek için yarışmaya giren şehirler arasındaydı, fakat şehrin küçük olduğu ve olanaklarının yeterli olmadığı öne sürülerek yarışma dışı bırakılmıştır⁶¹.

MS 60 yılındaki büyük depremde tüm Lykos Vadisi kentleri gibi Laodikeia da büyük çapta yıkıma uğramasına rağmen ekonomik gücü sayesinde kendi kendini imar etmeyi başarmıştır⁶². Kent her bu dönemde her ne kadar ağır bir yıkıma uğramış olsa da eski gücüne ulaşması kısa bir zaman almıştır⁶³.

Laodikeia en ihtişamlı dönemini MS 2. yy'da yaşamış ve kendini “Asia'nın Metropolü” olarak nitelendirmiştir⁶⁴. MS 2. yy'da çok zenginleşen kent, ilk kez İmparator Hadrianus (MS 117-138) ve daha sonra İmparator Commodus (MS 180-192)

⁵⁷ Şimşek 2013, 54.

⁵⁸ Sevin 2001, 203.

⁵⁹ Bean 2000, 266; Şimşek 2007, 62; Şimşek 2013, 28-29.

⁶⁰ Şimşek 2013, 56.

⁶¹ Bean 2000, 267.

⁶² Şimşek 2007, 36; Şimşek 2013, 56.

⁶³ Sevin 2001, 203.

⁶⁴ Akurgal 2007, 392.

Dönemi'nde "Neokoros" (Tapınak Koruyuculuğu) unvanını almıştır. Böylece kent vergiden muaf tutulmuştur⁶⁵. Commodus'un MS 192 yılında ölümünden sonra, kent bu unvanı alınarak yerine "İmparator Seven" sıfatı verilmiştir. Laodikeia'nın daha önce aldığı Neokoros unvanı İmparator Caracalla (MS 211-217) Dönemi'nde geri verilmiş⁶⁶ ve Alexander Severus (MS 222-235) Dönemi'nde de sürdürülmüştür⁶⁷.

Hadrianus MS 135 yılında kenti ziyaret etmiş ve kentteki imar faaliyetlerini desteklemiştir⁶⁸. Bu tarih bazı kaynaklarda MS 129 olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Laodikeia, MS 215'te Caracalla'yı ve MS 370'te Valens'i ağırlamıştır⁶⁹.

Diocletianus (MS 284-305) Dönemi'nde getirilen idari reformlarla, Anadolu daha büyük eyaletlere ayrılmış I. Constantinus Dönemi'nde ise reform hareketlerine devam edilerek Laodikeia, Frigya Secunda Pacatiana'sının merkezi durumuna gelmiştir. Diocletianus Dönemi'nde Laodikeia'nın Frigya Metropolis olması kentin Roma ve Bizans Dönemi'nde önemli statüsünü koruduğunu göstermektedir⁷⁰. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla birlikte MS 395-396 yılında İmparator Theodosius (MS 378-395) ve Arcadius (MS 395-408) zamanında alınan bir karar gereği, kentin etrafı surlarla çevrilmiş⁷¹, Hellenistik ve Roma yerleşimlerinin bir kısmı bu surların dışında kalmıştır⁷².

Laodikeia Hıristiyanlığın ilk yıllarından itibaren Hıristiyan cemaatlere ev sahipliği yapmıştır⁷³. Laodikeia, Colossai ve Hierapolis bu dönemde bölgede inananların yoğun bir şekilde bulunduğu kentlerdir. Olasılıkla bölgede Hıristiyanlık Paulos'un arkadaşı Epaphras tarafından yayılmıştır⁷⁴.

İmparator Constantinus zamanında Milano Fermanı'yla (MS 312-313) İmparatorlukta yaşayan Hıristiyanlara özgürlük verilmiş⁷⁵ ve Laodikeia Hıristiyanlık alemi için çok önemli bir kent haline gelmiştir. İncil'de adı geçen yedi Asya kentinden birisi de Laodikeia'dır. Bu nedenle kent onursal ilk Yedi Kiliseler Birliği unvanına layık

⁶⁵ Şimşek 2013, 57.

⁶⁶ Şimşek 2007, 37.

⁶⁷ Şimşek 2013, 57.

⁶⁸ Şimşek 2007, 36; Şimşek 2013, 30.

⁶⁹ Sevin 2001, 203-204; Şimşek 2013, 57.

⁷⁰ Şimşek 2007, 37-38; Şimşek 2011, 91; Şimşek 2013, 31.

⁷¹ Şimşek 2007, 83; Şimşek 2013, 80; Şimşek 2014a, 28; Şimşek 2018, 104.

⁷² Şimşek 2007, 38-39.

⁷³ Şimşek-Yener 2019, 333.

⁷⁴ Bayram 2018, 119.

⁷⁵ Mitchell 2020, 101-102.

görülmüştür⁷⁶. Laodikeia Erken Hristiyanlık Dönemi'nde de parlamış ve MS 4. yy'da burada önemli bir konsey toplanmıştır⁷⁷. Bu konseyin varlığı MS 5. yy'a kadar devam etmiş, fakat MS 494 yılındaki büyük tahribat yaratan depremle son bulmuştur⁷⁸.

Laodikeia, MS 494' deki depremle tamamen yıkılmış ve önemini yitirmiştir. Bundan sonra kentteki yerleşmeler küçülmeye başlamıştır. MS 7. yy'ın ilk çeyreğinde (Focas Dönemi MS 602-610) meydana gelen başka bir depremle kent, yeniden yıkılmıştır. Depremden ardından Denizli, Başpınar kaynağından gelen aquadüktler yıkılmış ve ovanın ortasında yer alan kent, aynı zamanda güvenlik nedeniyle özellikle de Arap akınları etkisiyle su kaynaklarının zengin olduğu ve savunması daha kolay olan güneyde Salbakos (Babadağ) eteklerinde uygun olan değişik yerlere taşınmıştır. Bu yerleşimler; Kaleiçi, Hisarköyü ve Asartepe (Hisar)'ye olarak göze çarpmaktadır. Laodikeia halkı olasılıkla buralarda tehlike anında toplanabilecekleri savunma amaçlı küçük kaleler yapıp yaşamlarını sürdürmüşlerdir⁷⁹.

MS 7. yy'dan itibaren kaynakların sözünü ettiği Laodikeia, Denizli-Kaleiçi'dir. Bölge 13. yy başında (1206) tamamen Türklerin eline geçmiştir⁸⁰. Anadolu'daki Laodikeia'lar Türk dilinde Ladik ismine dönüşmüştür. Bunlardan birisi de Lykos Laodikeiası'dır⁸¹.

Laodikeia yapılarına ait traverten ve mermer bloklar Akhan Kervansarayında ve Denizli Ulu Camii'nin inşasında kullanılmış daha sonraki dönemde ise kent, coğrafyanın kireç, mermer ve traverten ocağı haline gelmiştir. 13. yy'dan itibaren kent, mevsimlik göçer çobanların uğrak yeri haline gelmiştir⁸².

⁷⁶ Şimşek 2007, 38; Bayram 2018, 119.

⁷⁷ Akurgal 2007, 392.

⁷⁸ Bean 2000, 268.

⁷⁹ Şimşek 2007, 67; Şimşek 2011, 93; Şimşek 2013, 58;

⁸⁰ Şimşek 2013, 58.

⁸¹ Umar 1993, 505; Şimşek 2007, 67; Şimşek 2011, 93.

⁸² Şimşek 2007, 39; Şimşek 2014, 28.

1.2. Laodikeia Antik Kenti'nde Yapılan Araştırmalar ve Kazılar

Anadolu'nun önemli metropol kentlerinden olan Laodikeia, hem coğrafi hem de iktisadi konumu nedeniyle antik yazarların ve gezginlerin ilgisini çekmeyi başarmıştır. 14. yy'da antik dönemde olduğu gibi tekstil üretiminin bölgede devam ettiğini İbn-i Batuta'nın (İBS, I. 408.) seyahatnamesinden öğreniyoruz. Seyahatnamede dünyada eşi benzeri olmayan kaliteli altın sırma işli pamuklu elbiselerden övgüyle bahsedilerek, bölgede Hristiyan nüfusun sayıca çokluğu ve ticaretin Rumlar tarafından yapıldığı aktarılmıştır.

17. yy'dan itibaren önemli seyyahlar ve araştırmacılar kent hakkında bilgi vermiştir. 1671'de T. Smith⁸³, 1678'de J. Spoon – G. Wheler⁸⁴, 1745'te R. Pococke⁸⁵, 1775'te ise R. Chandler⁸⁶ kenti ziyaret etmiş, kentin tarihçesi ve sınırlarından bahsederek iyi korunmuş durumda olan stadyum, odeon, hamam – gymnasium yapıları hakkında bilgiler verilmiş, kentin sık sık depremlerle yıkılmış olduğuna dikkat çekilmiştir. Seyyahlar kentte gördükleri plastik malzemelere değinerek, eserlerin Grek sanatının izlerini taşıdığını ve bir yapının girişinde yer alan koltuk üzerinde Zeno isminin yazılı olduğunu belirtmiştir⁸⁷.

1776 yılında kent hakkında bilgiler veren V. J. Arundell, kentteki kilise yapılarından bahsetmiştir⁸⁸. Aynı yıllarda kente gelen J. A. Cramer⁸⁹ ise antik kaynakları ve seyyahların notlarını da derleyerek kent ve bölge coğrafyası hakkında önemli bilgiler vermiştir. W. M. Leake⁹⁰ ise kenti ziyaret eden Chandler'in⁹¹ “Kapro'su Lykos”, “Lykos'u ise Menderes Nehri” olarak adlandırıp hata yaptığını, fakat Pococke'nin, nehirleri doğru şekilde tanımladığını ifade etmiştir⁹².

19. yy'a gelindiğinde kentteki araştırmalar yoğunluk kazanmıştır. Kentin ilk planını çizen G. Weber, kente 1833 ve 1843 yıllarında iki kez gelmiştir. Bu gezileri

⁸³ Smith 1674, 37.

⁸⁴ Spon-Wheler 1679, 268.

⁸⁵ Pococke 1743-1745, 71-74.

⁸⁶ Chandler 1775, 229-236.

⁸⁷ Şimşek 2013, 23.

⁸⁸ Şimşek 2013, 23.

⁸⁹ Cramer 1832, 28-44.

⁹⁰ Leake 1824, 251.

⁹¹ Chandler 1825, 285.

⁹² Şimşek 2013, 23.

sırasında Laodikeia'nın su sistemini detaylı olarak incelemiştir⁹³ (**Fig. 3**). 1838'de L. De Laborde⁹⁴ antik kentteki yapılardan bahsetmiş, tiyatro ve su kemerlerinin gravürlerini çizmiş ve kent hakkında kısa bilgiler vermiştir (**Fig. 4-5**). 1840 yılında Sir C. Fellows, kenti gezmiş ve özellikle iki tiyatro hakkında bilgiler vermiştir⁹⁵.

1842 yılında W. J. Hamilton, bölgeye yapmış olduğu geziler sırasında kente uğramış ve kentteki nispeten sağlam durumdaki stadium, gymnasium, tiyatro ve aqueductler gibi yapılardan bahsetmiştir⁹⁶.

W. Cochran'un 19. yy'da yaptığı Küçük Asya seyahatinde, bölge ve bölge kentleri hakkında bilgiler vermiş ve 1826 yılında Arundell'in, 1842 yılında ise W.J. Hamilton'un ziyaretlerinden bahsetmiştir. Ayrıca depremlerle sürekli yıkılan Laodikeia ve bölge kentlerinin tekstil ticaretiyle uğraştığından, Asya'daki ilk yedi kiliseden birinin ise kentte yer aldığından bahsetmiştir⁹⁷.

1849'da C. Texier; Frigya'nın başkenti olarak Laodikeia'yı göstermiştir. Ayrıca iyi korunmuş durumda olan stadium yapısıyla yazıtından bahsederek kentteki gymnasium ve iki tiyatro yapısı ile ilgili genel bilgiler vermiş, kentteki yapıların MS 2.-3. yy'a ait olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte yapıların tamirat görmüş olduklarına değinerek, civar halk tarafından birçok mermer bloğun yapı malzemesi olarak yakın köylere taşındığını ve kentin uzun süre taş ocağı olarak kullanıldığını da ifade etmiştir⁹⁸.

1872 yılında E. J. Davis, kentin stadiumu, gymnasiumu, küçük ve büyük tiyatroları, odeonu, Roma köprüsü, antik kente dağılmış olan heykeltıraşlık malzemelerinden bahsederek kentteki yoğun tahribata değinmiştir⁹⁹.

1883-86 yıllarında bölgede araştırma yapan W. M. Ramsay, kent hakkında antik kaynaklar, yazıtlar ve sikkeler ışığında ayrıntılı bilgiler vererek, G. Weber'in çizdiği haritayı tekrar çizmiş ve G. Weber'in "Asopos" olarak adlandırdığı çayın aslında "Kapro" olduğunu söylemiştir¹⁰⁰.

⁹³ Şimşek 2013, 23.

⁹⁴ Laborde 1838, 81.

⁹⁵ Fellows 1839, 283.

⁹⁶ Hamilton 1984, 515-517.

⁹⁷ Cochran 1887, 242-394.

⁹⁸ Texier 2000, 278-383-385.

⁹⁹ Davis 2006, 69.

¹⁰⁰ Ramsay 1895, 32-83.

1895 yılında F. Sarre; kentin kuruluşuna değinerek, 1097¹⁰¹ yılında Selçuklu Türkleri'nin eline geçen kentin, Asya'daki yedi Psikoposluktan biri olduğuna işaret etmiştir. Kamu yapılarının birer vakıf olduğundan, kentteki iki tiyatro ve stadyum yapısının haricinde daha önce görülmeyen yazıt ve heykel kaideleri gördüğünden bahsetmiştir¹⁰².

1898 yılının sonlarına doğru Alman ekip; Carl Humann, Conrad Cicharius, Walther Tudeich, Franz Winter "Altertümer von Hierapolis" adlı yayınlarıyla bölge kentlerini ve Lykos Vadisi'ni etkileyen depremlerden bahsetmişlerdir¹⁰³.

1918 yılında yayınladığı kitabıyla W. A. Hawley, bölgeye yaptığı ziyaretinde burada yaşayan halk hakkında genel bilgiler vermiş ve yaşanan büyük depremlere karşın kentin kamu yapılarının halen ayakta olduğuna değinmiştir. Hawley, kentin kazılar sonucunda Pergamon ve Priene gibi büyük bir kent olabileceğinden bahsetmiştir¹⁰⁴.

1939 yılına gelindiğinde W. H. Buckler ve M. N. Calder, Frigya ve Karya Bölgeleri'ni kapsayan dökümanları bir araya toplamış ve kentteki epigrafik bulguları yayınlamışlardır¹⁰⁵. Aynı yılda G. E. Bean ilk kez Hierapolis'i ziyaret etmesine karşın, 1963 yılından sonra Laodikeia'yı görmüş olmalıdır. Çünkü kenti gezdiği sırada sadece Nymphaeum'da küçük bir kazı yapılmış olduğundan bahsetmektedir. Modern bir gezgin olan Bean, kent tarihi hakkında genel bilgiler vermiştir¹⁰⁶.

Laodikeia'daki ilk kazı çalışmaları; 1961-1963 yılları arasında Kanada Qubec Laval Üniversitesi'nden Fransız Arkeolog Prof. Dr. Des Gagniers başkanlığında Caracalla Nymphaeumu'nda yapılmıştır. Bu çalışmayla ilgili olarak 1969 yılında "Laodicee Du Lycos Le Nymhee, Paris" adlı yayın ile sonuçlar bir arada toplanmıştır¹⁰⁷. Uzun bir aradan sonra 1992 yılında Suriye Caddesi'nde Denizli Müzesi Müdürlüğü Arkeologlarından Haşim Yıldız kısa süreli bir kurtarma kazısı yapmıştır¹⁰⁸.

¹⁰¹ Bu tarih Ramsay'a göre 1076'dır. Ramsay 1960, 81.

¹⁰² Sarre 1998, 14-15.

¹⁰³ Humann et al., 1898, 24-25.

¹⁰⁴ Hawley 1918, 186-191.

¹⁰⁵ Buckler-Calder 1939, x-xi, 1-14, Pl. 1-8.

¹⁰⁶ Bean 2000, 265-275.

¹⁰⁷ Gagniers 1969.

¹⁰⁸ Yıldız 1994, 219-224.

1995-2002 yılları arasında İtalya ‘‘Ca’Foscari – Venedik’’ Üniversitesi’nden Prof. Dr. Traversari başkanlığındaki bir ekip tarafından yapılan yüzey araştırmasında kentin yeni topografik haritası çıkarılarak (**Fig. 6**), yapılar yeni plan üzerine oturtulmuş ve yüzey araştırmasıyla ilgili olarak İtalya’da ‘‘Laodiceia di Frigia I, Roma, 2000’’ ve ‘‘Laodiceia di Frigia II, Padova, 2004’’ adlı yayınlar yapılmıştır.

2002 yılına gelindiğinde ise Denizli Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı’nda, Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü’nün de katılımıyla kentte ilk defa sistemli kazı çalışmalarına başlanmıştır.

2003 yılından itibaren ise Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK başkanlığında geniş kapsamlı kazılara başlanmış olup, kentin yeni topografik haritası yapılmıştır. Günümüzde kentin değişik yapılarındaki çalışmalara devam edilmektedir¹⁰⁹. Ayrıca 2007 yılında ‘‘Laodikeia (Laodicea ad Lycum)’’, 2013 yılında ise aynı isimli kitap genişletilmiş basımıyla tekrar yayınlanmıştır. 2011 yılında, ‘‘Laodikeia Nekropolü (2004-2010) I ve II’’, 2014 yılında, ‘‘10. Yılında Laodikeia (2003-2013)’’, 2017 yılında, ‘‘Laodikeia Amphora Mühürleri’’, 2018 yılında, ‘‘Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi’’ ve son olarak 2019 yılında, ‘‘15. Yılında Laodikeia (2003-2018)’’ isimli çalışmalar yayınlanmıştır.

¹⁰⁹ Şimşek 2013, 25.

İKİNCİ BÖLÜM

LAODIKEIA ANTİK KENTİ GEÇ ANTİK ÇAĞ SURLARI

Laodikeia antik kenti Lykos Vadisi'nin güneyinde, vadi tabanından yüksek bir platform üzerine kurulmuştur¹¹⁰. Konumu itibari ile kent düşman saldırılarına açık bir alanda yer almasına rağmen, gelecek saldırıyı önceden görebilecek bir konumda olmasının da avantajına sahiptir. Laodikeia'nın Hellenistik Dönem'de herhangi bir savunma yapısına sahip olduğuna ilişkin bir kanıt henüz tespit edilememiştir. Muhtemelen bölge bu dönemde tamamen Seleukos Hanedanlığı hakimiyetinde olduğundan savunma yapılarının yapımına da ihtiyaç duyulmamıştır¹¹¹. Kentin etrafı MS 395 yılında Roma İmparatoru I. Teodosius (378-395) ve Arcadius'un (395-408) Pers (Sasani) tehlikesine karşı aldığı karar doğrultusunda sur duvarları ile çevrelenmiştir. Bu karar gereği surların hızlı bir şekilde inşa edilmesinin ana nedeni, ova ortasında yer alan kentin orduların geçiş güzergahında olmasıdır. Bununla birlikte yapılan savunma sistemi kentin tamamını değil, sadece bir bölümünü içerisinde almaktaydı. Herhangi bir tehlike anında vatandaşların can ve mal güvenliği sur içinde sağlanırken diğer zamanlarda yaşam sur dışında da devam etmekteydi¹¹².

2.1. Doğu Surları Savunma Yapıları

2.1.1. Doğu Sur Sistemi

Laodikeia Kent topografyasına baktığımızda doğu bölümü nispeten düz ve engebesiz bir alan olarak göze çarpmaktadır. Bu sebepten dolayı söz konusu kısımda yer alan sur sistemi de topografyaya uygun olarak kuzey-güney yönlü olacak şekilde inşa edilmiştir.

Batı Anadolu kentlerinin bir sur duvarıyla çevrilmesi yönündeki karar doğrultusunda yapılan imar faaliyetleri neticesinde kentin doğu ana girişini teşkil eden Suriye Caddesi üzerine bir giriş kapısı inşa edilmiştir. Söz konusu kapı yapılan kazı çalışmalarıyla açığa çıkartılarak Doğu Bizans Kapısı olarak adlandırılmıştır. Ayrıca kapının kuzeyinde ve güneyinde olmak üzere iki adet dörtgen formlu kule yapısı da tespit edilmiştir¹¹³. Giriş kapısının doğusunda yer alan ve S. Iulius Frontinus'un Küçük Asya Prokonsüllüğü zamanında yaptırılarak kentin kurucu tanrısı Zeus Megistos Soter

¹¹⁰ Şimşek 2007, 55; Şimşek 2011, 87; Şimşek 2013, 47.

¹¹¹ Şimşek 2013, 80.

¹¹² Şimşek 2018, 108.

¹¹³ Şimşek 2013, 97-109, Res. 107-113.

ve İmparator Domitianus'a (MS 81-96) ithaf edilen ve Suriye Kapısı olarak adlandırılan yapıdan anlaşıldığı üzere şehir surların yapımıyla birlikte doğu yönünde yaklaşık 700 m daraltılmıştır¹¹⁴.

Kuzey güney yönlü yaklaşık 676 m boyunca düz bir şekilde uzanan Doğu sur hattı üzerinde kazı çalışması tamamlanan Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri haricinde 5 adet kule ve 2 adet sur kapısının varlığı tespit edilebilmiştir. Sistemik olarak doğu köşeden başlanarak saat yönünde incelenmesi planlanan sur hattının başlangıcı olarak kabul ettiğimiz bölüm Kuzey Tiyatro'nun güneybatısında, Laodikeia Kilisesi'nin ise doğusunda kalan, sur sisteminin kuzeydoğu köşesi diyebileceğimiz alandır. Söz konusu köşe ve bu köşenin devamında Doğu Bizans Kapısı'na kadar uzanan 164,80 m'lik alandaki sur hattının 143,80 m'lik bölümü yıkılarak toprak altında kalmasına rağmen sur hattı yüzeyde kalınlığı 5-7 m arasında değişen bir şerit halinde izlenebilmektedir. Ayrıca doğu sur hattı üzerinde yüzeyde yoğun olarak gözlemlenebilen ve doğuya doğru yıkıldığı anlaşılan sur bedenine ait bloklar da alanda sur hattının geçtiği bölümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Doğu sur sisteminin kuzeybatı köşesinden başlayan sur hattı güneye doğru 17,30 m devam ettikten sonra yüzeyde küçük bir tepecik olarak izlenebilen, üst kısımları toprak üzerinde kalabilmiş dörtgen formlu bir kule yapısına bağlanmaktadır. Söz konusu kule çalışma planı uyarınca Kule 1 olarak adlandırılmış olup K1 şeklinde kısaltılmıştır (**Fig. 7**). Kule yapısı güneydoğusunda yer alan düz alana hâkim olacak şekilde yaklaşık 5 m yüksekliğindeki konglomera şeklindeki ana kaya üzerine oturmaktadır. Sur bedenine bitişik nizamda inşa edilmiş kule 7,30 m genişliğe sahiptir. Anlaşıldığı kadarıyla zamanla ana kaya yapısının parçalanmasına bağlı olarak kulenin doğu kısmı yıkılmıştır. Nispeten sağlam kalan kuzey duvarı 5,50 m, güney duvarı ise 4,00 m izlenebilmektedir. Kule tamamı ile devşirme düzgün kesme traverten bloklardan yapılmış olup kullanılan traverten blokları ortalama 0,60 – 0,75 m yüksekliğindedir. Kule 1'in güney bölümünde toprak üzerinden izlenebilen ufak bir alandan anlaşıldığı kadarıyla bu alanda sur genişliği 3.20 – 3.30 m'dir.

Kule 1 olarak adlandırılan yapıdan güneye devam edildiğinde 48-52 m mesafede, sur hattının 4-5 m doğusunda lento ve söve parçalarından oluşan bir yıkıntı olduğu göze çarpmaktadır. Yıkıntı içerisinde yer alan ve üzerinde haç motifi olan

¹¹⁴ Şimşek 2013, 95-97.

bloklardan anlaşıldığı kadarıyla bu alanda kente girişi sağlayan bir kapı olmalıdır. Ayrıca söz konusu lento ve söve bloklarının bulunduğu alanın Laodikeia Kilisesi'nin kuzeyinden geçen ve doğu-batı yönlü uzanan sokak hattının aksında olması da bu bölgede bir giriş kapısı olması gerektiği savını destekler niteliktedir. Alanda yüzeyde herhangi bir duvar hattı bulunmaması sebebiyle olası kapı yapısıyla ilgili bir ölçüm yapılamamıştır. Ancak çalışma planı uyarınca bu bölge Sur Kapısı 1 olarak adlandırılmış ve SK1 (?) olarak kent planına eklenmiştir (**Fig. 8**).

Kule 1 yapısından güneye doğru 164,80 m (**Fig. 9**) devam edildiğinde Doğu Bizans Kapısı Kompleksi'ne ulaşılmaktadır. Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kule'nin hemen kuzeyinde kuleye bitişik bir şekilde inşa edilmiş dıştan dışa 21,50 m uzunluğunda, 9,85 m genişliğinde bir çeşme yapısı mevcuttur. MS 5. yy başında inşa edilmiş olan çeşme kentin surla çevrili olduğu dönemde sur dışarısında yaşayan halkın su ihtiyacını gidermek için yapılmış olmalıdır. Bu yönüyle yapı hayatın sur dışında da devam ettiğinin kanıtıdır¹¹⁵(**Fig. 10**).

Çeşme yapısının güneyinde yer alan ve kentin doğu yönünde ana girişini teşkil eden Suriye Caddesi üzerindeki kapı ve iki yanında yer alan iki kule kompleksinin oluşturduğu yapı toplamda 34,90 m uzunluğunda bir alanı kaplamaktadır. Bulduğu yön ve tarihi itibari ile Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri olarak adlandırılmıştır. Yapı kompleksi bulunduğu alan göz önüne alındığında doğusunda yer alan geniş düzlüğü kontrol altında tutacak biçimde inşa edilmiştir¹¹⁶(**Fig. 11**).

Doğu Bizans Kapısı Güney Kule 'den güneye doğru devam eden sur hattı kule ile birleştiği bölümde 4,20 m kalınlığa sahiptir (**Fig. 12**). Ortalama 0,80-1,00 m X 1,40-1,80 m ebatlarında monolit traverten bloklardan örülü olduğu gözlemlenen ve atkı taşlarıyla sağlamlaştırılan duvarın bu denli sağlam yapılmasının nedeni kente gelebilecek saldırıların nispeten düzlük olan bu bölgeden beklenme endişesinden olmalıdır. Bu alanda yüzeyde izlenebilen sur kalıntıları bazı bölgelerde toprak birikintisiyle kaplanmış olsa da kentin geri kalanına göre daha takip edilebilir durumdadır. Doğu Bizans Kapısı Güney Kule ve Kule 2 olarak adlandırılan yapı arasında yer yer izlenebilen sur hattının kalınlığı ölçü alınabilen yerlerde standart olarak 4.20 m'dir. Hattın toplam uzunluğu ise 170 m olarak ölçülmüştür. Söz konusu duvar

¹¹⁵ Şimşek 2013, 167-171.

¹¹⁶ Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri ile ilgili ayrıntılı bilgi bölüm sonunda ayrı bir başlık altında detaylı olarak verilmiştir.

hattı üzerinde herhangi bir kapı ya da kule yapısına ilişkin bir ize rastlanmamıştır (**Fig. 13**).

Doğu Bizans Kapısı Güney Kule 'den 170 m sonra ulaşılan ve Kule 2 olarak adlandırılan yapı büyük bölümü toprak altında kalmasına rağmen ölçüleri alınabilecek ve planı anlaşılabilir durumdadır (**Fig. 14**). Dörtgen plana sahip olan kule yapısının kuzey-güney yönlü uzunluğu 7,80 m doğu-batı yönlü genişliği ise 7,30 m'dir. Yapımında büyük boyutlu devşirme traverten blokların yanı sıra devşirme mermer malzemenin de kullanıldığı anlaşılan yapının duvar kalınlığı alınamamıştır. Yapının hemen kuzeyinde, 2. Su Dağıtım Terminali'nin güneyinden geçen yol aksı üzerinde olasılıkla bir kapı yapısı olmalıdır. Bu alan Laodikeia kent planı üzerinde Sur Kapısı 2 olarak işaretlenmiş ve SK2 olarak kısaltılmıştır. Alanda gözlemlenen bloklar burada bir kapı olması gerektiği görüşünü destekler niteliktedir. Ancak alandaki yoğun tahribat ve toprak birikintisi sebebiyle kapı ölçüleri ile ilgili net bir çıkarım yapılamamıştır. Ayrıca Sur Kapısı 2 olarak tahmin edilen kapının hemen kuzeyinde sur hattı üzerinde bulunan bir tümsek, bu alanda iki yanında birer kule yapısı olan bir kapı kompleksi olabileceğine işaret etmektedir (**Fig. 15**). Alanda gözlemlenen yoğun toprak örtüsü kapı ve kuleler hakkında detaylı veri sahibi olmayı imkânsız hale getirmektedir.

Kule 2 yapısından sur hattı takip edilerek güneye doğru 51,70 m gidildiğinde 18,60 m uzunluğunda, 8,70 m genişliğinde çay taşı, küçük boyutlu traverten ve harç kullanılarak yapılmış, dörtgen planlı bir yapı ile karşılaşılacaktır. Sur duvarına bitişik nizamda yapılmış olan yapı bu haliyle Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kuleye bitişik yapılan Doğu Bizans Çeşmesi ile aynı özellikleri göstermektedir (**Fig. 16**). Yapının güney bitişğinde ise toprak üzerindeki hatları takip edilebilen 6,50 m uzunluğa, 6,70 m genişliğe sahip bir kule yapısı tespit edilmiş olup yapı, Kule 3 olarak adlandırılarak plan üzerinde K3 şeklinde kodlanmıştır (**Fig. 17**). Kule 2 ve Kule 3 arasındaki mesafe toplam 70,50 m olarak ölçülmüş olup, bu alandaki duvar kalınlığı ise 4,20 m ve 4,40 m arasında değişmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda sur duvarının yine büyük boyutlu traverten bloklardan örüldüğü, iki sıra halinde yerleştirilen blokların arasının ise küçük boyutlu çay taşı, traverten taşlar ve harç kullanılarak doldurulduğunu göstermektedir. Ayrıca duvarda kullanılan harç içerisinde yoğun miktarda kireç katkısı olduğu da izlenmektedir (**Fig. 18**).

Kule 3 yapısından güneye doğru düz olarak devam eden sur hattının bu alanda yine doğu kanadın tamamında olduğu gibi büyük boyutlu, gözeneksiz travertenden inşa edildiği görülmektedir. Hat boyunca sur bedeninin doğu yönüne doğru yıkıldığı alanda gözlemlenen blok yoğunluğundan anlaşılmaktadır. Belirtilen aralıkta 68,20 m devam eden sur hattı sadece orta kısımda bir alanda net olarak kalınlık vermektedir. Bu alanda yapılan ölçümde sur kalınlığı 3,60 m olarak ölçülmüştür (**Fig. 19**).

Kule 3 yapısından 68,20 m sonra sur hattı Kule 4 yapısına kadar uzanmaktadır. Bu alanda yer alan kule yapısı yine sur bedenine birleşik nizamda yapılmış olup görece toprak üzerinde korunageldiği için net bir form ve ölçü verebilmektedir. Uzunluğu dıştan dışa 8,40 m, doğu-batı yönlü genişliği ise 6,00 m olarak ölçülen kule yapısının, içten içe 5,00 X 6,70 m ölçülerinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca dörtgen planlı olan kulenin duvar kalınlığı ise 1,70 m'dir. Kulenin yapımında yaslandığı surdan farklı olarak yoğun miktarda devşirme malzeme kullanıldığı göze çarpmaktadır. Kule 4 yapısı konumu itibariyle kentin hem doğu hem de güneydoğu kesimine hâkim durumdadır (**Fig. 20a-b**).

Ana kaya üzerine oturtulmuş olan Kule 4'ten itibaren toprak üzerinde takip edilebilen duvar izlerinden ve arazi topografyasından anlaşıldığı kadarıyla doğu sur hattındaki yaklaşık 531 m'lik kuzey-güney doğrultulu düz hat bozularak Kule 4 'ün güneybatı köşesinden batıya doğru uzanan 10 m uzunluğunda bir girinti yapılmıştır. Gerek kule yapısının sur bedenine bağlandığı alan gerekse arazide izlenebilen sur hattına ait bloklar ve yıkıntı şekli bu görüşü desteklemektedir. Sur yapısı bu alanda 10 m devam ettikten sonra yine güney yönüne doğru 90°'lik bir dirsek yaparak güneye doğru 138 m boyunca uzanmaktadır (**Fig. 21a-b**). Söz konusu bu hat boyunca yoğun tarımsal tahribat ve toprak örtüsü nedeniyle ölçü alınabilecek bir alan tespit edilememiştir. Ancak sur bedeninin güney hattında Kule 5 olarak adlandırılan yapıya bağlandığı bölümde sağlam kalabilen kısımdan anlaşıldı kadarıyla sur kalınlığı bu alanda 4,20 m olmalıdır.

Kule 4'ten güney yönüne 138 m ilerledikten sonra ulaşılan Kule 5 yapısı kentin savunma sisteminin güneydoğu köşesi diyebileceğimiz bir alanı teşkil eder. Devşirme bloklardan oluşan Kule 5 yapısı bu bölgede ana hatları belli olacak şekilde yüzeyde izlenebilmektedir. Dıştan dışa 11,70 X 7,20 m ölçülerine sahip olan yapı sur kalınlığını olan 4,20 m de göz önüne alındığında sur bedeninden dışarıya 7,50 m çıkıntılı olarak

yapılmıştır. Yüzeyde izlenen bloklar göz önüne alındığında, yapı diğer kuleler gibi sur bedenine bitişik değil, sur bedenini dikine kesecek şekilde inşa edilmiş olmalıdır. Zira sur bedeni bu alanda yekpare değil kuleye bitişlerinden devam eder şekilde izlenebilmektedir. Kulenin gerek devşirme bloklardan oluşturulmuş olması, gerekse kentteki diğer kule formlarıyla benzerlik göstermemesi bu alanda yer alan yapının (K5) sura sonradan eklenmiş ya da sur inşası sırasında hat üzerinde var olan bir yapının düzenlenmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Söz konusu alanda henüz kapsamlı bir çalışma yapılmaması nedeniyle yapı hakkında detaylı fikir sahibi olmak oldukça zordur (Fig. 22).

Kule 5 yapısının güney bölümünden başlayarak 1. Su Dağıtım Terminali'ne kadar olan ve savunma sisteminin güneydoğusu diyebileceğimiz alanda tarımsal tahribat nedeniyle yüzeyde neredeyse hiçbir iz günümüze ulaşamamıştır. Bu nedenle alanda kalan ve savunma sisteminin yaklaşık 197 m'lik kısmını oluşturan bölüm hakkında yorum yapmak oldukça güçtür. Ancak sadece Kule 5 adlı yapının güneyde sur bedenine bağlandığı kısımda ve savunma sisteminin stadyum kompleksine bağlandığı kısımda takip edilebilen duvar hatlarından bir çıkarım yapılabilir. Kule 5'in güneyinde sur yapısının yaklaşık 45 derecelik bir açı ile güney batıya doğru uzandığı Kule 5 ve sur bedeni arasında yer alan bağlantı noktasından anlaşılmaktadır. 1. Su Dağıtım Terminali'nin güneydoğu kısmında yüzeyde takip edilebilen bloklardan anlaşıldığı kadarıyla ise bu alanda sur sisteminin doğu batı doğrultulu geldiği ve 1. Su Dağıtım Terminali'ni sur içerisinde bırakacak şekilde dirsek yaparak Stadyum üst diazoma duvarı ve Güney Hamam – Gymnasium Kompleksinin ortak duvarına bağlandığı anlaşılmaktadır (Fig. 23). Gerek 1995-2002 yılları arasında Treversari başkanlığında çıkarılan kent haritasında, gerekse sonrasında kazı başkanlığınca yapılan haritalarda bu görüşü destekler niteliktedir (Fig.24, Çiz.1)¹¹⁷.

2.1.2. Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri

2.1.2.1. Doğu Bizans Kapısı

Bulunduğu yön sebebiyle "Doğu Bizans Kapısı" olarak adlandırılan kapının kuzey ve güney yanında planları kareye yakın olan iki adet kule bulunmaktadır (Fig. 25, Çiz.2)¹¹⁸. Kapının ve Kulelerin inşasında yoğun olarak dörtgen formlu, büyük boyutlu traverten blokların yanı sıra Roma İmparatorluk Dönemine ait mermer mimari blokların

¹¹⁷ Treversari 2000, fig. 18; Şimşek 2018, fig. 7.

¹¹⁸ Şimşek 2007, 103; Şimşek 2008b, 101; Şimşek 2013, 97.

devşirme olarak kullanıldığı anlaşılmıştır¹¹⁹. Sağlamlığı arttırabilmek için surların içerisine dolgu malzemesi olarak mermer blokların yerleştirildiği gözlemlenmiştir¹²⁰. Yürütülen kazı çalışmaları sırasında çoğu bloğun parçalanmış olarak ele geçmesi, blokların üzerinde tespit edilen keski izleri ve alandan ele geçirilen metal keski büranın bir dönem taş ocağı olarak kullanım gördüğünü kanıtlar niteliktedir¹²¹.

Kazı çalışmaları sonucunda Doğu Bizans Kapısının ikili girişe sahip olduğu tespit edilmiştir. Kuzeydeki 1,90 m genişliğindeki yan girişin yayalar için, orta kısımdaki 2,90 m genişliğindeki ana girişin ise araba geçişleri için kullanıldığı düşünülmektedir (**Fig. 26**). Eşik taşında ve devamında, Roma Dönemi Suriye Caddesinde gözlemlenen tekerlek izleri ve aşınmalar da bu görüşü doğrulamaktadır¹²².

İki yanda düzgün kesme traverten blokların yerleştirildiği surların giriş kapıları bölümünde mermer arşitrav, friz, korniş ve duvar blokları kullanılmıştır¹²³. Kapı girişleri tamamen devşirme mermer bloklardan inşa edilmiş olmakla beraber kapının dış sınırda yatay bir şekilde yerleştirilen arşitrav blokları üzerine lento yerleştirilmiştir. Çalışmalarda elde edilen veriler ışığında alanda ortaya çıkarılan traverten kemer blokları, Doğu Bizans Kapısının üstünün Hierapolis Bizans kapılarında olduğu gibi¹²⁴ sağır kemerlerle kapatıldığını göstermektedir. Daha sonraki dönemde kuzeydeki yaya girişi, kuzey portik üzerine bir duvar eklenmesiyle ve söz konusu duvarın dış sınırına mermer blok yerleştirilmesiyle bu alandan giriş ve çıkış kapatılmış böylece giriş ve çıkış tek kapıdan sağlanmıştır (**Fig.27**)¹²⁵.

Döşemeleri olasılıkla dorik cephelerle birlikte İmparator Domitianus Dönemine tarihlendirilen Suriye Caddesi üzerine inşa edilen Doğu Bizans Kapısı'nın girişinin güneyinde portik sütunlarının oturduğu zemin korunmuş ve Güney Kule ve Cadde arasında kalan portik kısmı doldurularak kaldırım olarak kullanılmıştır. Kuzeydeki kısımda ise portik döşemeleri kaldırılmış ve bu alan tamamen moloz ile doldurulmuştur¹²⁶. Bu kısımda yapılan çalışmalarda caddenin alt seviyesinde Kuzey Kule'nin iç kısmında Roma evi duvar kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Kazı sonuçlarından

¹¹⁹ Şimşek 2008b, 102.

¹²⁰ Şimşek 2013, 97.

¹²¹ Şimşek 2008b, 102.

¹²² Şimşek 2007, 102; Şimşek 2010, 106.

¹²³ Şimşek 2007, 103; Şimşek 2013, 97.

¹²⁴ D'Andria 2003, 112-114, Res. 94.

¹²⁵ Şimşek 2008b, 102.

¹²⁶ Şimşek 2008b, 102.

elde edilen bilgi ışığında alandan elde edilen sikkelerin MS 4. yy ortası ile Erken 5. yy'a tarihlenmesi, sonraki düzenlemenin MS 494 yılında meydana gelen depremin ardından alanın portik seviyesinde doldurularak tekrar kullanıldığı düşünülmektedir. Bu yıkıcı depremin sonrasında yapılan değişikliklerle Doğu Bizans Kapısı, İmparator Focas (MS 602-610) Dönemi depremi sonrası şehrin tamamen terk edilmesine kadar kullanılmaya devam edilmiştir¹²⁷.

2.1.2.2. Doğu Bizans Kapısı Güney Kule

Doğu Bizans Kapısı'nın güneyinde yer alması nedeniyle "Güney Kule" olarak adlandırılan yapı dıştan dışı 7,75 x 8,95 m ölçülerinde, kareye yakın dikdörtgen planlıdır (**Fig. 28, Çiz. 3**). Kalabilen duvar yüksekliği ise içte 2,60 m dışta ise 3,00 m olarak ölçülmüştür. Duvarları çift sıra ve düzgün kesilmiş traverten taşlarla inşa edilmiş blokların araları ise daha küçük boyutlu traverten molozla doldurulmuştur¹²⁸. Traverten blokların yanı sıra kulede mermer arşitrav, friz ve korniş bloklarının da devşirme olarak kullanılmıştır (**Fig. 29**). Kullanılan devşirme mermer mimari blokların aynı zamanda kulenin batısını sınırlandıran ve iki tarafı da düzgün kesilmiş olan büyük boyutlu traverten bloklardan inşa edilen 3,35 m genişliğindeki sur içinde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Burada bulunan mimari bloklar sağlam durumdaki Korint başlığı, sütun tamburları ve korniş bloğundan oluşmaktadır. Söz konusu mermer bloklar doldurucu olmakla beraber aynı zamanda surlardaki sağlamlığı da arttırmaktadır (**Fig. 30**)¹²⁹. Girişi kuzeydoğu köşeden, surların genişliğindeki bir koridorla sağlanan Güney Kule'nin kapı açıklığı iki taraftaki sövelerle sınırlandırılmıştır. Kapı açıklığının zemininde ise düzgün kesilmiş traverten bir blok eşik taşı olarak kullanılmıştır. Söz konusu kulenin zemini sıkıştırılmış toprak taban şeklinde olmasına karşın koridorun zemininde ise traverten bloklar kullanılmıştır¹³⁰. Kule içerisindeki dolgu toprakta gerçekleştirilen çalışmalarda hem MS 1.-3. yy aralığına tarihlendirilen kırmızı astarlı seramikler hem de MS 4.-7. yy aralığına tarihlendirilen günlük kullanım kaplarına ait parçalar ele geçirilmiştir. Bunun yanı sıra zeminde yürütülen çalışmalarda bulunan sikkeler, bu dolgu tabakasının MS 494 yılı depremi ardından oluştuğunu göstermektedir¹³¹.

¹²⁷ Şimşek 2007, 107; Şimşek 2013, 98.

¹²⁸ Şimşek 2013, 99.

¹²⁹ Şimşek 2013, 100.

¹³⁰ Şimşek 2008b, 103.

¹³¹ Şimşek 2013, 102.

2.1.2.3. Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kule

Doğu Bizans Kapısı'nın kuzeyinde yer alması nedeniyle "Kuzey Kule" olarak adlandırılan yapı dışta 7,15x8,95 m, içte 5,40x5,25 m ölçülerinde, kareye yakın dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir¹³² (**Fig. 31, Çiz. 4**). Kalabilen duvar yüksekliği ise 3,70 m'dir. 1,80 m kalınlığa ulaşan duvar çift sıra düzgün kesilmiş büyük boyutlu traverten bloklarla inşa edilmiş olup aralarına dolgu malzemesi olarak küçük boyutlu moloz taşlar yerleştirilmiştir¹³³. Kule duvarının 1,80 m yüksekliğindeki alt bölümünde duvarın hem içte hem de dış bölümde 0,10 m daha çıkıntılı olarak yapıldığı ve bu kısımlarda kule duvarının genişliğinin 2,00 m'yi bulduğu gözlemlenmiştir. Bunun esas nedeni kule duvarının sağlamlığını arttırmaktır. Kule'nin kuzey duvarı dibinden 0,70 m genişlikteki sur üzerinde düzeltme yapılarak girişin bu kısımdan sağlandığını düşündürmektedir. Kuzey Kulede gerçekleştirilen kazı çalışmalarında dolgu toprak içerisinden bir kısmı Erken-Orta Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilen kırmızı astarlı seramik parçaları ile bir kısmı ise MS 4.-6. yy'a tarihlendirilen kaba mutfak kaplarından oluşan buluntu grubu ele geçirilmiştir. Söz konusu buluntular MS 2. yy ile 6. yy arasında kullanım görmüş birkaç yapının molozunun buraya dökülmüş olduğunu düşündürmektedir¹³⁴.

Ayrıca Kuzey Kule'nin iç kısmında yapılan kazı çalışmalarında Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bir villanın duvar kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Duvarları kısmen korunabilmiş olan yapıya kuzeybatıda yer alan tek kanatlı bir kapı ile giriş yapıldığı düşünülmektedir. Elde edilen verilere göre odanın duvarları fresklerle süslüdür. Güney ve batı duvarlarındaki korunabilmiş olan fresklerde sadece alt kısmın ne şekilde düzenlendiği anlaşılmıştır¹³⁵. Buna göre duvar hem altta hem de üstte yer alan sarı bant siyah ve beyaz çizgilerle sınırlandırılmış, arada kalan ve daha geniş olan kırmızı renkli bant ise krem renginde işlenmiş olan saz bitkisi yapraklarının birbirine geçmiş, kesintisiz devam eden yaprak motifleriyle süslenmiştir. Bu kısım ana fonun altında yer alan sınırlandırıcı bordürdür. Yoğun oranda tahrip olan kuzey duvarın kuzeydoğusunda 0,45x0,63 m ölçülerinde olan bir niş ortaya çıkarılmış olup nişin iki köşesine siyah bant yapılarak, üç cephesine de alt ve üst kısımlara krem rengi çizgili kırmızı çerçeve yapıldığı ve içerisinin maviye boyandığı tespit edilmiştir (**Fig. 32**). Bunu yanı sıra zemin üzerine düşmüş halde bulunan beyaz zemin üzerine yeşil bitkisel

¹³² Şimşek 2010, 109.

¹³³ Şimşek 2008b, 103.

¹³⁴ Şimşek 2013, 102.

¹³⁵ Şimşek 2013, 102.

bezekli fresk parçaları ise bu bantların sınırlandığı alandaki süsleme ile ilişkili olmalıdır¹³⁶.

Villa'dan elde edilen seramik buluntular ilk kullanım evresinin Hellenistik Döneme kadar gittiğini kanıtlar niteliktedir. Son kullanım evresi olan sıkıştırılmış toprak zemin üzerinden bulunan Erken İmparatorluk Dönemine tarihlendirilen kırmızı astarlı kap parçaları, kandil parçası ve tokalaşma betimli altın yüzük ise son kullanım evresinin MS 1. yy olduğunu göstermektedir. İki evre arasında yer alan ve yangın geçirdiği düşünülen ikinci evre ise MÖ 27 yılında yaşanan depremin bir sonucudur. Bu yangından sonra yapı tekrar kullanılmaya devam etmiş ve ikinci kullanımda düz sıvalı olan duvarlar son kullanım evresinde fresklerle süslenmiştir. Söz konusu freskler Pompei IV. Stilinde MS 1. yy'ın ilk çeyreğinde yapılmıştır. Yapının kullanımına MS 60 yılında yaşanan depremde son verilmiştir. MS 84-85 yıllarına tarihlendirilen Suriye Caddesi'nin orijinal portik seviyesinin altında villanın odalarından birinin duvar kalıntılarına rastlanması da bu görüşü desteklemektedir¹³⁷.

2.1.3. Doğu Sur Sistemi Malzeme Teknik ve İşçilik

Yapılan çalışmalar sonunda doğu sur sisteminin yaklaşık¹³⁸ 776 m uzunlukta olduğu ve bu 776 m'nin 676 m'lik kısmının kuzey- güney yönlü düz bir şekilde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Savunma sisteminin kentin bu alanında düz bir şerit halinde inşa edilmiş olması, olasılıkla kentin en korunaksız bölgesinin doğuda yer alan düzlük alan olmasıyla açıklanabilir. Zira bu alanda kent surları düz olarak yapılmasına karşın sur kalınlığı bakımından kentin diğer bölümlere göre daha geniş bir sur bedenine sahiptir. Doğu surlarının ortalama kalınlığı yaklaşık 4,20 m'yi bulmaktadır (**Fig. 33**). Doğu sur hattı üzerinde Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri haricinde 5 adet kareye yakın dörtgen formlu kule yapısı ve 2 adet cadde akslarında yer aldığı anlaşılan görece küçük sur kapısı tespit edilmiştir (**Çiz. 5**). Doğu sur bedeninin özellikle Doğu Bizans Kapısı Güney Kule ve Kule 4 arasında kalan kısımda büyük boyutlu düzgün dörtgen kesme traverten bloklardan çift sıra halinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Sur bedeninde yer alan bloklar ortalama 0,80 m yüksekliğe ve 0,70 – 0,90 m arasında değişen kalınlıklara sahiptir. Kentin doğu yönündeki sur bedeninin diğerlerine göre daha nizami ve düzgün kesme taşlardan yapılmış olmasını kentin ana girişinin bu yönde olması ile

¹³⁶ Şimşek 2013, 102-103, Res. 114-115.

¹³⁷ Şimşek 2008b, 104.

¹³⁸ Kent surlarının güneydoğu köşesi ile ilgili elde yeterli veri olmaması sebebiyle sur uzunluğu bu alanda yaklaşık olarak verilmiştir.

açıklayabiliriz (**Fig. 34**). Zira kente giriş yapması gereken insanların ilk karşılaşacağı yapının kentin ihtişamlı surları olması beklendiği için sur, kent için savunma olgusu dışında prestij ve güç göstergesi olarak da işlevsel olmalıdır. Tüm bu olgular göz önüne alındığında kentin doğu sur sisteminin diğer yönlere göre neden bu denli düzgün inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kuleler ise Kule 1 haricinde yoğun olarak devşirme bloklardan örülmüş olup dörtgen formludur. Kule 1’de ise yoğun olarak yerel traverten bloklar kullanılmıştır. Kule ve sur bedeni arasındaki bağlantıya bakıldığında ise K1, K2, K3 ve K4’ün sur bedenine bitişik dışa taşkın şekilde yapıldığı K5’in ise sur bedenini kesecek şekilde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Sur bedenine bağlanmadan bitişik şekilde inşa edilen kulelerin faydası, düşmanın kuleye hasar vermesi halinde bile sur bedeninde gedik açılmaması olarak açıklanabilir. Bu tip kulelere çoğunlukla Hellenistik Dönem’de rastlanmasına karşın¹³⁹ Laodikeia Doğu Sur sisteminde her iki kule tarzını da görmekteyiz.

2.2. Güney Surları Savunma Yapıları

2.2.1. Güney Sur Sistemi

Güney sur sisteminin başlangıç kısmı kentin güneydoğusunda Kule 5 yapısının güneyinde kalan kısım olmasına rağmen, Kule 5 ve 1. Su Dağıtım Terminali arasında sur sistemiyle ilgili yoğun tahribata dayalı herhangi bir veri kalmaması sebebiyle sur sistemi ancak 1. Su Dağıtım Terminali’nin doğusunda kalan kısımdan başlatılabilmektedir (**Fig. 23**). Bu kısımda sur sisteminin geliş yönü net bir şekilde doğu olarak gözlemlenmiştir. Arazi üzerinde izlenebilen ve 1. Su Dağıtım Terminali’nin doğusunda yer alan kısımdan anlaşıldığı kadarıyla 4,10 m genişliğe sahip doğu-batı yönlü sur bedeni bu alanda 90 derecelik bir dirsek yaparak güneye dönmektedir. Bu yönüyle bu kısımda sur yapısı kentin hayati yapılarından biri olan 1. Su Dağıtım Terminali’ni içine almaktadır (**Fig. 35a-b**). Güney yönüne 10 m devam eden sur hattı bu alanda olasılıkla Stadyum yapısının üst diazoma arka duvarı ile Güney Hamam – Gymnasium Kompleksi’nin ortak duvarı diyebileceğimiz duvar hattı ile birleştirilerek batı yönüne doğru devam ettirilmiştir (**Fig. 36 a-b**). Kent geneline baktığımızda büyük yapıların sura dahil edilmesi veya dış duvarlarının sur hattı olarak kullanılması yaygın bir uygulama olarak görülmektedir¹⁴⁰. İmparator Hadrianus’un (MS 117-138) 135 yılında kenti ziyareti şerefine Prokonsül Gargilius Antiquus’un yönetimi sırasında

¹³⁹ Akarca 1998, 146-147.

¹⁴⁰ Kentte sur duvarına dahil edilerek kullanıldığı bilinen yapılar; Batı Tiyatro, Kuzey (Kutsal) Agora ve Kuzey Tiyatro’dur. Ayrıca Güneybatı Kilisenin güney duvarının kısmen de olsa sura eklendiği bilinmektedir.

yapıldığı bilinen¹⁴¹ Güney Hamam – Gymnasium Kompleksi'nin 133 m'lik güney duvarı gerek uzunluğu ve yüksekliği gerekse sağlam oluşu bakımından güneydoğu kanadında sorun geçirilebileceği en ideal kısım olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca duvarın batı kısmında 2010 yılında yapılan 5x5 m'lik sondaj kazısı sonrası açığa çıkarılan duvar yüzeyinde ve bu duvarın doğusunda görülebilen, yapının mimarisiyle uyuşmayan onarım izleri yapının sonraki dönemlerde çeşitli onarımlarla kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir (**Fig. 37**). Söz konusu sondajın yapıldığı kısımda açığa çıkarılan duvarın yüksekliği 2,90 m olarak ölçülmüş olup, duvar ortalama 0,65 – 0,75 m yüksekliğindeki traverten bloklardan örgülenmiştir (**Fig. 38, Çiz. 6**).

Sur hattının Güney Hamam – Gymnasium Kompleksi'nden batıda yer alan Kule 6 yapısına kadar nispeten düz bir hat üzerinde ilerlediği anlaşılmaktadır. Sadece Stadyum yapısının kuzeybatısı diyebileceğimiz alanda topografyaya bağlı olarak sur hattı üzerinde güneye doğru bir kavis izlenebilmektedir. Bu alanda daha çok yüzeyde izlenen duvar hattı parça parça da olsa net bir şekilde takip edilebilmektedir. Hamam – Gymnasium Kompleksi'ne ait batı duvarından Kule 6 yapısına kadar olan sur hattının uzunluğu ise 406,44 m olarak ölçülmüştür. Tamamı traverten bloklardan örülmüş olan sur sistemi üzerinde herhangi bir kule ya da kapı yapısına ait bir iz rastlanamamıştır. Sadece stadyumun batısında kent içerisinde ulaşımı sağlamak için yapılmış olan modern yolun geçtiği alanda sur kalınlığı net olarak alınabilmektedir. Bu alanda yapılan ölçümlerde sur sisteminin kalınlığı 2,40 m olarak ölçülmüştür. Bu alanda sur bedeni kalınlığı sur sisteminin doğu kanadına göre daha incedir. Ayrıca kesitten anlaşıldığı kadarıyla çift sıra örülmüş olan sur bedeninin içi moloz yığma taşlarla doldurularak desteklenmiştir (**Fig. 39 a-b-c**).

Stadyum yapısının yaklaşık 250 m batısında yer alan ve Kule 6 olarak adlandırılan yapı kabaca ölçüleri alınabilecek durumdadır. Kentteki diğer kule yapılarına nazaran yamaçta olmasının etkisiyle tamamen toprakla örtülmemiş olan Kule 6'nın büyük kısmı devşirme Roma İmparatorluk Dönemi mimari bloklarından ve büyük boyutlu düzgün traverten bloklardan yapılmıştır (**Fig. 40**). Doğu yönünden gelen sur hattı yapıya kuzeydoğu köşesinden bağlanır. Bu alanda sur hattının kalınlığı 2,60 m olarak ölçülmüştür. Kule yapısı ise surdan dışarıya taşacak şekilde kareye yakın dörtgen bir formda inşa edilmiştir. Kule dıştan dışa 8,00 x 8,80 m ölçülerine sahiptir. Kule 6'yla

¹⁴¹ Şimşek 2013, 201.

birlikte 90 derecelik bir dönüş yapan sur sistemi kuzey yönüne doğru devam eder. Bu alanda Kule 6 ve sur bedeninin bağlantısı kulenin yine kuzeydoğu köşesinden sağlanmıştır. Bu yönü ile kule tamamen surdan dışa taşkın ve sadece kuzeydoğu köşesinden sur bedenine bağlanacak şekilde yapılmıştır. Kuleden kuzey yönüne devam eden sur hattı yoğun tahribata ve toprak erozyonuna uğramasına rağmen, kısmen ölçü verebilecek durumdadır. 100 m boyunca kuzeye devam eden hat üzerinde güneyde ve orta kısımda yapılan ölçümlerde, sur bedeninin Kule 6 ile birleştiği alanda kalınlığının 2,60 m olduğu, kuzeye doğru gidildiğinde ise kalınlığın yaklaşık 3,00 m'ye çıktığı anlaşılmaktadır (**Fig. 41a-b**).

Kuzeyde Kule 6' dan 100 m sonra Aphrodisias Kapısı'nın olduğu alanda sur hattı 90 derecelik bir açı ile batı yönüne dönmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda kapı veya kule yapılarıyla ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Kentte daha önce yapılan çalışmalarda alan Aphrodisias Kapısı ve Güney Bizans Kapısı olarak tespit edilmiş olsa da¹⁴² alanda detaylı yapılan incelemede sur sisteminin 90 derecelik dönüşten sonra batı yönüne 20 – 25 m ilerlediği ve alanın batısında bir tepecik şeklinde görülebilen yükseltiye bağlandığı anlaşılmaktadır (**Fig. 42**). Yükseltinin olduğu alandaki duvar kalıntılarından ve batı yönüne doğru devam ettiği görülen sur sisteminden anlaşıldığı kadarıyla bu alanda bir kule yapısı olmalıdır (**Fig. 43**). Yapılan detaylı inceleme ve ot temizliği sonucunda doğu-batı doğrultulu gelen sur hattının 3,20 m kalınlığında olduğu ve alanda yer alan kule yapısına kuzeydoğu köşesinde bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu alanda yer aldığı düşünülen yapı çalışma planı uyarınca Kule 7 olarak adlandırılmış ve K7 olarak kısaltılmıştır. Yapılan ölçümlerde Kule 7 dıştan dışa kuzey-güney doğrultulu 8,75 m olarak ölçülmüştür. Kule sur bedeninden dışa doğru çıkıntılı şekilde inşa edilmiştir. Bu yönüyle doğusunda yer alan Aphrodisias Kapısı ve Güney Bizans Kapısı'nı iç kısımda bırakmaktadır. Alanı Kule 6, Kule 7 ve Güney Bizans kapısını içine alacak şekilde kompleks olarak düşündüğümüzde ortaya korunaklı bir kapı yapısı çıkmaktadır. Zira kuleler hem nispeten düzlükte yer alan kapıya, hem de güneylerinde yer alan geniş düzlüğe hâkim şekilde yerleştirilmiştir (**Fig. 44a-b**). Ayrıca Kule 6 yapısının konumuna baktığımızda saldıran düşmanın kalkansız olan sağ yanını atış altına almak için ileriye çıkarılarak yapılmış olabileceğini de düşünebiliriz¹⁴³. Bu

¹⁴² Treversari 2000, fig 18; Şimşek 2013, 94-95.

¹⁴³ Akarca 1998, 148.

yönüyle alanda yer alan kompleks yapıyı Bergama Kuzeybatı Kapısı'na benzer şekilde düşünebiliriz¹⁴⁴(Çiz. 7-8).

K7 yapısından sonra sur sistemi kulenin güneybatı köşesinden itibaren düz bir şekilde batı yönüne 95 m devam eder. Bu alanda yapı malzemesi ağırlıklı olarak 0,70 – 0,80 m genişliğinde traverten bloklardır. Alanda duvarın sadece üst kısmı izlenebildiği için blok veya duvar yüksekliği ile ilgili herhangi bir çıkarım yapılamamaktadır. Söz konusu alanda sur kalınlığı ise 3,20 m olarak ölçülmüştür (Fig. 45). Söz konusu duvar hattı 95 m devam ettikten sonra arazi topografyasına uygun bir şekilde sırttan götürülerek 135 derecelik bir açıyla kuzeybatı yönüne döndürülmüş ve Güneybatı Kilisesi güney duvarının olduğu alana kadar düz bir şekilde ilerlemiştir. Bu alanda Güneybatı Kilisesi güney duvar aksının ortasına birleşen sur bedeninin yine 3,20 m'lik bir kalınlığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu alandan itibaren sur hattının batıya doğru 125 m devam ettiği anlaşılmaktadır. Alanda yüzeyde gözlemlenen traverten bloklardan anlaşıldığı kadarıyla sur bedeni ortalama 0,80 m yüksekliğinde ve 0,70 – 0,80 m kalınlığında düzgün dörtgen bloklardan çift sıra halinde yapılmış ve içerisine 0,70 m kalınlığında mermer, traverten ve harçtan oluşan bir dolgu şeridi eklenmiştir (Fig. 46). Laodikeia Güney Sur Sistemi şehrin güneybatısı diyebileceğimiz alanda 90 derecelik bir dirsekle kuzeye dönerek sonlanır ve bu alan Batı Sur Sistemi'nin başlangıcını oluşturur.

2.2.2. Güney Sur Sistemi Malzeme Teknik ve İşçilik

Yapılan çalışmalar neticesinde Güney Sur Sistemi'nin 979 m uzunlukta olduğu tespit edilmiş olup güney surları üzerinde 2 kule ve 1 kapı yapısının var olduğu anlaşılmıştır (Çiz. 9). Güney Hamam – Gymnasium Kompleksi güney duvarı haricinde kent surları bu alanda ortalama 3,00 – 3,20 m kalınlığa sahiptir. Yapı malzemesi olarak ise ağırlıklı olarak düzgün dörtgen traverten bloklar kullanılmış olup söz konusu bloklar arasındaki ortalama 0,70 m genişliğindeki boşluk çay taşı, traverten ve harç kullanılarak oluşturulmuş olan moloz dolgu ile doldurulmuştur. 979 m uzunluğa sahip Güney Sur Sisteminde sadece Kule 6 olarak adlandırılan yapıda devşirme blok kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kentin kuzey kısmında olduğu gibi güney kısmında da büyük yapıların özellikle güney duvarlarının sura dahil edildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁵. Bu uygulama olasılıkla maliyeti azaltmak için yapılmış olmalıdır. Güney Sur

¹⁴⁴ Akarca 1998, fig 116.

¹⁴⁵ Güney sur sisteminde Güney Hamam – Gymnasium Kompleksi güney duvarı, stadyumun batısındaki Dikdörtgen Planlı Yapı'nın güney duvarı ve Güneybatı Kilise'nin güney duvarı savunma sistemine dahil edilerek kullanılmıştır.

Sistemi'nin özellikle batı kısmında ise sur bedeni topografyaya bağı olarak şekil almaktadır. Kentin izohips haritasına baktığımızda bu durum net bir şekilde göze çarpmaktadır (Çiz. 10).

2.3. Batı Surları Savunma Yapıları

2.3.1. Batı Sur Sistemi

Batı sur sisteminin başlangıcı kentin güneybatısında Laodikeia'nın üzerine kurulduğu yüksek platformun tam olarak güneybatı köşesidir. Güney hattı boyunca doğu-batı doğrultulu gelen savunma sistemi bu alanda 90 derecelik bir dirsek yaparak kuzeye döner ve Asopos Tepesi'nin güneybatısında kalan alana kadar 755 m boyunca devam eder.

Güney sur sisteminin başlangıcı diyebileceğimiz güneybatı köşede daha önce çıkarılan kent planlarında kule yapısı olarak işaretlenen alanda¹⁴⁶ yapılan detaylı inceleme sonunda kule formu veren ve sabit durumda olan herhangi bir blok veya duvar sırasına rastlanmamıştır. Ancak gerek alanın savunma sisteminin güneybatı köşesi olması, gerekse söz konusu köşesin Asopos Nehri'ne aktığı vadiye hâkim konumda olması nedeniyle burada bir kule yapısının bulunması olasıdır. Bu alan çalışma planında Kule 8 olarak adlandırılmıştır (Fig. 47).

Sur hattı söz konusu alandan kuzeye doğru yüzeyde net bir şekilde 85 m boyunca takip edilebilir durumdadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu alanda sur bedeni tamamı ile düzgün kesilmiş dörtgen traverten bloklardan oluşmaktadır ve ortalama 4,20 m kalınlığa sahiptir. 85 m sonra batı yönüne doğru 90 derecelik bir dirsek yapan sur bedeni 8,50 m ilerledikten sonra yine kuzey yöne doğru 90 derecelik bir açı yaparak 24,50 m devam eder ve kuzeydeki yüksek bir podyum görünümünde olan konglomera formundaki ana kaya yapısına birleşir (Fig. 48). Bu alanda sur bedeni ana kayada sonlanarak, ana kaya yapısının üzerinden ayrı bir hat şeklinde devam ettirilmiştir. Ayrıca sur bedeninin kayaç yapısıyla birleştiği alandan doğu yönüne doğru 6,20 m devam eden bir duvar hattının varlığı da tespit edilmiştir. Alanda sadece 2 duvarı sağlam durumda olan yapıya bakıldığında gerek duvar formu gerek teknik bakımından burada ana kaya yapısına yaslanmış ve aşağıdaki vadiye hâkim konumda bir kule olabileceği düşünülebilir. Yine de alanda henüz herhangi bir kazı çalışması yapılmaması

¹⁴⁶ Treversari 2000, fig. 18; Şimşek 2018, fig. 7.

sebebiyle kesin bir yargıya ulaşılammıştır. Söz konusu alan çalışma planında Kule 9(?) olarak adlandırılmıştır (**Fig.49**).

Sur bedeni K9(?) isimli yapının bulunduğu alandan kuzey yönüne doğru 140 m boyunca topografyayı takip edecek şekilde ufak ve geniş açılı dirsekler yaparak devam eder. Bu 140 m'lik bölümde sur bedeni ile ilgili neredeyse hiç kalıntıya rastlanmamıştır. Sadece yüzeyde bazı yerlerde takip edilebilen traverten blok sıralarından bir çıkarım yapmak mümkündür. K9(?) yapısından 140 m kuzeyde 135 derecelik bir dirsek yapan sur bedeni doğuya dönüş yapar ve 21 m daha devam ettikten sonra Kule 10 olarak adlandırılan yapıya ulaşır. Kule 10 Efes Kapısı ve Batı Bizans Kapısı'nı güneyinde yer alan tepelik alandan rahatça görecek ve kapı ve önündeki düzlüğü kontrol altında tutacak şekilde konumlandırılmıştır. Kulenin yüzeyde görülebilen kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla yapımında yoğun miktarda mermer mimari blok kullanılmıştır¹⁴⁷. Kulenin güneye bakan tarafında daha önce yapılmış olan bir kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Bu alanda açığa çıkan duvarlardan anlaşıldığı kadarı ile kule dörtgene yakın kare forma sahiptir. Alanda yapılan ölçümlerde 8,40 x 8,50 m ölçülerine sahip kulenin Efes Kapısı'ndan daha batıda ve kapının dış kısmını çaprazdan görecek şekilde konumlandırıldığı anlaşılmaktadır (**Fig. 50**). Bu yönüyle K10'un yapılış amacını kentin güney girişini teşkil eden Aphrodisias ve Güney Bizans Kapısı'nı koruyan K7 ile aynı şekilde açıklayabiliriz. Bu alanda yapılan kule yapısı tıpkı K7 de olduğu gibi kente gelebilecek bir saldırı esnasında düşmanı korunmasız olan sağ kanadından vurmaya yönelik olmalıdır. K10 kulesinden devam eden sur bedeni doğu yönüne 10 m ilerledikten sonra 90 derecelik bir dirsekle kuzeye döner ve yamacı aşağıya doğru takip ederek 20 m sonra Efes Kapısı ve Batı Bizans Kapısı'nın bulunduğu alana güney kulenin olduğu bölümden bağlanır.

Efes Kapısı ve Batı Bizans Kapısı üç kemer gözlü olarak inşa edilmiş üçlü kapı girişi ve iki yanında yer alan dörtgen planlı iki kule yapısından oluşan kompleks bir yapıdır. Kapı kentin batı ana girişini teşkil etmesi bakımından önemli bir yapıdır. Yapının 17 m uzunluğundaki kemerli giriş bölümü sağlam şekilde günümüze ulaşmasına karşın kuzeyinde ve güneyinde yer alan kulelerle ilgili yüzeyde takip edilebilen duvar hattı dışında bir iz kalmamıştır. Alanda yapılan ölçümlerle dörtgen

¹⁴⁷ K10 güney duvarı içerisinde ağırlıklı olarak; sütun tamburları ve postament kaideler dikkat çeker.

formlu kule yapılarının ikisinin de 10,50 x 10,50 m ölçülerinde olduğu ve düzgün dörtgen traverten bloklardan yapıldığı anlaşılmaktadır (**Fig. 51**)¹⁴⁸.

Efes Kapısı Kuzey Kule' den devam eden sur bedeni kapının kuzeyinde yer alan vadiyi dikine keserek geçer. Bu alanda vadi tabanında sur bedenine ait traverten blok kalıntıları net bir şekilde izlenebilmektedir. Efes Kapısı Kuzey Kule' den kuzeye doğru 60 m devam eden sur bedeni olasılıkla vadi ortasında bir sur kapısına bağlanmaktadır. Vadi ortasında belirtilen yerde bulunan düzgün kesilmiş dörtgen traverten bloklardan anlaşıldığı kadarıyla duvar hattı 60. m'de bir köşe yaparak 6,40 m'lik bir açıklık oluşturur ve 6,40 m sonra yine düzgün kesilmiş bloklardan bir köşe oluşturularak kapı sonlandırılıp duvar hattı tekrar başlar (**Fig. 52a-b**). Alanda yer aldığı tahmin edilen kapı açıklığı Sur Kapısı 3 olarak adlandırılmış olup, çalışma planında SK3 olarak kısaltılmıştır. Söz konusu alandaki sur beden genişliği 3,20 – 3,30 m olarak ölçülmüştür. Bu alandan itibaren düz olarak kuzey yönüne devam ettiği anlaşılan sur sistemi ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Alanda sur yapısı ile ilgili günümüze herhangi bir verisin ulaşmamış olması SK3 yapısının kuzeyindeki alanda sur bedeninin geçmesi gereken alanın dik bir yamaç olması ile açıklanabilir. Dik yamaç üzerine konumlandırılmış sur yapısı olasılıkla toprak erozyonu ve diğer doğal veya doğal olmayan sebeplerden ötürü tamamen tahrip olmuştur. Tüm bu sebeplerden dolayı alanda sur sistemi ile ilgili yorum yapabilmek oldukça güçtür. Söz konusu alanda 71 m boyunca devam ettiği tahmin edilen sur bedeni yamacı çıktıktan sonra yaklaşık 120 derecelik bir dirsek yaparak kuzeybatıya yönelmektedir. Bu alanda 49 m devam eden sur hattı Efes Kapısını ve SK3' ü kuzeyden görebilecek ve batısında yer alan vadiye tamamen hâkim konumda bulunan bir kule yapısına bağlanmaktadır. Alanda bulunan yapı yoğun olarak toprak örtüsüyle kapalı olsa da belirtilen bölgede yer alan tümsek burada kule olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Kule 11 olarak adlandırılan ve K11 şeklinde kısaltılan yapının ölçüleri ve boyutları hakkında herhangi bir çıkarım yapılamamıştır.

Sur bedeni K11 yapısından kuzey yönüne doğru 205 m boyunca düz bir hat olarak devam eder. Bu alanda yapılan çalışmalarda sur bedenine ait traverten blokların sadece bazı yerlerde üst kısımları görülebilmektedir. Sur hattının çeşitli yerlerinde yapılan ölçümlerde sur beden kalınlığının bu hat boyunca ortalama 3,20 m olduğu tespit

¹⁴⁸ Efes Kapısı ve Batı Bizans Kapısı ile ilgili detaylı bilgi bölüm sonunda ayrı bir başlık altında verilmiştir.

edilmiştir. Ayrıca söz konusu hattın kuzey bitiş alanında sur bedeninin bir kısmı açıkça izlenebilmektedir. Bu kısımda sur hattı kısmen yıkılarak yamaçtan aşağıya doğru kaymış durumdadır. Bu alanda yapılan çalışmalarda savunma sisteminin batı kanadının sonlandığı ve sur bedeninin doğu yönüne yani Kuzey Bizans Kapısına doğru döndüğü anlaşılmaktadır. Ancak alandaki yoğun tahribattan dolayı sur sisteminin dönüşünün nasıl olduğu konusunda net bir veriye ulaşılamamıştır (**Fig. 53a-b**).

2.3.2. Efes Kapısı ve Batı Bizans Kapısı

Kentin batı yönünde ana girişini teşkil eden kapı MS 84-85 yıllarında İmparator Domitianus Dönemi'ndeki imar faaliyetleri sırasında yapılmıştır. Kentte bu dönemde yapılmış olan kapılardan en sağlam olanıdır¹⁴⁹. MS 84 veya 86 yıllarında Küçük Asya Prokonsülü Sextus Iulius Frontinus tarafından yaptırılmış olan¹⁵⁰ Hierapolis Frontinus Kapısı ile benzer özellikler gösteren yapı üç kemer gözlü olarak inşa edilmiştir (**Çiz. 11**).

Kemer kısımları ayakta olan yapının üzengilerinin üzeri kornişler ve düz taşlarla hareketlendirilmiştir. Ayakların alt bölümlerinde ise ince silmeler yer alır. Kemerler kilit taşları dahil 13 adet düzgün kesilmiş traverten bloktan yapılmış olup, söz konusu bloklar üç adet fascia ve üzerinde bir taş ile hareketlendirilmiştir. 0,55 m yüksekliğe sahip kemer bloklarının taş kalınlığı 0,20 m, fascia bölümü kalınlığı ise 0,35 m'dir. Kapı üzerinde yer alan bazı taş profillerinin tam olarak işlenmemiş oluşu, kapının tam olarak bitirilmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Görülebilen kemerlerin ortalama yüksekliği 2,50 – 2,70 m'dir. Kemerlerin karın derinliği dolayısıyla kapı kalınlığı 3,50 m, kemer ayak genişliği ise 1,10 m'dir. Ayrıca kemer açıklıkları ise sırasıyla güneyden kuzeye doğru; 3,70 m, 3,85 m ve 3,83 m'dir¹⁵¹(**Fig. 54**).

Yapı etrafında yoğun miktarda mermer kaide, arşitrav ve sütun tamburu parçaları göze çarpmaktadır. Ayrıca alanda gözlemlenen traverten triglif ve metop blokları da yapı ile ilişkili olmalıdır. Yapıya ait kemer gözleri alanda biriken küçük boyutlu traverten ve çay taşı parçalarından oluşan bir birikintiyle yarıya kadar dolmuş vaziyettedir.

Kapının güneyden ikinci ayağı önüne yıkılmış durumda olan ve sağlam olduğu tespit edilen triglif-metop bloğunun uzunluğu 3,30 m, kalınlığı 0,75 m, yüksekliği ise

¹⁴⁹ Bejor- Bonetto 2000, 105-114; Şimşek 2013, 89, Res. 94-97.

¹⁵⁰ D'Andria 2003, 72.

¹⁵¹ Bejor- Bonetto 2000, 105-114; Şimşek 2007, 92-95.

0,80 m'dir. Detaya bakıldığında ise 3 triglif genişliği 0,20 m, metop genişliği 0,34 m, metop yüksekliği 0,28 m, triglif yüksekliği 0,28 m ve taç kısmı çıkıntısı ise 0,08 m'dir. "V" şeklinde oyulduğu anlaşılan triglifler düzgün bir işçilikle yapılmıştır. Blok 0,80 m'lik kalınlığını ikiye bölecek şekilde, 0,40 m arşitrav, 0,40 m'lik bölümünü triglif-metop oluşturur¹⁵².

Efes Kapısının kuzey ve güney bitişiklerinde kapıya sonradan eklendiği anlaşılan iki adet dörtgen planlı kule yapısı yer alır (**Fig. 55**). Arazide yapılan detaylı inceleme sonucunda kulelerin kare formda olduğu ve ikisinin de traverten bloklardan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kulelerin yapımında kullanılan traverten blokların Efes Kapısı'nda kullanılan bloklara nazaran daha gözenekli ve kalitesiz oluşu kulelerin kapıya sonradan eklendiğinin bir göstergesidir. Kulelerin ikisi de kapının doğu kısmını tam hizalayacak şekilde başlatılmış olup, batı kısımları kapı yapısından öne doğru 8,00 m çıkıntı yapacak şekildedir. Efes Kapısı ve kule geçişleri arasındaki sur bağlantısı ise aynı zamanda kapı kalınlığı olan 3,50 m olarak tespit edilmiştir. Bu halleriyle kulelerin her ikisi de toplamda 10,50 x 10,50 m'lik bir alan kaplamaktadırlar. Yapı bu durum baz alındığında Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri ile plan yönünden benzerlik göstermektedir. Kapının güney kanadındaki kulenin sura birleştiği kısımda sur bedeni ölçüsü yoğun toprak erozyonundan dolayı alınamamıştır. Kuzey kulenin 6-7 m kuzeyinde ise toprak üzerinde sur hattı nispeten anlaşılabilir durumdadır. Bu alanda yapılan ölçümde sur beden kalınlığı 3,15 m olarak alınabilmiştir.

2.3.3. Batı Sur Sistemi Malzeme Teknik ve İşçilik

Yapılan çalışmalar sonunda batı sur sisteminin toplam uzunluğu 755 m olarak ölçülmüştür. Batı savunma sisteminde Efes Kapısı ve iki yanındaki kuleler haricinde 4 adet kule ve 1 adet sur kapısının var olduğu tespit edilmiştir¹⁵³ (**Çiz. 12**). Kentin diğer yönlerindeki savunma sistemlerine göre daha girintili, çıkıntılı olduğu gözlemlenen batı savunma sisteminin bu şekilde kurgulanması topografya ile açıklanabilir. Söz konusu alanda özellikle kuzey ve güney bölümlerdeki sur bedeni kentin üzerine kurulduğu yüksek platformun batı sırtını en yüksek noktalarını takip edecek şekilde ilerlemektedir. Orta bölümde Efes Kapısı'nın olduğu kısımda ise vadi içerisinden geçirilen sur sistemi nispeten daha düz olarak göze çarpmaktadır. Takip edilen sur bedeni ve kulelere bakıldığında yapı malzemesi gözenekli ve büyük boyutlu dörtgen traverten bloklardır.

¹⁵² Şimşek 2007, 95.

¹⁵³ Kentin batısındaki savunma sistemi üzerindeki unsurlar sırası ile; K8(?), K9(?), K10, K11 ve SK3 olarak tanımlanmıştır.

Sadece Efes Kapısı'nın güneydoğusunda kalan K10 no'lu kulenin malzemesinin devşirme bloklardan oluştuğu tespit edilmiştir (**Fig. 56**). Sur bedeninin yapım tekniğine baktığımızda ise bu alanda da yine diğer bölümlerdeki gibi çift sıra traverten blok kullanıldığı ve 0,70 – 0,80 m arasında kalınlığa sahip blokların arasının ufak boyutlu traverten, çay taşı ve mermer parçalarıyla doldurulduğu, bu dolgunun bazı yerlerinde kireç katkılı harç bazı yerlerinde ise toprakla kuvvetlendirildiği anlaşılmaktadır. Sur beden kalınlığı güney kanatta 4,00 – 4,20 m aralığında iken, kuzey kanatta ise 3,20 – 3,40 m aralığında değişmektedir. Ayrıca K9 yapısının surun güney geliş yönündeki alandan 4 m yüksekte bir taraça oluşturan konglomera kayaç yapısına bitleştirilerek yapılması kentin sadece bu kısmında görülen bir uygulama olarak göze çarpar (**Fig. 57**).

2.4. Kuzey Surları Savunma Yapıları

2.4.1. Kuzey Sur Sistemi

Kuzey sur sisteminin başlangıç noktası kentin kuzeybatısında, Asopos Tepesi'nin güneybatısında kalan alan olarak düşünülebilir. Bu alanda kuzey-güney yönlü gelen 755 m'lik batı sur hattı sonlanarak doğu yönüne 90 derecelik bir dirsek dönüş yapar. Dirsekten itibaren 94 m doğuya ilerleyen sur hattı ancak yüzeydeki 5-7 m genişliğe sahip şerit şeklindeki yükseltiden ve yükseltinin kuzey tarafına yıkılmış olduğu anlaşılan sur bedenine ait traverten bloklardan anlaşılabilir. Bu alanda yer alan ve yıkıntı durumunda olan traverten bloklardan anlaşıldığı kadarıyla sur bedeninde kullanılan bloklar 0,70 m yüksekliğe, 0,60 – 0,80 m genişliğe ve 0,50-1,60 m arasında değişen uzunluklara sahiptir. Alanda gözlemlenen yoğun toprak tabakası nedeniyle sur beden kalınlığı ile ilgili bir veriye ulaşılamamıştır. Kuzey sur bedeninin başlangıcı kabul ettiğimiz noktadan 17 m doğuda hat üzerinde yer alan ve sur bedeninden dışa taşkın şekilde yapıldığı anlaşılan bir kule yapısı bulunmaktadır. Alandaki yoğun toprak tabakası sebebiyle ölçüleri alınamayan kule yapısı çalışma planı uyarınca Kule 12 olarak adlandırılarak K12 şeklinde kısaltılmıştır (**Fig. 58**).

Kuzeybatı köşeden 94 m doğuda Kuzeybatı Bizans Kapısı yer almaktadır. Kapı çoğunlukla devşirme bloklardan yapılmıştır¹⁵⁴(**Fig.59**). Kapının iki yanında yine kentteki diğer kapılarda olduğu gibi¹⁵⁵ iki adet dörtgen formlu kule yapısı bulunmaktadır. Bu iki kule yapısı kentin dışına yani kuzey tarafa doğru çıkıntılı yapılarak kapı kulelerden 5-6 m içeride olacak şekilde inşa edilmiştir (**Fig. 60**). Kapının

¹⁵⁴ Şimşek 2013, 98.

¹⁵⁵ Efes Kapısı ve Doğu Bizans Kapısı.

batısında ve doğusunda yer alan kuleler gözenekli traverten bloklardan ve devşirme malzemedan örgülenmiştir. Kulelere ait blok sıralarının duvar köşeleri görülebilir durumdadır. Toprak üzerinde bir kısmı görülen traverten blok sıralarından anlaşıldığı kadarıyla doğu ve batı kuleler yaklaşık 8.00 x 8,50 m ölçülerine sahiptir. Kuzeybatı Bizans Kapısı iki yanında yer alan kule yapılarıyla birlikte Doğu Bizans Kapısı ile benzer özellikler göstermektedir¹⁵⁶.

Kuzeybatı Bizans Kapısının 300 m kuzeyinde Hierapolis Kapısı yer almaktadır. Bu iki kapı yapısı Hierapolis Caddesi üzerinde yer alır ve Hierapolis Antik Kenti'ne ulaşımı sağlayan yol güzergahı üzerindedirler (**Fig. 61**). Söz konusu yol olasılıkla antik dönemde Lykos Ovası'nda yer alan gölün yanından geçmektedir¹⁵⁷. Bu bilgiler ışığında Hierapolis Caddesi ve cadde üzerinde yer alan iki kapı yapısı kentin kuzeybatı ana giriş güzergahında olmalıdır. İmparator Domitianus Dönemi'nde (MS 81-96) yapılan Hierapolis Kapısı¹⁵⁸ ve İmparator Theodosius ve Arcadius'un emirleri gereği (MS 395-396) yapılmış Kuzeybatı Bizans Kapısı¹⁵⁹ yol güzergahının bu süreç boyunca, hatta kentin terk edildiği MS 7. yy'a kadar kesintisiz şekilde kullanıldığını göstermektedir.

Kuzeybatı Bizans Kapısı'ndan doğu yönüne doğru devam eden sur bedeni nispeten düz bir doğrultuda¹⁶⁰ 123 m boyunca devam eder. 123. m'de sur bedeninde kuzeye doğru 170 derecelik ufak bir kırılma meydana gelmektedir. Gerek düz olan sur bedenindeki kırılma, gerekse bu alanda yer alan küçük yükselti ve blok sıraları bize alanda bir kule yapısı olabileceğini göstermektedir. Söz konusu kule yapısı Batı Tiyatro ve yine aynı yönde bulunan SK3'ü batı yönünden tam tepeden görmektedir. Bu yönü ile önemli olan yapı Kule 13 olarak adlandırılmış olup, kent planı içerisinde K13 şeklinde kısaltılmıştır. K13'ün kuzey-güney yönlü olan doğu duvarı haricinde tüm duvarları toprak altında kalmış durumdadır. Nispeten açık durumda olan doğu duvar uzunluğu ise 8,40 m olarak ölçülmüştür (**Fig. 62a-b**).

K13 yapısından doğuya yani Batı Tiyatrosu'na doğru devam eden sur bedeni 62 m sonra Sur Kapısı 4 ile birleşmektedir. Çalışma planı uyarınca SK4 olarak adlandırılan yapı olasılıkla Batı Tiyatro'nun batısında kalan alanda şehre girişi sağlayan cadde

¹⁵⁶ Şimşek 2013, 98.

¹⁵⁷ Şimşek 2013, 96-97.

¹⁵⁸ Şimşek 2013, 97.

¹⁵⁹ Şimşek 2013, 98.

¹⁶⁰ Sur bedeni Kuzeybatı Bizans Kapısı Doğu kuleden batıdaki geliş yönü baz alındığında hafif güneydoğuya dönük olacak şekilde çıkarak devam etmektedir.

aksında bulunmaktadır. Söz konusu cadde kentte önemli yapı akslarında bulunması bakımından önem arz eder¹⁶¹. Kapı bir dönem Goncalı ve Eskihisar mahalleleri arasında geçiş yolu olarak kullanılması nedeniyle yoğun tahribata maruz kalmasına rağmen, en azından genişliği ile ilgili ölçü verebilecek durumdadır. Alanda yapılan ölçümlere göre kapı aralığı 7,00 m'dir. Kapının batı yönünde bağlandığı sur bedeni kalınlığı ise 3,00 m olarak ölçülmüştür (**Fig. 63a-b**).

SK4'ün bulunduğu alandan itibaren doğu yönüne devam eden sur bedeni 50 m ilerleyerek Batı Tiyatrosu Sahne Binası (postscene) duvarına orta kısmından 90 derecelik bir açı ile bağlanmaktadır (**Fig. 64**). Sur bedeni buradaki şekli ile Efes Antik Kenti'ndeki Bizans Dönemi surlarının tiyatroya yine sahne binası duvarı ortasından bağlandığı bölüm ile neredeyse aynı özellikleri gösterir¹⁶²(**Fig.65**). Alanda 2020 yılı kazı sezonunda sur bedeni ve tiyatro sahne binası duvarının birleştiği bölümde kazı çalışması yapılması sayesinde bu bölüm Laodikeia Geç Antik Çağ Savunma Sistemleri ile ilgili en net verinin alınabileceği bölgelerden biridir. Söz konusu hat üzerinde 2020 yılında yapılan çalışmalarda sur bedeninin kuzeye bakan kısmının 50 m'lik bölümü ve Batı Tiyatrosu sahne binası dış duvarının kuzey yarısı tamamen açığa çıkarılmıştır (**Çiz. 13**). Bu alanda sur bedeninin tepe noktasının kotu 269.62 m'dir. 269.62 m kotunda başlayan sur bedeni zeminde 260.40 m kotuna kadar devam etmektedir. Bu kot aralığı bu alandaki sur beden yüksekliğini 9,22 m olarak ortaya çıkarmaktadır. Alanda ölçülebilen sur beden genişliği ise surun sahne binası arka duvarına bağlandığı alanda 2,80 m'dir (**Fig.66**). Yapılan çalışmalarda sur bedeninin sahne binası arka duvarı ile tamamen ayrı olarak inşa edildiği ve bu iki duvar arasında bağlantı sağlayan herhangi bir blok olmadığı anlaşılmaktadır (**Fig. 67**). SK4 ile Batı Tiyatro arasındaki bölümde yer alan sur duvarının ana malzemesi kentin geri kalanında olduğu gibi düzgün kesilmiş, dörtgen traverten bloklar olarak göze çarpar. Kullanılan bloklar ortalama 0,60-0,80 m yüksekliğinde ve 0,50-2,20 m genişliğindedir. Alanın doğusunda ve batısında açık şekilde görülebilen sur kesitinden ise sur bedeninin yine 2 sıra traverten bloktan yapıldığı anlaşılmaktadır. Traverten blokların arası ise çay taşı, traverten ve mermer blok parçalarından oluşan bir dolgu tabakası ile doldurulmuştur. Söz konusu dolgu tabakası içerisinde bağlayıcı malzeme olarak ise kireç katkılı harç kullanıldığı anlaşılmaktadır. 9,22 m yüksekliğe sahip sur bedeninin alttan 7,90 m'lik kısmının

¹⁶¹ Batı Tiyatro'nun batısında yer alan cadde kuzey-güney doğrultulu olup, sırasıyla Batı Tiyatro, Efes Portikosu, Batı Agora, Batı Hamam ve Stadyum yapılarının bulunduğu akstan geçmektedir.

¹⁶² Büyükkolancı 2018, 409, fig. 15.

büyük boyutlu traverten bloklardan, en üstte kalan 1,32 m'lik kısmının ise küçük ve orta boyutlu traverten ve mermer bloklardan devşirme olarak yapıldığı anlaşılmaktadır (**Çiz. 14**). Alt kısımda yer alan traverten blokların arasında harç veya derz kalıntısına rastlanmamasına rağmen, üstte gözlemlenen 1,32 m'lik bölüm tamamı ile harç kullanılarak örülmüştür (**Fig. 68**). Bu da bize iki duvar örgüsünün farklı dönemlerde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca batı kesitte duvar dolgusu içerisinde gözlemlenen Roma İmparatorluk Dönemi mermer mimari blok parçaları bize bu alandaki sur bedeninin Geç Antik Çağ'da yapıldığını kanıtlar niteliktedir.

Batı yönünden gelerek Batı Tiyatrosu sahne binası arka duvarına bağlanan sur bedeni postscene duvarı kullanılarak kuzeye doğru 23 m devam etmektedir. Bu alanda sur sistemi kuzey paradusun olduğu köşede tiyatro yapısının hatlarını takip ederek 90 derecelik açıyla doğuya döner ve 14 m devam eder. 14 m sonra üst diazoma seviyesine ulaşan sur hattı üst caveayı sınırlandıran batı analemma duvarı boyunca 19 m uzanacak şekilde kuzeye bağlanır. Söz konusu alanda savunma sistemi kurgulanırken tiyatro yapısına herhangi bir ekleme yapıldığı göze çarpmamaktadır (**Fig. 69**). Bunun sebebi olasılıkla zaten ayakta olan ve MS 7. yy'a kadar aktif olarak kullanıldığı anlaşılan Batı Tiyatrosu'na ait postscene duvarının gerek yükseklik gerek kalınlık bakımından savunma ihtiyacını karşılayacağı düşünülmesi olmalıdır. Batı Tiyatrosu kazılarında bulunan Geç Antik Çağ düzenlemesine ait mimari bloklar, Özellikle de üzerinde haç motifi olduğu tespit edilen başlıklar tiyatronun şehir surla çevriliyken dahi kullanıldığının işaretidir.

Batı Tiyatrosu postscene duvarına birleştiği yerden kuzey yönüne devam eden sur hattı tiyatronun kuzeyinde bulunan ve Asopos Tepesi'ne bakan yamaçta net bir şekilde takip edilebilmektedir. Bu alanda sur bedeninin çoğunluğu erozyon toprağı altında kalmasına rağmen yapı malzemesinin traverten kesme bloklar olduğu ve düz bir hat şeklinde kuzeye ilerlediği görülmektedir (**Fig. 70**). 45,80 m boyunca devam eden hat bu alanda 10 m çapında yuvarlak bir tümsek şeklinde gözlemlenebilen bir kule yapısına bağlanmaktadır. Kule 14 olarak adlandırılan ve K14 olarak kısaltılan yapı hatları maalesef yoğun toprak örtüsü nedeni ile belirgin değildir ve alanda kule formu ya da boyutu ile ilgili bir çalışma yapılamamıştır. Sadece yapının güney kanadından çıkan sur bedeninin kalınlığı alınabilmiş olup bu alandaki sur beden kalınlığı 2,85 m olarak ölçülmüştür (**Fig. 71a-b**).

K14' den itibaren kuzeybatıya yöneldiği anlaşılan sur bedeni 15 m boyunca devam eder ve yaklaşık 135 derecelik bir açı yaparak doğuya yönelir. Doğu yönünde yine düz bir hat üzerinde devam eden sur bedeni 69,50 m ilerledikten sonra Kuzey (Kutsal) Agora'nın kuzeybatısında yer alan bir kule yapısına bağlanır. Alanda yer alan kule yapısı dörtgen formlu olup, doğu-batı yönlü genişliği 7,20 m'dir. Sur bedeninden dışa taşkın şekilde yapılmış kule kentteki diğer kulelerle plan bakımından tutarlılık gösterir. Çalışma planı uyarınca Kule 15 olarak adlandırılan yapı K15 şeklinde kısaltılmıştır (**Fig. 72**).

K15'ten itibaren sur bedeni doğuya doğru Kuzey (Kutsal) Agora kuzey temenos duvarını kullanarak devam ettirilmiştir. Bu alanda Kuzey (Kutsal) Agora kuzey temenos duvarı aynı zamanda sur olarak da işlev görmüştür. 105 m boyunca devam eden sur hattının böyle inşa edilmesinin sebebi muhtemelen mali giderleri azaltmak ve zamandan tasarruf etmek olarak açıklanabilir. Bu alanda sur hattının sadece kuzey yüzü net olarak görülebildiği için sur kalınlığı ile ilgili bir çıkarım yapmak olanaksız durumdadır. Duvarın bu kısmında yapı malzemesi olarak büyük boyutlu traverten bloklar kullanılmıştır. Kullanılan blok tipi özellikle Kuzey (Kutsal) Agora Batı ve Doğu Portik duvarlarında kullanılan traverten bloklar ile aynı özellikleri sergilemektedir. Sadece en üst sırası görülebilen traverten bloklar ortalama 0,60 m yüksekliğe sahip bir hat boyunca doğu-batı yönünde 105 m boyunca izlenebilmektedir. Duvarın üst sıralarına ait bloklar ise alanın kuzey yönüne doğru yıkıntı vaziyette görülebilmektedir (**Fig. 73**).

Kuzey (Kutsal) Agora'nın kuzeydoğu köşesine kadar doğu-batı doğrultulu düz bir şekilde gelen sur hattı bu alandan olasılıkla Kuzey Tiyatrosu analemma duvarına çapraz yani kuzeydoğu yönüne dönecek şekilde bağlanmış olmalıdır. Kuzey (Kutsal) Agora kuzeydoğu köşe ve Kuzey Tiyatro arasında net bir duvar hattı olmamasına rağmen bu alanda yıkıntı halde bulunan ve sur sistemine ait traverten bloklarla benzerlik gösteren blok sıraları bu görüşü destekler niteliktedir. Alanda 5-6 m kalınlığında bir şerit halinde uzanan yıkıntı blok sırası kuzeydoğuya doğru 36,50 m takip edildiğinde Kuzey Tiyatro kuzey analemma duvarının kuzeybatı ucunu karşılamaktadır (**Fig. 74**). Söz konusu alanda yoğun tahribat nedeni ile analemma duvarının sur olarak kullanıldığı düşünülen kısmı ile ilgili çıkarım yapmak oldukça güçtür. Ancak gerek analemma duvarı doğusunda gerekse batısında sur bedeninin geliş yönleri göz önüne alındığında sur sistemini Batı Tiyatro'da olduğu gibi analemma duvarını kullanarak devam ettirmek en uygun seçenek olarak görülmektedir (**Fig. 75a-b**). Alanda yapılan ölçümlerde

analemma duvarının sura eklenerek kullanıldığı düşünölen bölümünün 117,00 m olduğu anlaşılmaktadır (**Çiz. 15**). Sur hattının kuzey analemma duvarının bittiği noktadan itibaren doğu analemma duvarı kullanılarak 40 m daha güneye devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Kuzey Tiyatro yapısı tıpkı Batı Tiyatro gibi sur içine dahil edilmiş durumdadır. Kentte yer alan iki tiyatro yapısının da sahne binalarının (postscene) sur olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu noktadan itibaren sur bedeni önce 90 derecelik bir açıyla doğuya doğru 36,00 m, sonra yine 90 derecelik bir açıyla güneye doğru 38,00 m ve son olarak da 90 derecelik bir açıyla doğuya doğru 56,60 m devam eder ve bu alanda doğu sur hattının başlangıcı olarak kabul ettiğimiz noktada doğu sur sistemi ile birleşerek sonlanır (**Fig.76**). Toplamda 130,60 m uzunluğa sahip olan ve sur hattının kuzeydoğu kanadını oluşturan alanda sur bedeni tamamı ile toprak altında kalmış durumdadır. Bu alanda sur bedeni yüzeyde 4-6 m genişliğinde bir hat olarak toprak üzerinde takip edilebilmekte olup herhangi bir kule kalıntısına ait bir ize rastlanmamıştır.

2.4.2. Kuzey Sur Sistemi Malzeme Teknik ve İşçilik

Yapılan çalışmalar sonucunda kuzey sur sisteminin toplam uzunluğu 1,008 m olarak ölçölmüştür. Kuzey sur sisteminde Kuzey Bizans Kapısı ve Kuleleri haricinde 4 adet kule yapısı ve 1 adet sur kapısının varlığı tespit edilmiştir¹⁶³. Kuzey sur sisteminin batı kanadı düz bir doğrultuda doğu-batı yönlü olarak inşa edilmiştir. SK4 ve Kuzey Tiyatrosu arasında kalan bölüm ise çoğunlukla kentte bulunan büyük boyutlu yapıların kuzey duvarları¹⁶⁴ kullanılarak ve bu duvarlar arasına sur hatları çekilerek yapılmıştır. Kuzey sur sistemi kentin diğer alanlarındaki gibi nispeten topografyaya bağlı kalınarak inşa edilmiş olup, bazı yerlerde topografyaya uyulmayarak yapı duvarlarının kuzey sınırlarına bağlı kalınarak kurgulanmıştır (**Çiz. 16**). Bunun amacı yüksek oranda sur yapım işinin maliyetini azaltmak ve sur yapım sürecini kısaltmakla alakalıdır. Zira hazır yapı duvarlarının sura eklenmesi maliyeti aşağı çekecek bir durumdur. Kuzey sur genelinde kullanılan malzemeye baktığımızda yine yerli traverten bloklar göze çarpmaktadır. Söz konusu bloklar ortalama 0,60-0,70 m yüksekliğinde, 0,50-2,20 m uzunluklarındadır. Sur bedeni yüksekliği en sağlam olduğu yerde yani Batı Tiyatro'nun batısındaki alanda 9,22 m olarak ölçölmüştür. Bu alanda sur bedeninin çift sıra traverten

¹⁶³ Kentin kuzeyindeki savunma sistemi üzerindeki unsurlar sırası ile K12, Kuzey Bizans Kapısı ve Kuleleri, K13, SK4, K14, K15 olarak tanımlanmıştır.

¹⁶⁴ Sur sistemine eklenerek kullanıldığı tespit edilen yapılar ve bölümleri sırasıyla; Batı Tiyatro batı analemma duvarı, Kuzey (Kutsal) Agora kuzey temenos duvarı, Kuzey Tiyatro kuzey analemma duvarı ve doğu analemma duvarının bir bölümüdür.

bloklardan inşa edildiği ve blokların arasının harç katkılı ufak blok ve moloz parçaları ile doldurulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu alanda sur beden kalınlığı ise 2,80 m olarak ölçülmüştür. Bu alanda ölçülen sur bedeni yüksekliği ve kalınlığı yakın coğrafya örneklerinden olan ve MS 360 yılında inşa edildiği tahmin edilen, yaklaşık 10 m yüksekliğine ve 2,40-3,60 m genişliğine sahip Aphrodisias surları¹⁶⁵ ile paralellik göstermektedir. Ayrıca bu alanda sur bedeninin üst kısımda kalan 1,22 m'lik bölümünün almaşık örgü sistemi ile harç kullanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Sur bedeninin alt kısmında ise herhangi bir harç kalıntısına rastlanmamıştır. Kuzey sur sistemi üzerindeki kule yapılarının kent genelinde alışıık olduğumuz şekilde sur bedenine eklenmiş ve dışa taşkın biçimde olduğu tespit edilmiştir.

¹⁶⁵ Staebler 2008, 185.

SONUÇ

Laodikeia Antik Kenti Lykos Vadisi'nin orta kısmında kurulmuş olup, MÖ 5500 ve MS 7. yy arasında kesintisiz bir yerleşime sahne olmuştur¹⁶⁶. Kent kurulduğu dönemden itibaren önemli ticaret rotaları ve Anadolu'nun iç kısımlarını kıyı bölgelere bağlayan yol güzergahları üzerinde olması sebebiyle her zaman göz önünde olmuştur. Ayrıca söz konusu yol güzergahları Anadolu içlerine ilerleyen ya da iç kısımlardan kıyı bölgelerine inen orduların sık kullandığı geçiş noktalarından biridir.

Kentte yapılan çalışmalarda kentin Hellenistik Dönemde ya da daha öncesinde bir savunma sistemine sahip olduğu ile ilgili bir bulguya rastlanamamıştır. Laodikeia Antik Kenti'nde Hellenistik Dönem öncesi herhangi bir savunma yapısı izine rastlanmayışını kentin Hellenistik Dönem öncesinde henüz polis olacak kadar büyük olmayışıyla açıklayabiliriz. Bununla birlikte kentin Birinci Mitridates Savaşı'nda Mithridates IV (MÖ 120-63) tarafından kuşatıldığı bilinmektedir¹⁶⁷.

Bunu Strabon (XII, 8, 16, C578) "*Her ne kadar Laodikeia vaktiyle küçük idiyse de, babalarımızın ve bizim zamanımızda, Mithridates Eupator'un kuşatmasından zarar görmüş olmasına rağmen büyümüş ve gelişmiştir. Onu, topraklarının verimliliği ve vatandaşlarından bazılarının zengin ve başarılı oluşu büyük yapmıştır*" cümlesiyle açıklamıştır. Strabon bu bölümde kentin kuşatıldığına değinmesine rağmen Mithridates tarafından kuşatılan kentin bir savunma yapısına sahip olup olmadığına dair bir bilgi vermemiştir. Ancak yine antik yazar Appianus'a (App. RH. XII. cap. III, 20.) göre; Mithridates, Prokonsül Quintus Oppius'un süvarileri ve paralı askerleriyle Aphrodisias gibi bazı civar kentlerin gönderdiği müttefik birlikler tarafından savunulan Laodikeia'yı kuşatmıştır. Pontus ordusu Laodikeia'da ilk defa ciddi bir direniş ile karşılaşmıştır. Burada Mithridates surların önüne bir haberci göndererek Oppius'u ona verirlerse Laodikeia'lıların zarar görmeyeceğini iletmiştir. Bunun üzerine Laodikeia'lılar paralı askerler ve müttefikleri yollayarak Oppius'u yardımcılarıyla birlikte Mithridates'e teslim etmişlerdir.

MÖ 88 yılında Mithridates IV'ün kuşatması sırasında Laodikeia'nın önemli bir kent olduğundan ve muhasara altında kalmasından anladığımız kadarıyla kentte en

¹⁶⁶ Şimşek 2013, 1; Şimşek 2018, 84.

¹⁶⁷ McGing 1986, 110; Şimşek 2017, 4; Şimşek 2013, 53-54.

azından bir çeper duvarının varlığından bahsedebiliriz. Yine de bu alan tezin konusu dışında kaldığından ve kentte bu konuyla ilgili yeterli çalışma olmadığından kentin Hellenistik Dönem savunma sistemi ile ilgili yorum yapmak oldukça güçtür.

Kentin köy yerleşiminden polis ve metropol yerleşimlerine geçiş süreci ise Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'yle birlikte yaşanmıştır¹⁶⁸. Sonrasında ise İmparator Augustus ile başlayan Roma Barış Dönemi'nde¹⁶⁹ özellikle Batı Anadolu'da herhangi bir tehdit olmaması sebebiyle kent bir savunma sistemine ihtiyaç duymamış olmalıdır. MS 4.yy'la birlikte ise batıda Got¹⁷⁰, doğuda ise Sasani tehlikesinin büyümesiyle birlikte özellikle Batı Anadolu'da bir güvensizlik ortamı ortaya çıkmıştır¹⁷¹. Bu süreçte İmparator I. Theodosius'un emirleri doğrultusunda Batı Anadolu'daki birçok kent gibi Laodikeia da surla çevrilmiştir¹⁷². Zira Laodikeia'nın kuzey komşusu olan Hierapolis Antik Kenti'nde¹⁷³ ve batıdaki Tripolis Antik Kenti'nde¹⁷⁴ de Geç Antik Çağ'a tarihlenen savunma sistemlerinin yapımı bu döneme rastlar. Özellikle Tripolis Antik Kenti bize söz konusu sur duvarlarının MS 4. yy civarına tarihlenmesi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Tripolis'deki Sütunlu Cadde'nin kuzeyinde yer alan ve sur duvarlarıyla kapatıldığı tespit edilen tabernalardan "Taberna 1, B Odası" olarak adlandırılan alandan ele geçen sikke ve diğer buluntular sur yapısını MS 4. yy'ın ikinci yarısına tarihlendirilmesine olanak vermektedir¹⁷⁵. Tripolis surlarının yapımı ile ilgili bir diğer veri ise üzerlerinde Grekçe yazıt olan, alçak kabartma olarak yapılmış iki adet imparator rölyefidir¹⁷⁶. Söz konusu rölyefler de yine Tripolis surlarının Laodikeia ve Hierapolis'de olduğu gibi 4. yy'a tarihlenmesi açısından önemlidir.

Kent özellikle MS 5. yy sonları ve 7. yy arasında yaşanan bir dizi deprem sonucu kente Denizli Başpınar kaynağından gelen su yollarının tahrip olması ve yine aynı dönemde yoğunlaşan dış tehditlere¹⁷⁷ bağlı olarak terkedilmiş ve bu tarihten sonra Laodikeia'da yaşayan halk görece daha korunaklı olan Denizli Kaleiçi ve Hisarköy'e

¹⁶⁸ Şimşek 2018, 84.

¹⁶⁹ Pax Romana (MÖ 27-MS 180).

¹⁷⁰ Mitchell 2020, 138-139.

¹⁷¹ Büyükkolancı 2018, 423-424.

¹⁷² Şimşek 2007, 83; Şimşek 2013, 80; Şimşek 2014a, 28; Şimşek 2018, 104.

¹⁷³ D'Andrea 2003, 115; Arthur 2006, 42.

¹⁷⁴ Duman 2014, 42; Duman 2018, 345-346-351.

¹⁷⁵ Duman 2018, 345-346.

¹⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. Duman 2018, 346-347, fig. 4-5.

¹⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. Şimşek 2011, 91-93.

Salbakos'un (Babadağ) kuzey eteklerine taşınmıştır¹⁷⁸. Bununla ilgili olarak bahsi geçen bölgelerde bulunan Kaleiçi Kalesi¹⁷⁹, Bereketli Hisarköy Kalesi ve Asartepe Kalesi kalıntıları günümüze ulaşmış durumdadır. Ayrıca bir grup Laodikeialının Hierapolis'e taşındığı da düşünülebilir¹⁸⁰. MS 7. yy'dan itibaren ise kaynakların sözünü ettiği Laodikeia, Denizli Kaleiçi olmalıdır. Bölge MS 13. yy itibari ile ise tamamen türklerin eline geçmiş olup Ladik olarak adlandırılmıştır¹⁸¹.

Konumuzu oluşturan Laodikeia'nın Geç Antik Çağ sur duvarları şehrin kurulduğu masa biçimli, 157 ha alanı kaplayan düz platformun yaklaşık yarısını çevrelemektedir. Surların çevrelediği alan 72.4 ha¹⁸² olarak ölçülmüştür. Ayrıca surlar kentin çekirdek bölgesini 3,690,59 m boyunca dolaşmaktadır¹⁸³ ve yaklaşık dörtgen biçimindedir (**Çiz. 17**). Kentin yaklaşık 1/2'sini içine alan sur hattı dışında bulunan Doğu Bizans Nymphaeumu savunma sisteminin tüm yaşam alanını sarmadığını ve yaşantının sur dışında devam ettiğini kanıtlamaktadır. Zira yapı olasılıkla savunma sistemi dışında yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapılmış olmalıdır¹⁸⁴.

Savunma sistemi boyunca daha önce varlığı bilinen¹⁸⁵ Doğu Bizans Kapısı, Güney Bizans Kapısı, Efes (Batı Bizans) Kapısı ve Kuzey Bizans Kapısı haricinde 4 adet sur kapısının varlığı tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi kentin doğu sur hattı üzerinde, diğerleri ise batı ve kuzey sur hatları üzerinde cadde ve sokak akslarına gelecek şekilde konumlanmış durumdadır. Sur kapılarının ortalama genişlikleri 6,00 - 7,00 m arasındadır. Ana giriş kapıları sağ ve sol kısımlarında iki kule yapısı ile desteklenmiş olmasına karşın¹⁸⁶, sur kapılarının kuleler ile desteklenmediği göze çarpmaktadır.

Sur hattı üzerinde ana giriş kapılarının yanlarında yer alan kuleler dışında 15 kule yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kule yapılarının hepsi kareye yakın dörtgen formda olup, K5 hariç sur bedeninden dışa doğru çıkıntı yapacak şekilde sura

¹⁷⁸ Şimşek 2011, 92-93; Şimşek 2014, 26-28.

¹⁷⁹ Şimşek 2007, 68, Res. 27 a-b.

¹⁸⁰ Şimşek 2011, 93; Şimşek 2013, 58; Şimşek 2014, 28.

¹⁸¹ Şimşek 2007, 67; Şimşek 2011, 93; Şimşek 2013, 58; Şimşek 2016, 7.

¹⁸² Kentte sur sınırları içerisinde kalan alan 724.340 metrekare olarak ölçülmüştür. Geç Antik Çağ sur duvarlarının çevrelediği alan Tripolis'de 15 ha olarak ölçülmüştür (bkz. Duman 2018, 345).

¹⁸³ Aynı dönemde yapılmış olan Tripolis Geç Antik Çağ sur duvarlarının uzunluğu 1809 m'dir (bkz. Duman 2014, 50).

¹⁸⁴ Şimşek 2013, 171.

¹⁸⁵ Şimşek 2013, 89-108.

¹⁸⁶ Güney Bizans Kapısı hariç, Güney Sur Sistemi bölümünde konuya ayrıntılı biçimde değinilmiştir.

eklenmişlerdir (**Çiz. 18**). Tümüyle devşirme bloklardan yapılmış olan K5 ise sur bedenini dikine kesecek şekilde sur içerisine girmiş durumdadır. Bu durum akla kentin güneydoğusunda yer alan yapının alandaki sur bedeni yıkıldıktan sonra yapılan bir tamirat sırasında eklendiğini getirmektedir. Yapılan çalışmalarda yüzeyde takip edilebilen ve tam bir form veren kule ölçülerinin ortalama 7x7–8,5x8,5 m ölçüleri arasında olduğu tespit edilmiştir. Sur hattı üzerinde ana girişlerle birlikte toplamda 21 kule yapısının varlığı tespit edilmiştir (**Çiz. 19**).

Sur beden kalınlığı ise kent genelinde 2,40 m ve 4,20 m arasında değişkenlik göstermektedir¹⁸⁷. Sur beden kalınlığı kentin doğu sur hattında ortalama 4,20 m iken yer yer 3,40 m'ye kadar düşmektedir. Güney sur hattı boyunca 3,20 m olan kalınlık, batı ve kuzey kanatlarda ise 2,40-3,60 m bandındadır. Sur beden kalınlığında tespit edilen kalınlık farkı kent topografyasına bağlı olarak yorumlanabilir. Özellikle kentin batı kısmında sur kalınlığının 2,40 m'ye düştüğü alanların kentin daha korunaklı alanları olan yüksek platformların sınırından geçmesi bu görüşü desteklemektedir. Yapılan çalışmalarda sur bedeninin kent genelinde ortalama 0,70 m kalınlıkta iki sıra traverten bloktan oluştuğu, bu iki sıranın arasında kalan boşluk kısmın ise ufak boyutlu çay taşı, traverten ve kırık mermer blok parçaları ile doldurulduğu tespit edilmiştir. Söz konusu blokaj içerisinde kentin bazı bölümlerinde bağlayıcı malzeme olarak harç kullanıldığı anlaşılmıştır.

Sur bedeninde kullanılan malzeme yüksek oranda kentteki çoğu yapıda da rastladığımız gözenekli traverten bloklardır. Söz konusu bloklar ortalama 0,60-0,70 m kalınlığa, 0,50-0,85 m yüksekliğe ve 0,50-2,20 m uzunluğa sahip olup, genellikle düzgün kesilmiş dörtgen bloklar halindedir. Sur bedeni olasılıkla hızlı bir şekilde yapılması sebebiyle kent genelinde pseudo-isodomik olarak inşa edilmiştir. Yine de savunma sisteminin çoğunluğu toprak altında olduğundan dolayı bu öneri toprak üzerinde görülebilen bölümler için geçerlidir¹⁸⁸.

Savunma sisteminin doğu kanadı boyunca daha gözeneksiz ve görece daha büyük traverten bloklar kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu bloklar kentte genellikle hamam yapılarında rastladığımız büyük boyutlu bloklarla aynı tipte ve ölçülerdedir.

¹⁸⁷ Aynı dönemde yapılan Tripolis'deki Erken Bizans Surları'nın kalınlığı 2.40 m (bkz. Duman 2014, 50), Hierapolis Bizans Surları'nın kalınlığı ise 2.50 m'dir (bkz. D'Andrea 2003, 115).

¹⁸⁸ Pseudeo-isodomik duvar örgüsünün en belirgin izlenebildiği alanlar; Batı Tiyatro Sur Duvarı ve Doğu Bizans Kuleleri'dir.

Ortalama 0,90-1,40 m yüksekliğinde ve çok çeşitli kalınlık ve uzunluklarda olduğu gözlemlenen bloklar olasılıkla kentte saldırının en çok beklendiği doğu kanadında kullanılmıştır. Burada kullanılan büyük boyutlu ve düzgün taşları doğu yönü güçlendirme ve kentin ana girişi olan bu yönü daha ihtişamlı gösterme çabası ile açıklayabiliriz.

Savunma sistemi güney kanadın doğu kısmının başlangıcında net bir şekilde izlenememektedir. Stadyumun yer aldığı kısımda ise Güney Hamam-Gymnasium Kompleksi güney duvarı kullanılarak batıya devam ettirilmiş olmalıdır. Bu yönüyle hali hazırda yüksek bir duvar sura dahil edilerek sur maliyeti azaltılmıştır. Ayrıca bu alanda 1. Su Terminali ve Güney Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin sur içinde Stadyum ise sur dışında bırakıldığı tespit edilmiştir. Sur bedeninin stadyumdan itibaren doğu-batı doğrultuda güneybatı köşeye kadar devam ettiği alan ise yine gözenekli traverten bloklardan inşa edilmiştir.

Savunma sistemi özellikle güneybatı ve batı kısımlarda kentin üzerine kurulduğu düz bir platform şeklindeki yükseltinin sırtlarını takip eder şekilde kurgulanmıştır. Bu alanlarda yapılan arazi çalışması sonucunda savunma sisteminin kentin izohips haritasına neredeyse birebir uyduğu ve sur bedeninin kentin üzerine kurulduğu tepenin sırtlarını takip ettiği belirlenmiştir. Söz konusu alanlarda sur bedeninin sadece en üst sıra bloğu görülebildiğinden duvar örgü tipi hakkında net bir veriye ulaşılamamıştır. Bu alanlarda kullanılan malzeme ise yine gözenekli travertendir.

Kenttin kuzeydoğu kısmında ise sur hattı çoğunlukla mevcut binaların kuzey duvarları kullanılarak inşa edilmiştir. Bu alanda Batı Tiyatro, Kuzey (Kutsal) Agora ve Kuzey Tiyatro sura dahil edilen yapılarıdır.

Eldeki verilerin yetersizliğinden dolayı sur yüksekliği hakkında çok net bir veriye ulaşılamamıştır. Yine de özellikle sur bedeninin Batı Tiyatro batı analemma duvarına bağlandığı alanda 2020 yılında yapılan çalışmalarda açığa çıkarılan ve Batı Tiyatro Sur Duvarı (BT.SD) olarak adlandırılan alanda sur yüksekliği 9,22 m olarak ölçülmüştür. Bu kısım kentte sur yüksekliği ile ilgili en net veri alınabilen bölgedir.

Laodikeia Antik Kenti Geç Antik Çağ savunma sistemi çoğunlukla toprak altında kalmasına ve sur yapısına ait blokların çoğunun çevre yerleşimlere taşınmasına rağmen özellikle sur bedeninin dış yüzeyinde izlenebilen blok şeritleri ve kulelerin

bulunduğu bölgelerde oluşun blok ve toprak birikintileri sur sistemi hakkında çıkarım yapılmasını kolaylaştıran unsurlardır. Ayrıca uydu görüntüleri ve kentin topografik haritaları da sur bedeninin geçtiği alanları izleyebilmemize yardımcı etmenlerdir. Tespit edilen 21 kule, 4 ana giriş kapısı ve 4 sur kapısıyla birlikte toplamda 3,690,59 m uzunluğa sahip olan ve 72.4 ha alanı kaplayan savunma sisteminin genel hatları tez çalışması kapsamında belirlenmesine ve ortaya bir sur plan şeması çıkarılmasına karşın konunun özellikle kazılarla desteklenen çalışmalarla daha detaylı irdelenmesi gerekmektedir.

KISALTMALAR

GK	Güney Kule
K	Kule
KK	Kuzey Kule
SK	Sur Kapısı

BİBLİOGRAFYA

Antik Kaynaklar

- Appianus Appianus, *Appian's Roman History*, (Çev. H. White), London, 1912.
- Aristoteles Aristoteles, *Politika*, (Çev. M. Tunçay), İstanbul, 2000.
- Cicero Cicero, *The Letters of Cicero*, (Çev. E. S. Shuckburgh), London, 2015.
- Ibn Batuta Ibn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), İstanbul, 2010.
- Plinius Secundus G. Plinius Secundus, *Natural History; in ten volumes*, (Çev. H. Rackham), London, 1916.
- Strabon Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası: XII-XIII-XIV*, (Çev.A.Pekman), İstanbul, 2000.
- Vitruvius P. Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, (Çev. S. Güven), İstanbul, 1998.

Modern Kaynaklar

- Akarca 1998 A. Akarca, *Şehir ve Savunması*, Ankara, 1998.
- Akurgal 1978 E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul, 1983.
- Akurgal 2007 E. Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 2007.
- Arslan 2007 M. Arslan, *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul, 2007.
- Arthur 2006 P. Arthur, *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)*, İstanbul, 2006.
- Bayram 2018 F. Bayram, "Laodikeia'da Hıristiyanlık ve Kiliseler (Christianity and Churches in Laodikeia)", *Geç Antik*

- Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi, The Lykos Valley and Neighbourhood in Late Antiquity*, (ed. C. Şimşek- T. Kaçar), İstanbul, 117- 148.
- Baysal 2000 H. H. Baysal, “Lykos Vadisindeki Antik Kentler”, *Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları*, (ed. F. D’Andria), Roma, 2000, 19-42.
- Bean 1987 E. Bean, *Karia*, (Çev. B. Akgüç), İstanbul, 1987.
- Bean 2000 E. Bean, *Eski Çağda Menderes’in Ötesi*, (Çev. H. Kökten), İstanbul, 2000.
- Bejor 2000 G. Bejor, “Per Una Ricerca di Laodicea Ellenistica”, *Laodicea di Frigia I*, (ed. G. Traversari), Roma, 2000, 15-23.
- Bejor- Bonetto 2000 G. Bejor- J. Bonetto, “La Ricognizione del 1999; Dalla Efesia all’Agora Occidentale”, *Laodicea di Frigia I* (ed. G. Traversari), Roma, 2000, 105- 124.
- Buckler- Calder 1939 W.H. Buckler- W.M. Calder, *MAMA VI*, Manchester, 1939.
- Büyükkolancı 2018 M. Büyükkolancı, “Efes ve Magnesia Bizans Surlarının Yeniden Değerlendirmesi (Dating of the Byzantine City Walls of Ephesus and Magnesia on the Maeander Reconsidered)”, *Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi, The Lykos Valley and Neighbourhood in Late Antiquity*, (ed. C. Şimşek- T. Kaçar), İstanbul, 2018, 401-428.
- Chandler 1775 R. Chandler, *Travels in Asia Minor, Account of a Tour Made at Expense of the Societi of Diletani*, Oxford, 1775.
- Chandler 1825 R. Chandler, *Travels in Asia Minor and Greece*, Oxford, 1825.

- Cochron 1887 W. Cochron, *Pen a Pencil in Asia Minor Notes or, Notes From The Levant*, London: William Clowes and Sons Limited, 1887.
- Cramer 1833 J. A. Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Oxford, 1883.
- D' Andria 2003 F. D' Andria, *Hierapolis (Pamukkale) Arkeoloji Rehberi*, (Çev. N. Fırat), İstanbul, 2003.
- Davis 1874 E. J. Davis, *Anadolu (Anatolica)*, (Çev. F. Yılmaz), İstanbul, 2006.
- Duman 2014 B. Duman, "Menderes Tripolis'indeki Arkeolojik Keşifler", *Geçmişten Günümüze Denizli, Denizli'nin Derin Geçmişi: Kazı ve Araştırmalar*, Sayı 38, (ed. S. İnan), Denizli, 2014, 38-51.
- Duman 2018 B. Duman, "Geç Antik Çağ'da Lydia Tripolis'i (MS 4. yy'dan Sasani Tahribatı'na Kadar), Lydian Tripolis During Late Antiquity (From The Fourth Century To The Sassanian Destruction)", *Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi, The Lykos Valley and Neighbourhood in Late Antiquity*, (ed. C. Şimşek- T. Kaçar), İstanbul, 2018, 343-365.
- Fellows 1839 C. Fellow, *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*, London; Jhon Murray, Albemarle Street, 1839.
- Gagniers 1969 J. D. Gagniers, "Introduction Historique", *Laodicee Du Lycos Le Nymphée*, Paris, 1969.
- Gelichi- Negrelli 2000 S. Gelichi- C. Negrelli, "Ricognizione del 1999: Laodicea in Eta Tardoantica e Bizantina", *Laodicea di Frigia I*, (ed. G. Traversari), Roma, 2000, 125- 165.
- Guizzi 2019 F. Guizzi, "Greek and Latin Inscriptions of Laodikeia on The Lykos 2003- 2018, (Lykos Laodikeiası'ndan Grekçe

- ve Latince Yazıtlar 2003-2018)”, 15. Yılında Laodikeia (2003-2018), *Laodikeia Çalışmaları 5*, (ed. Celal Şimşek), İstanbul, 2019, 165-186.
- Hamilton 1984 W.J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia I-II*, New York, 1984.
- Hawley 1918 W.A. Hawley, *Asia Minor*, London, 1918.
- Head 1906 B. VON. Head, *Phrygia*, BMC, London, 1906.
- Humann et al. 1898 C. Humann- C. Cichorius- W. Judeich, *Altertümer von Hierapolis (Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts 4. Ergänzungsheft)*, Berlin, 1898.
- Konakçı 2014 E. Konakçı, “Laodikeia’nın İlk Yerleşimi: Asopos Tepesi, (First Settlement of Laodikeia: Asopos Hill)”, 10. Yılında Laodikeia (2003- 2013 Yılları), *Laodikeia Çalışmaları 3*, (ed. C. Şimşek), İstanbul, 2014, 87- 122.
- Laborde 1838 L. De Laborde, *Voyage de la Syrie et de l’Asie Mineure*, Paris, 1838.
- Leake 1824 W. M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, New York; Georg Olms Verlag, 1824.
- Malay 1992 H. Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristokinos Ayaklanması*, İzmir, 1992.
- Magie 2001 D. Magie, *Anadolu’da Romalılar I. Attalos’un Vasiyeti*, (Çev. N. Başgelen- Ö. Çarpar), İstanbul, 2001.
- McGing 1986 B. C. McGing, *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus*, Leiden, 1986.
- Mitchell 2020 S. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284-641*, (Çev. T. Kaçar), Ankara, 2020.

- Naumann 1975 R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, (Çev. B. Madra), Ankara, 1975.
- Oğuzhanoğlu 2014 U. Oğuzhanoğlu, “Laodikeia’den Batı Anadolu Erken Tunç Çağı’na Yeni Katkılar”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları 3*, (ed. C. Şimşek), İstanbul, 2014, 71-86.
- Oğuzhanoğlu- Akay 2019 U. Oğuzhanoğlu- Akay, “Batı Anadolu Erken Tunç Çağı Yerleşim Modeline Dair Yeni Gözlemler: Laodikeia-Kandilkırı 2. Tabaka, (New Observations on the Early Bronze Age Settlement Plan of West Anatolia: Laodikeia-Kandilkırı Level 2”, *15. Yılında Laodikeia (2003- 2018)*, *Laodikeia Çalışmaları 5*, (ed. C. Şimşek), İstanbul, 2019, 239- 252.
- Olshausen 1972 E. Olshausen, *Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike; auf der Grundlage von Pauly’s Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. Bd. 4, Stuttgart, 1972.
- Owens 2000 E. J. Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (Çev. C. Bilsel), İstanbul, 2000.
- Özsait 1985 M. Özsait, *Helenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul, 1985.
- Pococke 1743 R. Pococke, *A Description of the East and Some Others Countries, Vol II, I-II*, London, 1743.
- Ramsay 1895 W. H. Ramsay, *Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford, 1895.
- Ramsay 1960 W. M. Ramsay, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1960.
- Rich 1999 J. Rich, *Geç Antik Çağda Kent*, (Çev. S. Güven- E. Güven), İstanbul, 1999.

- Ridgway 1987 B. S. Ridgway, "Ancient Greek Woman and Art: The Material Evidence", *AJA*, Vol. 91, No. 3, 1987, 399-409.
- Sarre 1998 F. Sarre, *Küçük Asya Seyahati*, (Çev. D. Çolakoğlu), İstanbul, 1998.
- Sevin 2001 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara, 2001.
- Smith 1674 T. Smith, "Epistutae duae qurun altera", *Septem Asia Ecclesiorum et Constantinopolis Notitam Continet*, Oxford, 1674.
- Söğüt 2006 B. Söğüt, "Denizli-Hisarköy Müze Deposundaki Mimari Bloklar", *A.S.T-24*, 383, 2006.
- Sperti 2000 L. Sperti, "Ricognizione Archeologica a Laodicea di Frigia: 1993- 1998", *Laodicea di Frigia I*, (ed. G. Traversari), Roma, 2000, 29- 103.
- Spoon- Wheler 1679 J. Spoon- G. Wheler, *Voyage de Dalmatie de Greece, et du Levant I-II*, Paris, 1979.
- Staebler 2008 P. Staebler, "Şehir Surlarında Kullanılan İşlemeli Devşirme Mermerler", *Aphrodisias'tan Roma Portreleri*, İstanbul, 2008, 185-199.
- Şimşek 1999 C. Şimşek, "Antik Dönemde Çürüksu (Lykos) Vadisinde Kültürel ve Ekonomik Yaşam", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, Sayı 21, 1999, 2-18.
- Şimşek 2007 C. Şimşek, *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul, 2007.
- Şimşek 2008a C. Şimşek, "Lycos Laodikeiası", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Sayı 6, 2008, 74-85.
- Şimşek 2008b C. Şimşek, "2006 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları", *29. KST, Cilt 3*, Ankara, 2008, 99-123.

- Şimşek 2010 C. Şimşek, “2008 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazıları”, *31. KST, Cilt 4*, Ankara, 2010, 101-135.
- Şimşek 2011 C. Şimşek, “Tarihin İçinden: Laodikeia’dan Ladik’e Denizli”, *Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi*, (ed. F. Özdem), İstanbul, 2011, 85-126.
- Şimşek vd. 2011 C. Şimşek- M. Okunak- M. Bilgin, *Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları)*, İstanbul, 2011.
- Şimşek 2013 C. Şimşek, *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul, 2013.
- Şimşek 2014a C. Şimşek, “Lykos Vadisi İçinde Yer Alan Laodikeia”, *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları 3*, (ed. C. Şimşek), İstanbul, 2014, 33-70.
- Şimşek 2014b C. Şimşek, “Laodikeia’dan Ladik ve Denizli’ye”, *Geçmişten Günümüze Denizli, Denizli’nin Derin Geçmişi: Kazı ve Araştırmalar*, Sayı 38, (ed. S. İnan), Denizli, 2014, 21-38.
- Şimşek vd. 2017 C. Şimşek- E. Alkaç- B. Duman, *Laodikeia Amphora Mühürleri*, İstanbul, 2017.
- Şimşek 2018 C. Şimşek, “Geç Antik Çağ’da Laodikeia (Laodikeia in the late antiquity)”, *Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi, The Lykos Valley and Neighbourhood in Late Antiquity*, (ed. C. Şimşek- T. Kaçar), İstanbul, 2018, 82-116.
- Şimşek 2019 C. Şimşek, “Laodikeia’da Kazı ve Restorasyon Çalışmalarının 15. Yılı”, *15. Yılında Laodikeia (2003-2018 yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları 5*, (ed. C. Şimşek), İstanbul, 2019, 1- 88.
- Şimşek- Yener 2019 C. Şimşek- Ş. Yener, “Laodikeia’dan Aziz Menas Tasvirli Kurşun Mühür Baskıları (Saint Menas Depicted Lead

- Seals from Laodikeia)", *15. Yılında Laodikeia (2003-2018 yılları), Laodikeia Çalışmaları 5*, (ed. C. Şimşek), İstanbul, 2019, 333- 344.
- Texier 2002 M. A. Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi Cilt II*, (Çev. K. Y. Koprman) Ankara, 2002.
- Traversari 2000 G. Traversari, "La Situazione Viaria di Lodicea alla Luce Delgi Itinerari Romani", *Laodicea Di Frigia I*, (ed. G. Traversari), Roma, 2000, 9-14.
- Umar 1993 B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, 1993.
- Whittow 2018 M. Whittow, "The End of Antiquity in the Lykos Valley: Setting a New Agenda (Lykos Vadisi'nde Antik Çağ'ın Sonu: Yeni Bir Düşünce)", *Geç Antik Çağda Lykos Vadisi ve Çevresi, The Lykos Valley and Neighbourhood in Late Antiquity*, (ed. C. Şimşek- T. Kaçar), İstanbul, 2018, 37-54.
- Wycherley 1986 R. E. Wycherley, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, (Çev. Nur Nirven-Nezih Başgelen), İstanbul, 1986.
- Yıldız 1994 H. Yıldız, "Denizli Laodikeia Antik Kenti Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları", *VI MKKS*, 1994, 219-224.

FIGÜRLER LİSTESİ

- Fig. 1: Lykos Vadisi ve Laodikeia'nın konumu. (Şimşek 2013, 50, Res. 41)
- Fig. 2: Calder-Bean'in Antik Güneybatı Anadolu yol haritası. (Traversari 2000, 10, Fig. 1)
- Fig. 3: G. Weber'in çizdiği kentin ilk planı. (Şimşek 2013, 24, Res. 19)
- Fig. 4: Seyyah Laborde'nin çizdiği Kuzey Tiyatro gravürü. (Traversari 2000, 38, Fig. 7)
- Fig. 5: Seyyah Laborde'nin çizdiği aquadüklerin gravürü. (Traversari 2000, 37, Fig. 6)
- Fig. 6: Traversari başkanlığındaki ekip tarafından çıkarılan kentin topografik haritası. (Traversari 2000, 20, Fig. 2)
- Fig. 7: K1 Doğu yönünden görünüş. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 8: SK1 yapısının bulunduğu alanda yüzeyde tespit edilen devşirme lento ve söve blokları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 9: K1 ve Doğu Bizans Kapısı arasında kalan sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 10: Doğu Bizans Nymphaeumu ve Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kulesi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 11: Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 12: Doğu Bizans Kapısı Güney Kule ve sur bedeninin birleştiği alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 13: Doğu Bizans Kapısı Güney Kule'den güneye doğru devam eden sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 14: K2 yapısının doğudan görünümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 15: K2, SK2 ve olasılıkla kuzey taraflarında bulunan kule yapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 16: K3'ün kuzey kısmında bulunan yapı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 17: K3 yapısının doğudaki düzlükten görünüşü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 18: K2 ve K3 arasında kalan alanda doğu sur sistemi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 19: K3 ve K4 arasında yüzeyde gözlemlenebilen sur bedenine ait blok sırası. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 20a: K4 yapısının kuzeyden görünüşü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 20b: K4 yapısı ve yapı üzerinden doğudaki vadinin görünümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 21a: K4 ve K5 arasında kalan doğu sur sistemi, arka planda K5. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

- Fig. 21b: K5'ten K4'e bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 22: K5 ve arka planda kulenin hâkim olduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 23: K5 ve 1. Su Dağıtım Terminali arasında kalan ve savunma sisteminin güneydoğu kısmını oluşturan alanın havadan görünümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 24: Treversari'nin çıkardığı Laodikeia savunma sistemi planı. (Traversari 2000, Tav. XVIII)
- Fig. 25: Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 26: Doğu Bizans Kapısı ve kapıda yoğun olarak kullanılan mermer devşirme bloklar. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 27: Doğu Bizans Kapısı'nın kuzeyindeki kapatılan yaya girişi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 28: Doğu Bizans Kapısı Güney Kule. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 29: Güney Kule'de kullanılan devşirme mimari bloklar. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 30: Güney Kule'nin sur bedenine bağlandığı alanda yer alan devşirme bloklar. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 31: Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kule. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 32: Kuzey Kule içerisindeki villaya ait freskli niş. (Şimşek 2008, 117, Res. 6)
- Fig. 33: Güneye doğru uzanan doğu sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 34: Doğu sur hattı ve doğusunda yer alan geniş düzlük. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 35-a: Doğudan gelen sur bedeninin 1. Su Dağıtım Terminali'ne bağlandığı alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 35-b: 1. Su Dağıtım Terminali'nden doğuya uzanan sur bedeni. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 36-a: 1.Su Dağıtım Terminali'nden Stadyuma doğru devam eden sur bedeni. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 36-b: Sur bedeninin Güney Hamam-Gymnasium Kompleksi Güney Duvarı'na bağlandığı köşe ve arka planda sur bedeni. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 37: Stadyum sondajının doğusunda yer alan bölüm. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 38: 2010 yılında yapılan sondaj sonucu açığa çıkarılan Güney Hamam-Gymnasium duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 39-a: Güney sur hattı ve arka planda Güney Hamam-Gymnasium Kompleksi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 39-b: Stadyumdan batıya doğru uzanan sur hattı, arka planda K6. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

- Fig. 39-c: Güney sur hattı detay. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 40: K6 batıdan görünüş. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 41-a: K6'dan Aphrodisias Kapısı'na bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 41-b: Aphrodisias Kapısı ve K6 arasında bulunan sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 42: Aphrodisias Kapısı'nın bulunduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 43: K7 yapısının bulunduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 44-a: K7'den doğuda yer alan K6 ve Aphrodisias Kapısı'na bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 44-b: K7'nin güneyinde yer alan düzlük. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 45: K7'den batıya doğru devam eden sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 46: Güneybatı Kilise'nin bulunduğu alandan geçen sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 47: K8 (?) yapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 48: Savunma sisteminin güneybatı kısmı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 49: K9 (?) yapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 50: K10 ve arka planda Efes Kapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 51: Efes Kapısı (Batı Bizans Kapısı). (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 52-a: SK3'ün bulunduğu alana batıdan bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 52-b: SK3 yapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 53-a: Savunma sisteminin kuzeybatı köşesine vadiden bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 53-b: Savunma sisteminin kuzeybatı köşesi detay. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 54: Efes Kapısı ve Batı Bizans Kapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 55: Efes Kapısı ve Kuzey Kule. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 56: K10 doğu duvarında gözlemlenebilen devşirme malzemeler. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 57: K9'un kuzeyinde sur ve ana kaya yapısının birleştiği alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 58: Kuzeybatı Bizans Kapısı'ndan K12'ye bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 59: Kuzeybatı Bizans Kapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

- Fig. 60: Kuzeybatı Bizans Kapısı ve Kuleleri'nin bulunduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 61: Hierapolis Kapısı'nın bulunduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 62-a: K13'ün doğu duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 62-b: K13'ten Batı Tiyatro'ya bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 63-a: SK4. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 63-b: SK4 ve arka planda K13. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 64: Sur bedeni ve Batı Tiyatro Postscene Duvarı'nın birleştiği alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 65: Efes Tiyatrosu'na batıdan bağlanan Bizans Dönemi suru. (Büyükkolancı 2018, 409, Fig. 15)
- Fig. 66: Batıdan gelen sur bedeninin Batı Tiyatro Postscene Duvarı'na bağlandığı alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 67: Sur bedeni ve Batı Tiyatro Postscene Duvarı arasındaki bağlantı alanı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 68: Batı Tiyatro'nun batısında kalan sur bedeninin duvar örgü detayı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 69: Batı Tiyatro Analemma Duvarını kullanarak kuzeye doğru devam eden sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 70: Batı Tiyatro'nun kuzeyine doğru devam eden sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 71-a: K14. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 71-b: K14'den SK4 ve K13'ün bulunduğu alana bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 72: K15 kuzeyden görünüşü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 73: Sur bedeni olarak kullanılan Kuzey (Kutsal) Agora Kuzey Temenos Duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 74: Sur bedeninin Kuzey Tiyatro Kuzey Analemma Duvarı'na batıdan bağlandığı alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 75-a: Sur bedeni olarak kullanılan Kuzey Tiyatrosu Postscene Duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 75-b: Kuzey Tiyatro sahne binası duvarının batıdan görünüşü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Fig. 76: Kuzey Tiyatro'nun doğusundaki sur hattı uydu görüntüsü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

ÇİZİMLER LİSTESİ

- Çiz. 1: Laodikeia Antik Kenti güncel kent planı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 2: Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri. (Şimşek 2008, 117, Res. 5)
- Çiz. 3: Doğu Bizans Kapısı Güney Kule doğu duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 4: Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kule doğu duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 5: Doğu sur hattı ve savunma unsurları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 6: Güney Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin batı kısmında bulunan duvar. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 7: Aphrodisias (Güney Bizans) Kapısı Savunma Kompleksi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 8: Bergama Kuzeybatı Kapısı. (Akarca 1998, 148, fig. 116)
- Çiz. 9: Güney sur hattı ve savunma unsurları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 10: Güney sur hattı izohips haritası. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 11: Efes (Batı Bizans) Kapısı. (Şimşek 2013, 91, Res. 94)
- Çiz. 12: Batı sur hattı ve savunma unsurları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 13: Sur bedeni ve Batı Tiyatro Postscene Duvarı'nın birleştiği alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 14: BT.SD çizim. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 15: Kuzey sur hattının Kuzey Tiyatro'dan geçen bölümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 16: Kuzey sur hattı ve savunma unsurları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 17: Laodikeia Antik Kenti sur planı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 18: Laodikeia Antik Kenti topografik harita üzerinde sur planı ve savunma unsurlarının konumu. (Laodikeia Kazısı Arşivi)
- Çiz. 19: Laodikeia Geç Antik Çağ savunma sistemi planı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

FIGÜRLER

Fig. 1: Lykos Vadisi ve Laodikeia'nın konumu. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 2: Calder-Bean'in Antik Güneybatı Anadolu yol haritası.

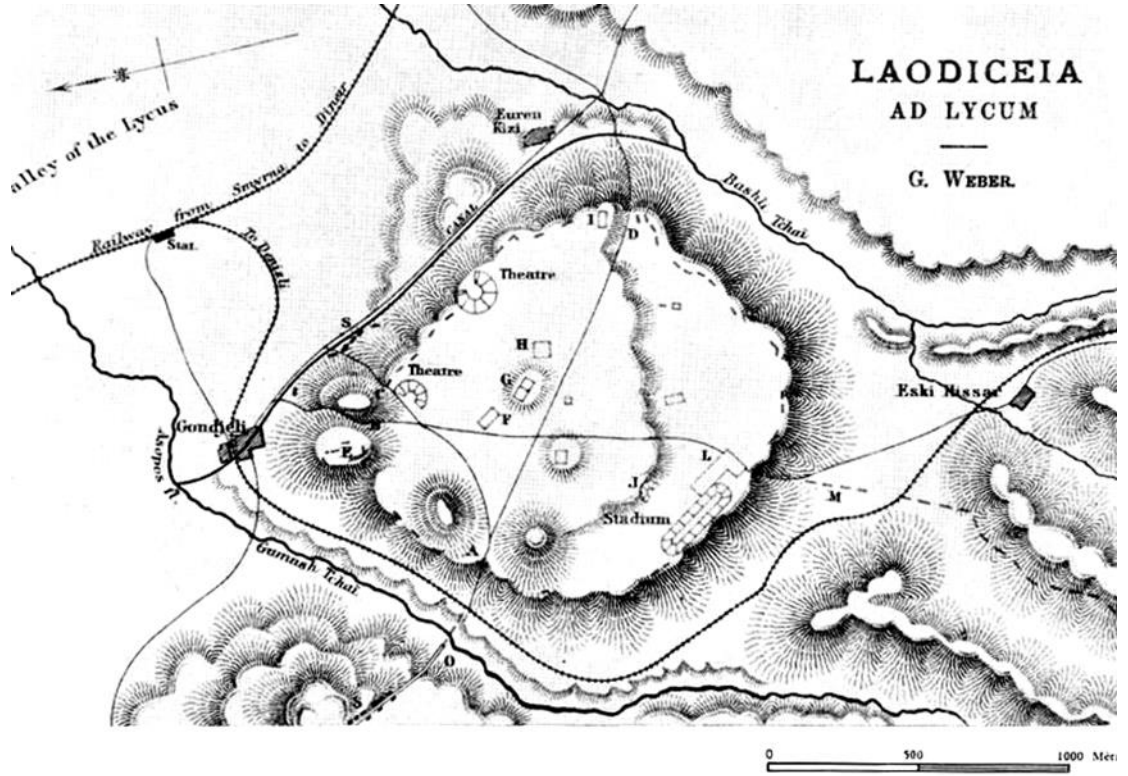

Fig. 3: G. Weber'in çizdiği kentin ilk planı.

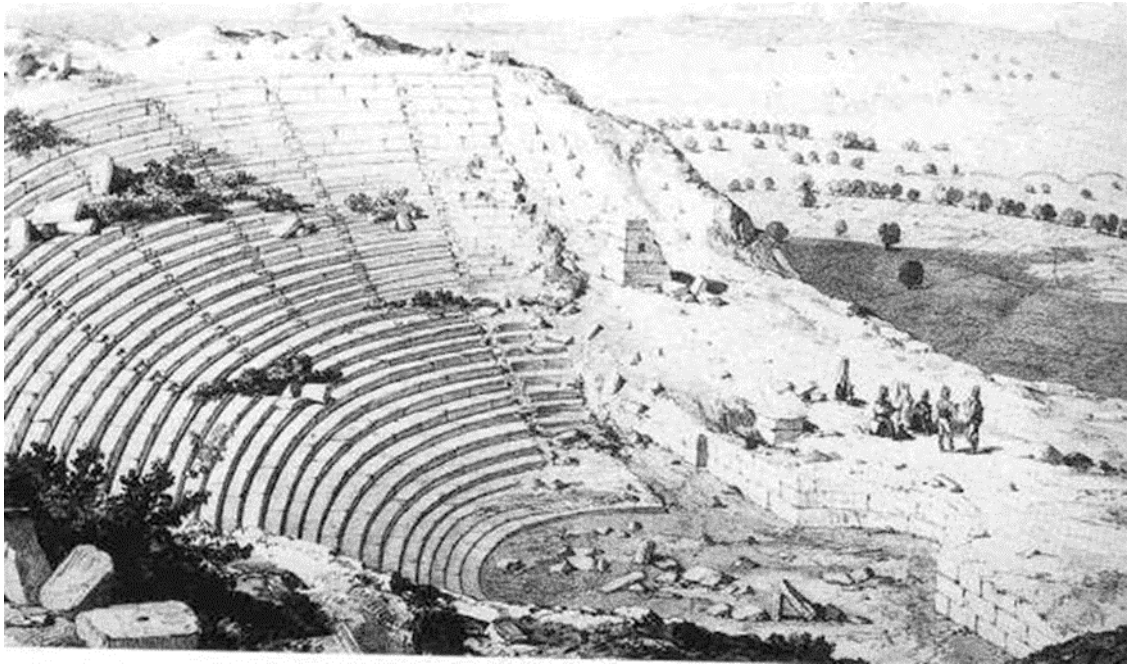

Fig. 4: Seyyah Laborde'nin çizdiği Kuzey Tiyatro gravürü (1838).

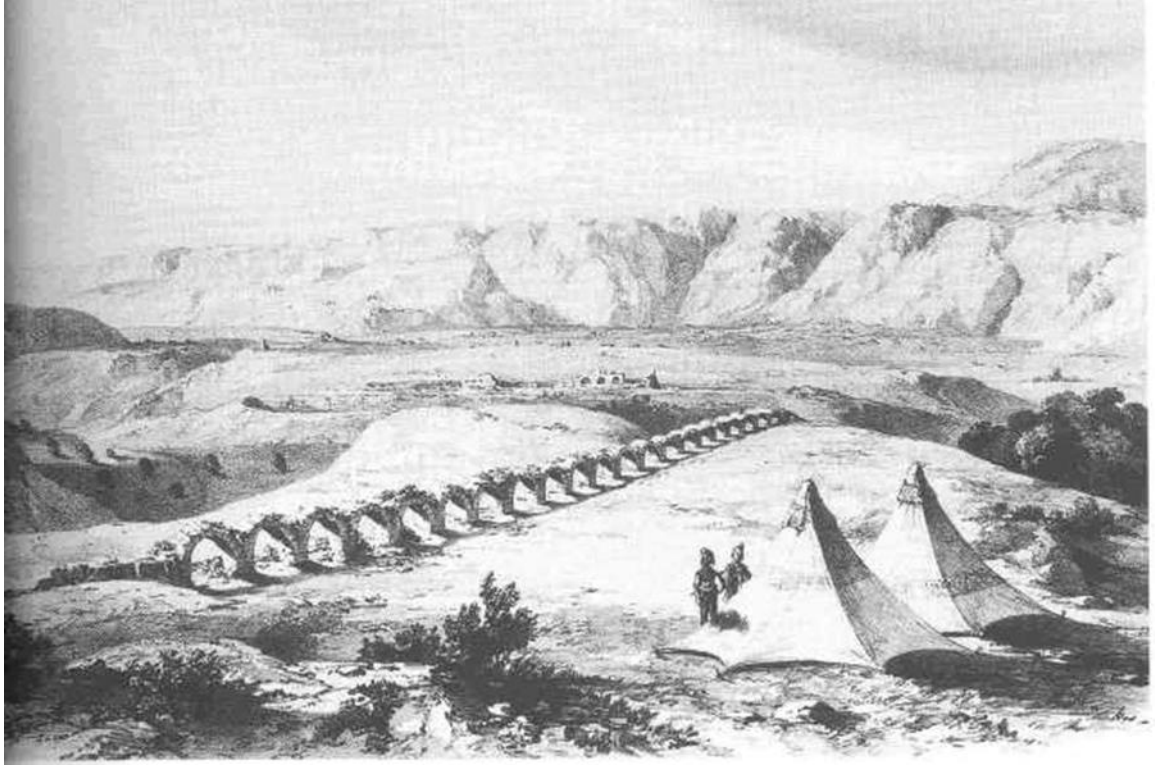

Fig. 5: Seyyah Laborde'nin çizdiği aquadüklerin gravürü (1838).

Fig. 6: Traversari başkanlığındaki ekip tarafından çıkarılan kentin topografik haritası.

Fig. 7: K1 doğu yönünden görünüş. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 8: SK1 yapısının bulunduğu alanda yüzeyde tespit edilen devşirme lento ve söve blokları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 9: K1 ve Doğu Bizans Kapısı arasında kalan sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 10: Doğu Bizans Nymphaeumu ve Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kulesi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 11: Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 12: Doğu Bizans Kapısı Güney Kule ve sur bedeninin birleştiği alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 13: Doğu Bizans Kapısı Güney Kule'den güneye doğru devam eden sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 14: K2 yapısının doğudan görünümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 15: K2, SK2 ve olasılıkla kuzey taraflarında bulunan kule yapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 16: K3'ün kuzey kısmında bulunan yapı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 17: K3 yapısının doğudaki düzlükten görünüşü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 18: K2 ve K3 arasında kalan alanda doğu sur sistemi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 19: K3 ve K4 arasında yüzeyde gözlemlenebilen sur bedenine ait blok sırası. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 20a: K4 yapısının kuzeyden görünüşü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 20b: K4 yapısı ve yapı üzerinden doğudaki vadinin görünümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 21a: K4 ve K5 arasında kalan doğu sur sistemi, arka planda K5. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 21b: K5'ten K4'e bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 22: K5 ve arka planda kulenin hâkim olduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 23: K5 ve 1. Su Dağıtım Terminali arasında kalan ve savunma sisteminin güneydoğu kısmını oluşturan alanın havadan görünümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

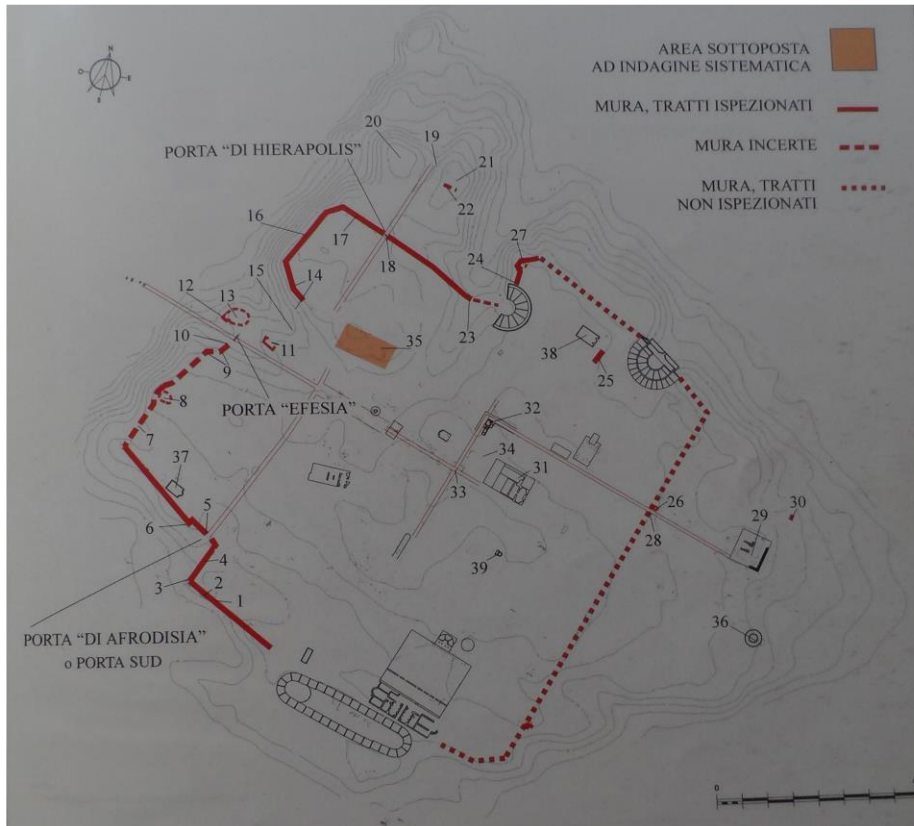

Fig. 24: Treversari'nin çıkardığı laodikeia savunma sistemi planı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 25: Doğu Bizans Kapısı ve Kuleleri. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 26: Doğu Bizans Kapısı ve kapıda yoğun olarak kullanılan mermer devşirme bloklar. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 27: Doğu Bizans Kapısı'nın kuzeyindeki kapatılan yaya girişi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 28: Doğu Bizans Kapısı Güney Kule. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 29: Güney Kule’de kullanılan devşirme mimari bloklar. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 30: Güney Kule’nin sur bedenine bağlandığı alanda yer alan devşirme bloklar. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 31: Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kule. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 32: Kuzey Kule içerisindeki villaya ait freskli niş. (Şimşek 2008, 117, Res.6)

Fig. 33: Güneye doğru uzanan doğu sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 34: Doğu sur hattı ve doğusunda yer alan geniş düzlük. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 35-a: Doğudan gelen sur bedeninin 1. Su Dağıtım Terminali'ne bağlandığı alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

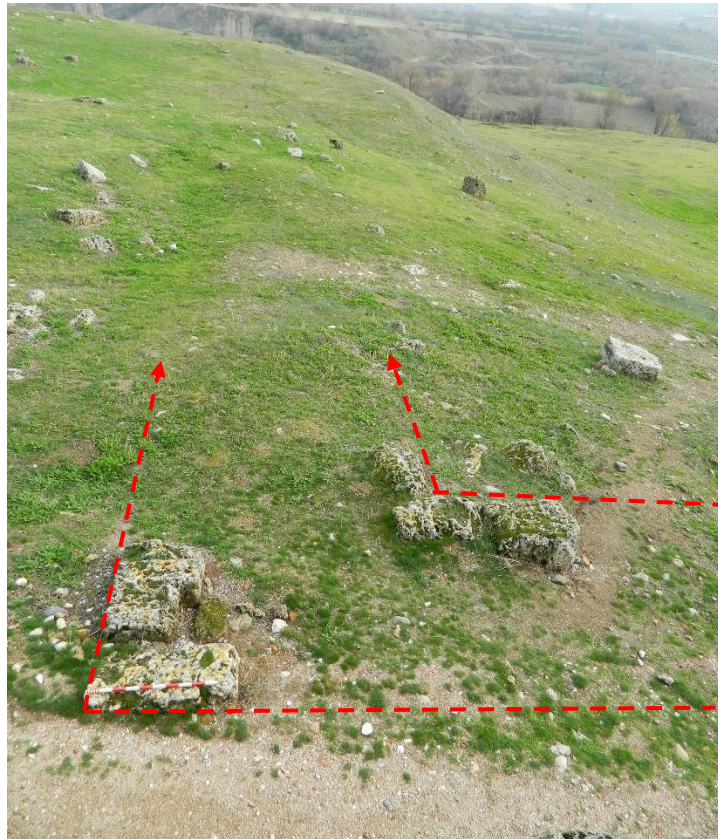

Fig. 35-b: 1. Su Dağıtım Terminali'nden doğuya uzanan sur bedeni. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 36-a: 1.Su Dağıtım Terminali'nden stadyuma doğru devam eden sur bedeni. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 36-b: Sur bedeninin Güney Hamam-Gymnasium Kompleksi güney duvarına bağlandığı köşe ve arka planda sur bedeni. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 37: Stadyum sondajının doğusunda yer alan bölüm. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 38: 2010 yılında yapılan sondaj sonucu açığa çıkarılan Hamam-Gymnasium duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 39-a: Güney sur hattı ve arka planda Hamam-Gymnasium Kompleksi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 39-b: Stadyumdan batıya doğru uzana sur hattı, arka planda K6. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 39-c: Güney sur hattı detay. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 40: K6 batıdan görünüş. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 41-a: K6'dan Aphrodisias Kapısı'na bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 41-b: Aphrodisias Kapısı ve K6 arasında bulunan sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 42: Aphrodisias Kapısı'nın bulunduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 43: K7 yapısının bulunduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 44-a: K7'den doğuda yer alan K6 ve Aphrodisias Kapısı'na bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 44-b: K7'nin güneyinde yer alan düzlük. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 45: K7'den batıya doğru devam eden sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 46: Güneybatı Kilise'nin bulunduğu alandan geçen sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 47: K8 (?) yapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 48: Savunma sisteminin güneybatı kısmı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 49: K9 (?) yapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 50: K10 ve arka planda Efes Kapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 51: Efes Kapısı (Batı Bizans Kapısı). (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 52-a: SK3'ün bulunduğu alana batıdan bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 52-b: SK3 yapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 53-a: Savunma sisteminin kuzeybatı köşesine vadiden bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 53-b: Savunma sisteminin kuzeybatı köşesi detay. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 54: Efes Kapısı ve Batı Bizans Kapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 55: Efes Kapısı ve Kuzey Kule. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 56: K10 doğu duvarında gözlemlenebilen devşirme malzemeler. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 57: K9'un kuzeyinde sur ve ana kaya yapısının birleştiği alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

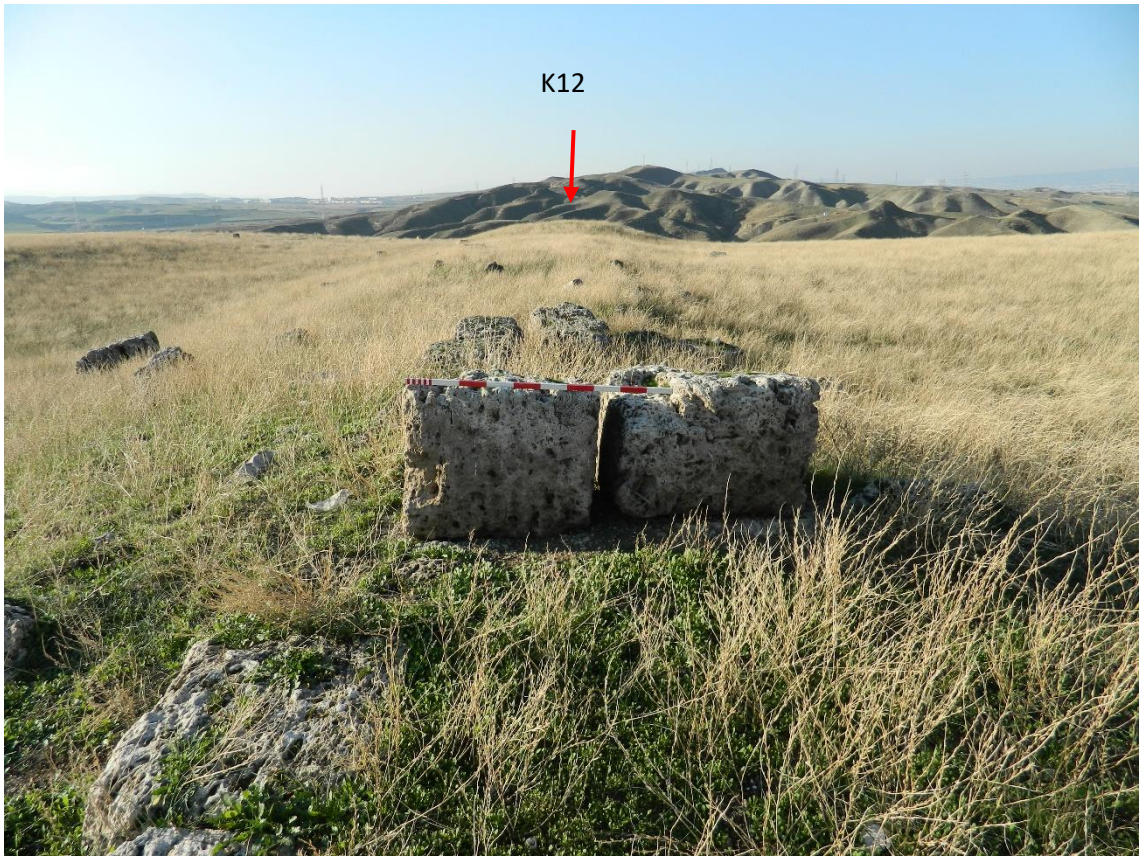

Fig. 58: Kuzeybatı Bizans Kapısı'ndan K12'ye bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 59: Kuzeybatı Bizans Kapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 60: Kuzeybatı Bizans Kapısı ve Kuleleri'nin bulunduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 61: Hierapolis Kapısı'nın bulunduğu alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 62-a: K13'ün doğu duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 62-b: K13'ten Batı Tiyatro'ya bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 63-a: SK4. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

K13

Fig. 63-b: SK4 ve arka planda K13. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 64: Sur bedeni ve Batı Tiyatro Postscene Duvarı'nın birleştiği alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 65: Efes Tiyatrosu'na batıdan bağlanan Bizans Dönemi suru. (Büyükkolancı 2018, 409, Fig. 15)

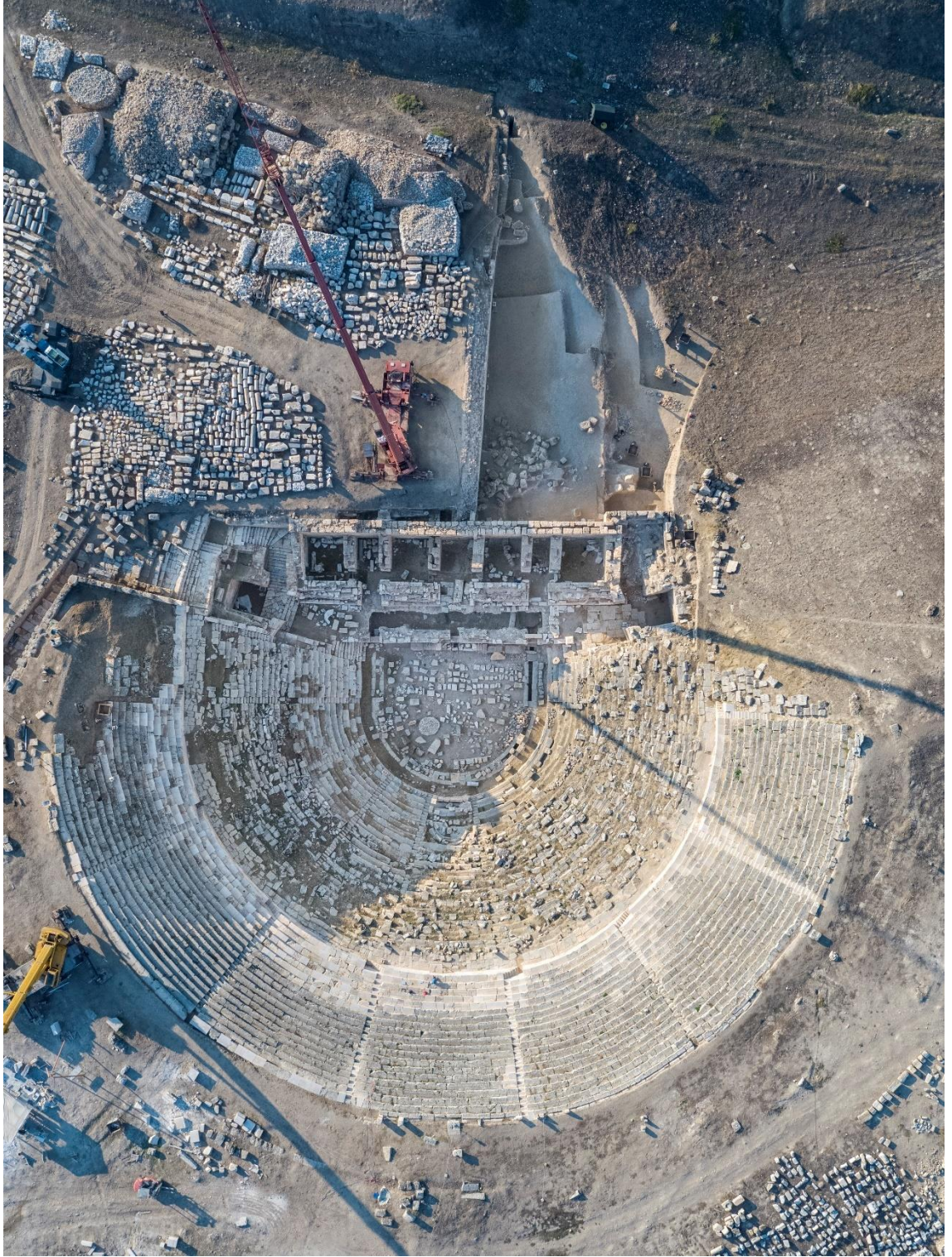

Fig. 66: Batıdan gelen sur bedeninin Batı Tiyatro Postscene bağlandığı alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 67: Sur bedeni ve Batı Tiyatro Postscene Duvarı arasındaki bağlantı alanı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 68: Batı Tiyatro'nun batısında kalan sur bedeninin duvar örgü detayı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 69: Batı Tiyatro Analemma Duvarını kullanarak kuzeye doğru devam eden sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 70: Batı Tiyatro'nun kuzeyine doğru devam eden sur hattı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 71-a: K14. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

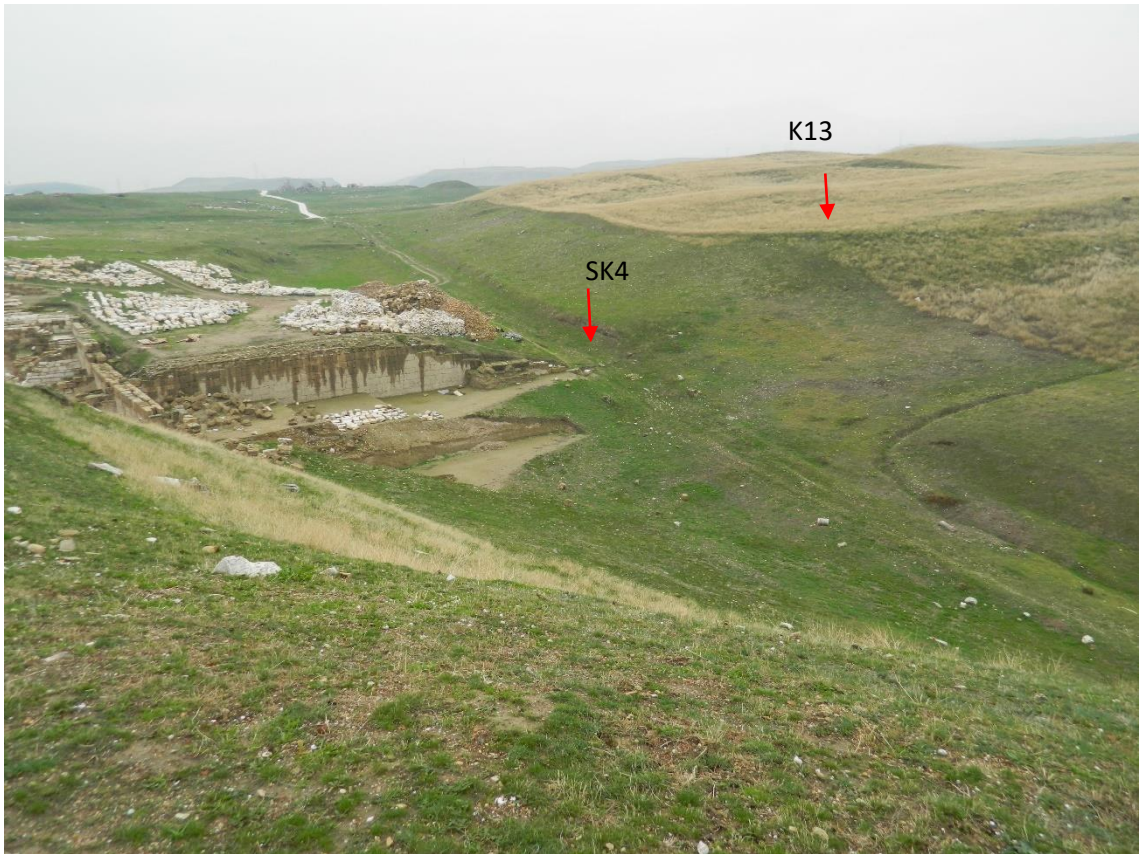

Fig. 71-b: K14'den SK4 ve K13'ün bulunduğu alana bakış. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 72: K15 kuzeyden görünüş. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 73: Sur bedeni olarak kullanılan Kuzey (Kutsal) Agora Kuzey Temenos Duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 74: Sur bedeninin Kuzey Tiyatro Kuzey Analemma Duvarına batıdan bağlandığı alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 75-a: Sur bedeni olarak kullanılan Kuzey Tiyatrosu Postscene Duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Fig. 75-b: Kuzey Tiyatro sahne binası duvarının batıdan görünüşü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

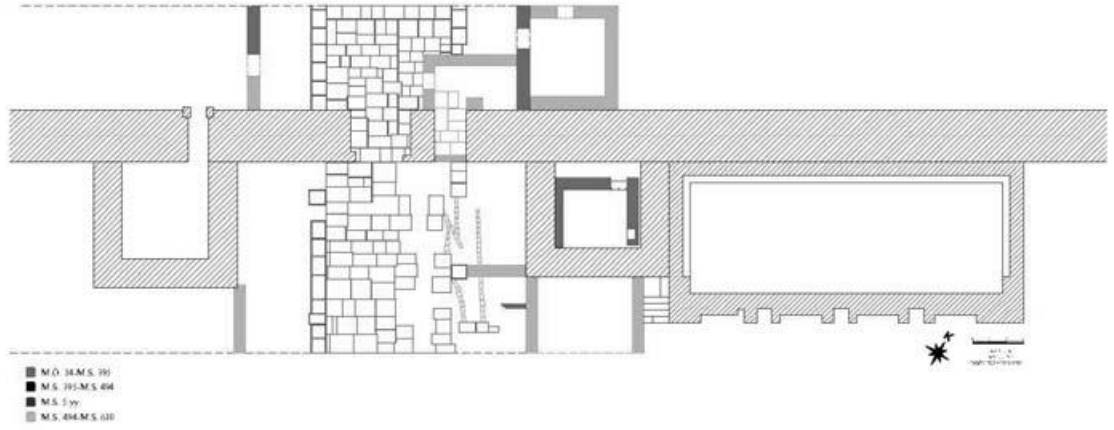

Fig. 76: Kuzey Tiyatro'nun doğusundaki sur hattı uydu görüntüsü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

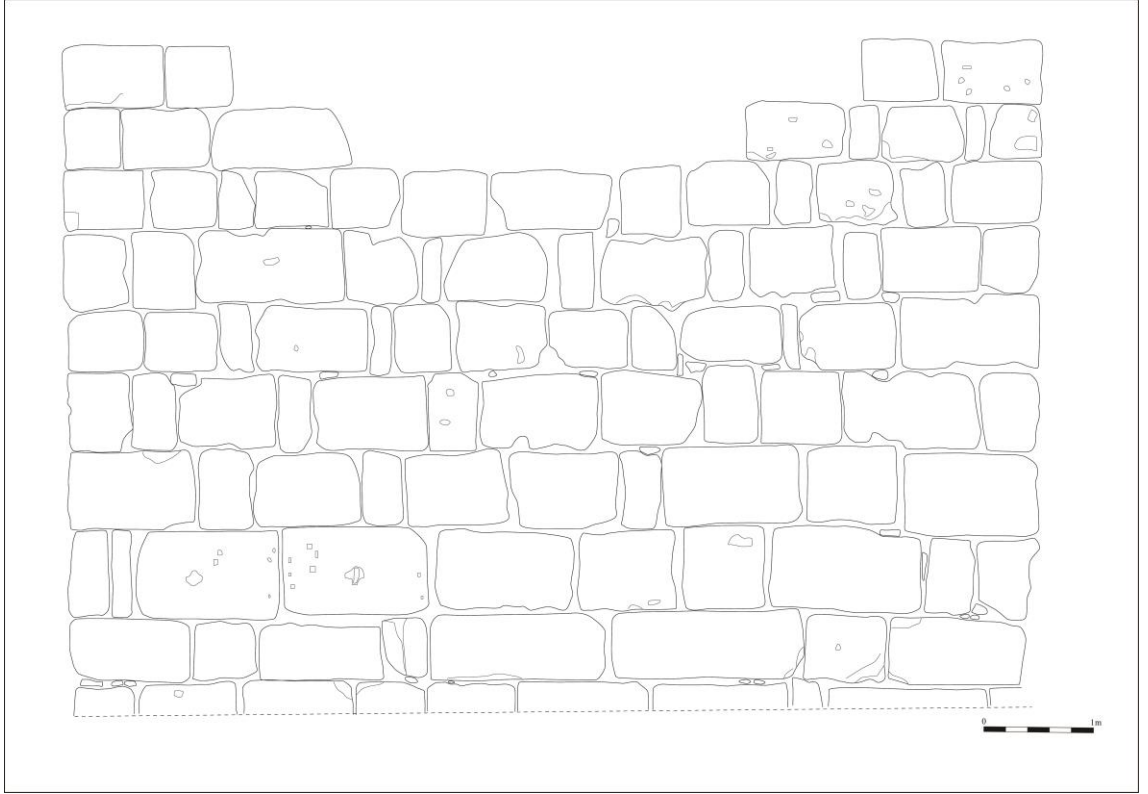
ÇİZİMLER

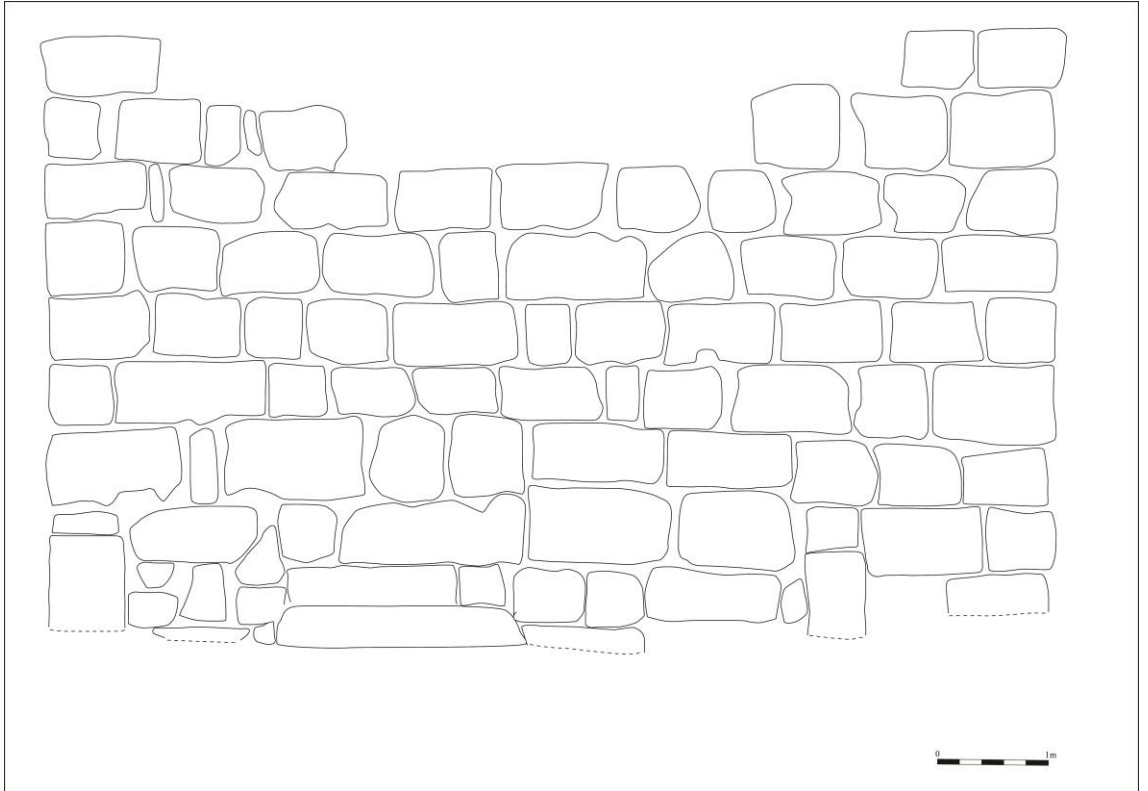
Çiz. 1: Laodikeia Antik Kenti güncel kent planı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Çiz. 2: Doğu Bizans Kapısı ve kuleleri. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

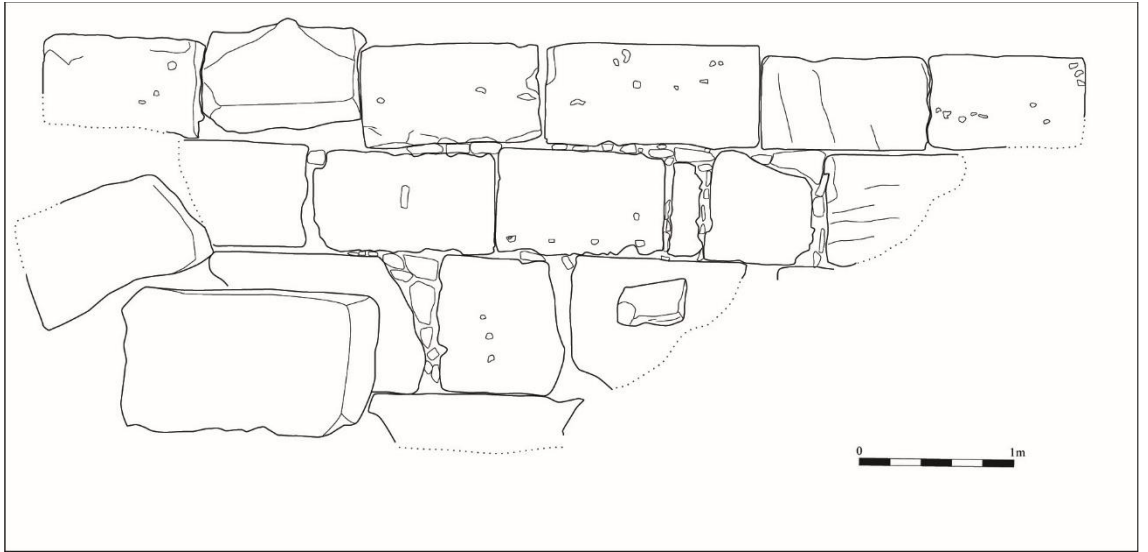
Çiz. 3: Doğu Bizans Kapısı Güney Kule doğu duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

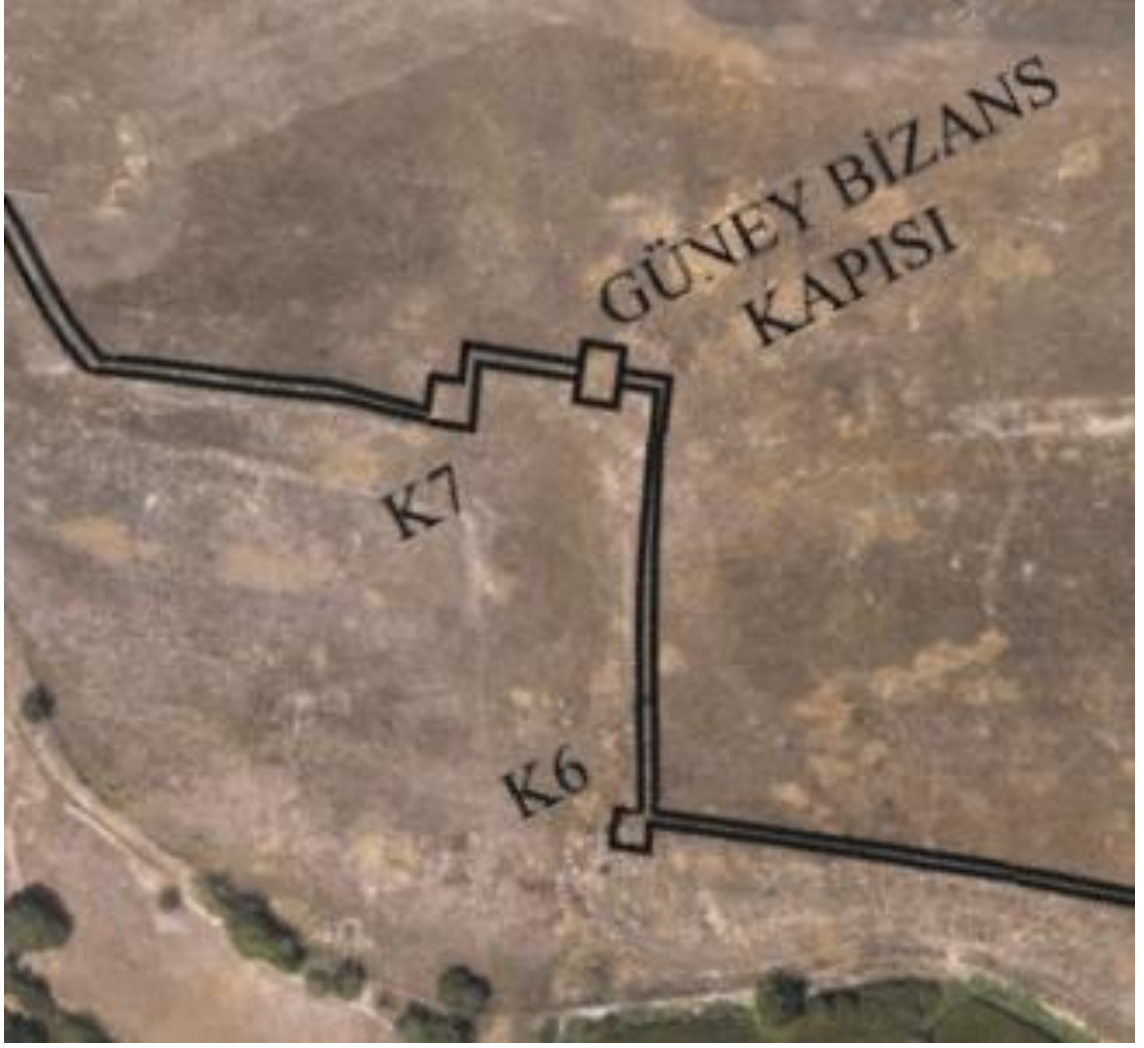
Çiz. 4: Doğu Bizans Kapısı Kuzey Kule doğu duvarı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

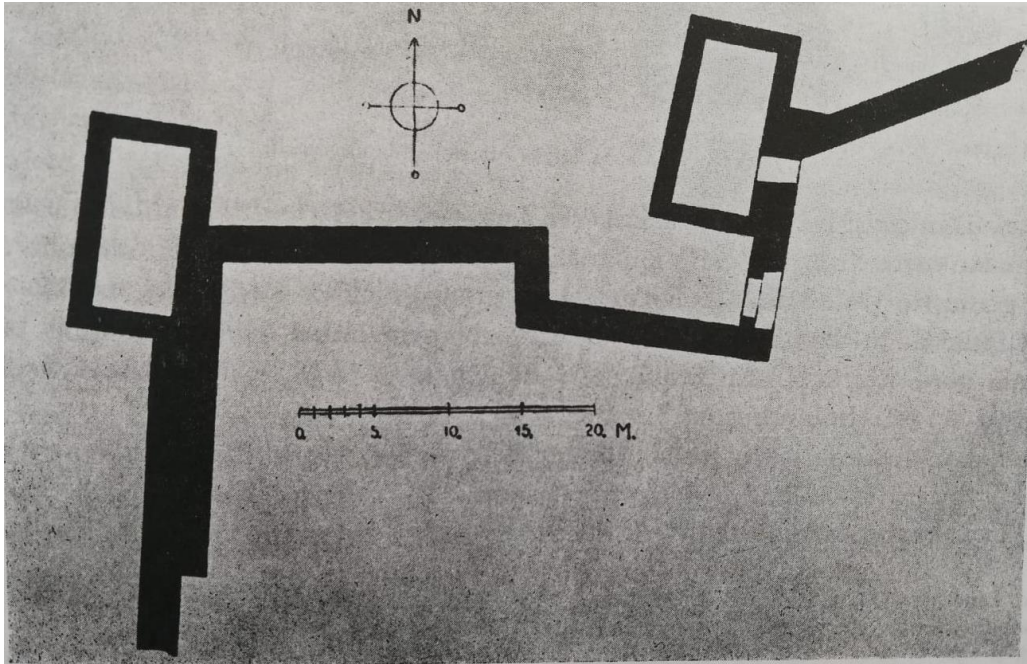
Çiz. 5: Doğu sur hattı ve savunma unsurları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Çiz. 6: Güney Hamam-Gymnasium Kompleksi'nin batı kısmında bulunan duvar. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

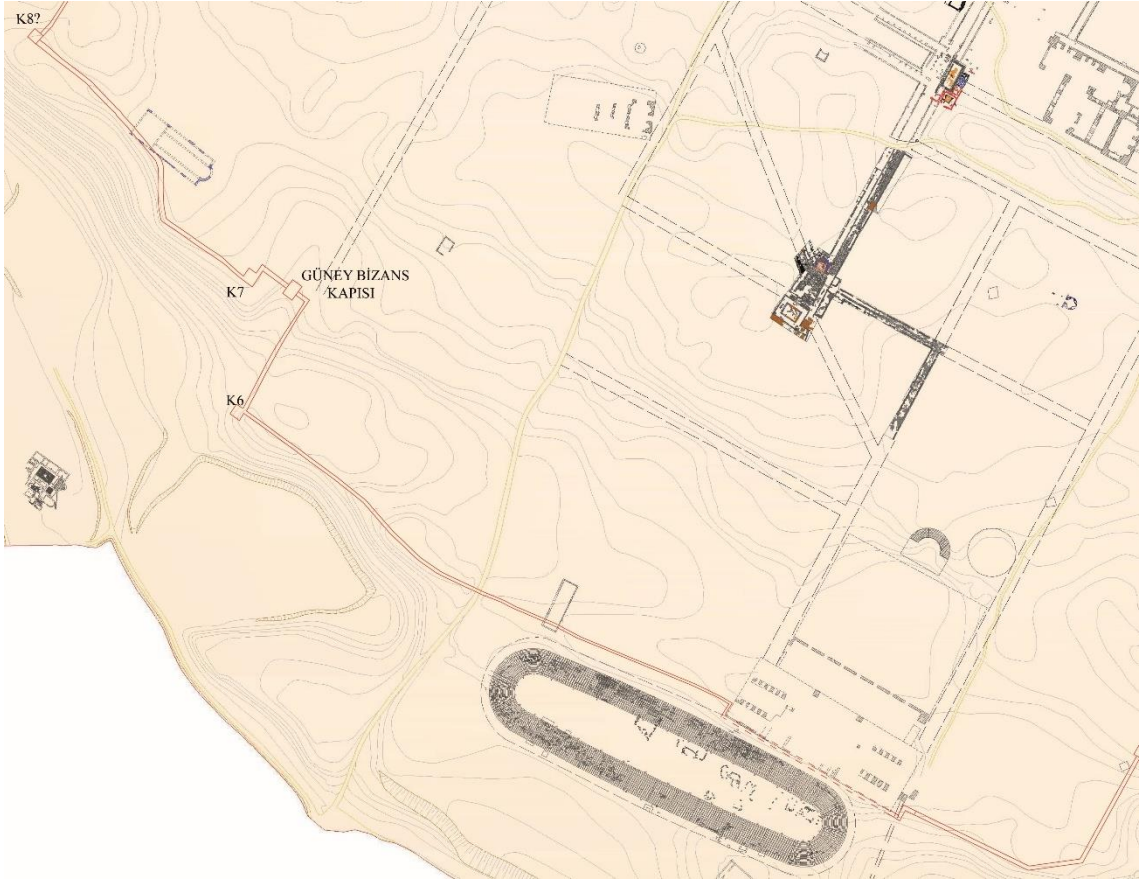
Çiz. 7: Aphrodisias (Güney Bizans) Kapısı savunma kompleksi. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

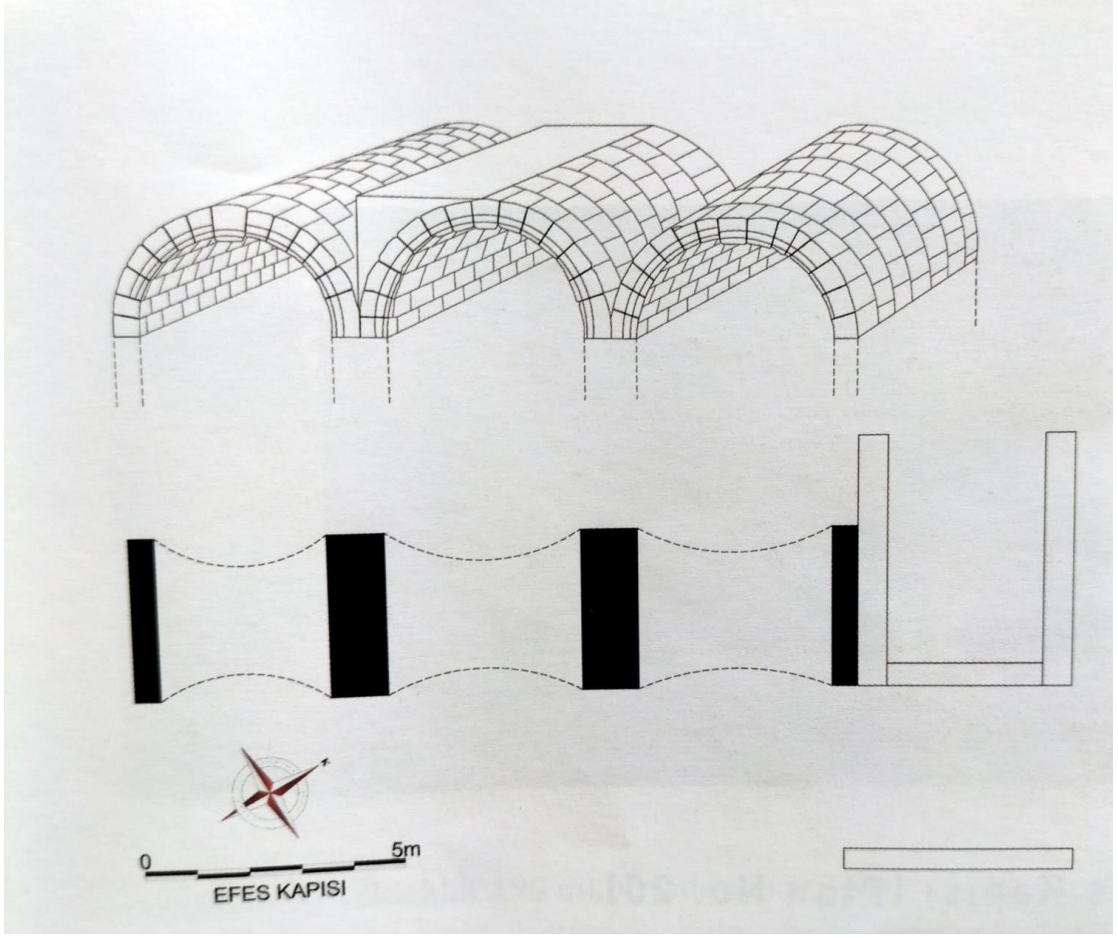
Çiz. 8: Bergama Kuzeybatı Kapısı. (Akarca 1998, 148, fig. 116)

Çiz. 9: Güney sur hattı ve savunma unsurları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

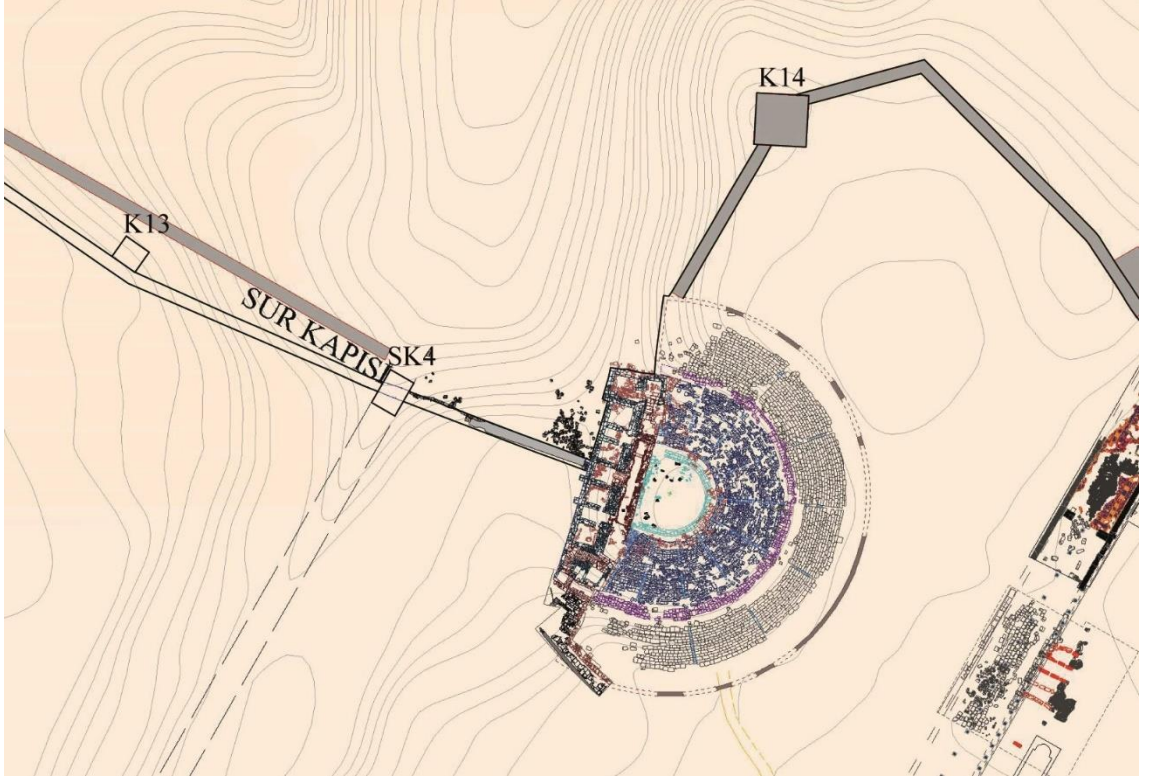
Çiz. 10: Güney sur hattı izohips haritası. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

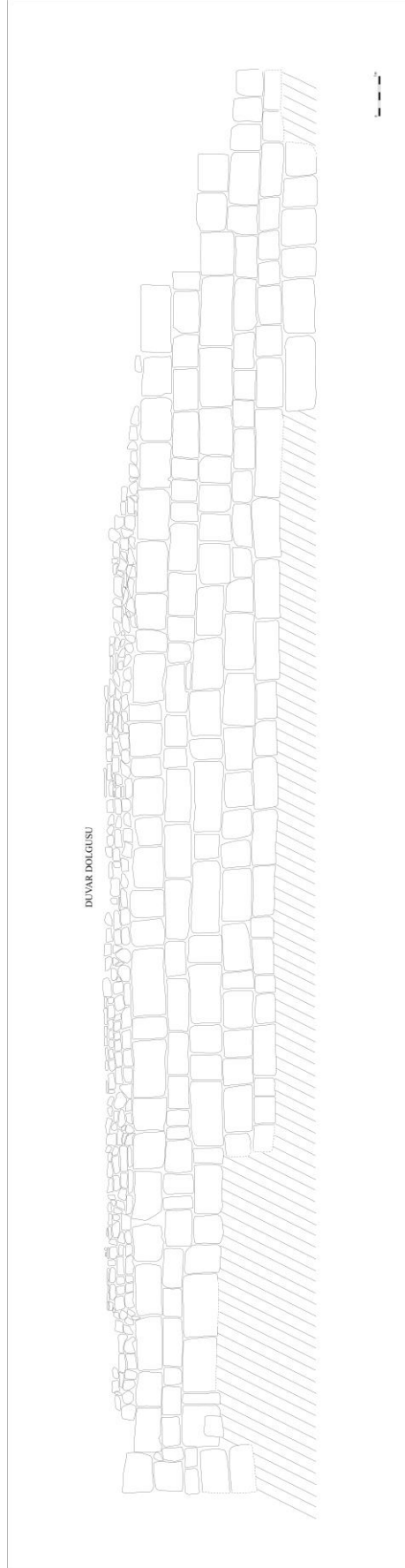
Çiz. 11: Efes (Batı Bizans) Kapısı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

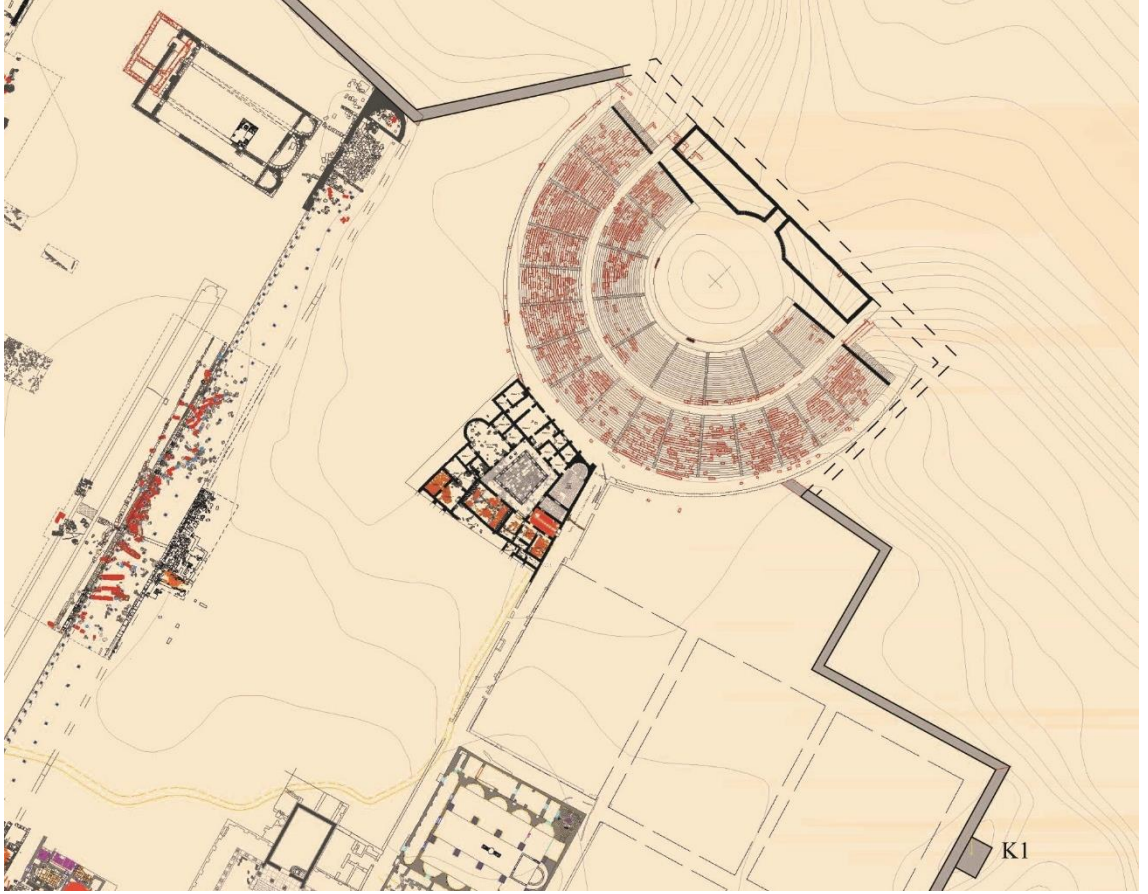
Çiz. 12: Batı sur hattı ve savunma unsurları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Çiz. 13: Sur bedeni ve Batı Tiyatro Postscene Duvarı'nın birleştiği alan. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Çiz. 14: BT.SD çizim. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Çiz. 15: Kuzey sur hattının Kuzey Tiyatro'dan geçen bölümü. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Çiz. 16: Kuzey sur hattı ve savunma unsurları. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Çiz. 17: Laodikeia Antik Kenti sur planı. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

Çiz. 18: Laodikeia Antik Kenti topografik harita üzerinde sur planı ve savunma unsurlarının konumu. (Laodikeia Kazısı Arşivi)

ÖZGEÇMİŞ

Adı: Kayhan

Soyadı: YAĞLIDERE

Doğum Tarihi: 26.08.1987

Eğitim Durumu: Lisans

Mezun Olunan Okul / Bölüm: Uludağ Üniversitesi / Klasik Arkeoloji

E-Posta: kayhan087@hotmail.com

İş Deneyimi:

- Laodikeia Kazısı, Kazı Başkanı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK. Öğrenci olarak 2011.
- Laodikeia Kazısı, Kazı Başkanı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK. Öğrenci olarak 2012.
- Laodikeia Kazısı, Kazı Başkanı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK. Öğrenci olarak 2013.
- Laodikeia Kazısı, Kazı Başkanı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK. Öğrenci olarak 2014.
- Laodikeia Kazısı, Kazı Başkanı Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK. Arkeolog olarak 2016 – Halen.